

Revija Socialna pedagogika izdaja Združenje za socialno pedagogiko - slovenska nacionalna sekcija FICE. Revija izhaja četrtletno. Vse izdajateljske pravice so pridržane.

Socialna pedagogika is a quarterly professional journal published by Association for social pedagogy - Slovenian national FICE section.

Naslov uredništva je:
Addres of the editors:

Združenje za socialno pedagogiko
Uredništvo revije Socialna pedagogika
Kardeljeva pl. 16 (pri Pedagoški fakulteti)
1000 Ljubljana
tel: (01) 589 22 00 ; Fax: (01) 589 22 33
E-mail: bojan.dekleva@guest.arnes.si

Urednika:
Co-Editors:

Bojan Dekleva (glavni urednik; Ljubljana)
Alenka Kobolt (odgovorna urednica; Ljubljana)

Uredniški odbor sestavljajo:
Members of the editorial board:

Josipa Bašić (Hrvaška, Croatia)
David Lane (Velika Britanija, Great Britain)
Margot Lieberkind (Danska, Denmark)
Leo Ligthart (Nizozemska, The Netherlands)
Marta Mattingly (ZDA, USA)
Friedhelm Peters (Nemčija, Germany)
Vinko Skalar (Slovenija, Slovenia)
Mirjana Ule (Slovenija, Slovenia)
Sonja Žorga (Slovenija, Slovenia)

Uredniški svet sestavljajo:
Members of advisory board:

Lučka Babuder
Mojca Bekš
Brane Franzl
Borut Kožuh
Bojana Silahić
Ivo Škoflek
Jožica Tolar
Darja Zorc-Maver

Oblikovanje in prelom:
Naslovnica:

Nenad Maraš
Nenad Maraš

Lektorirala:
Angleški prevodi:
Tisk:

Katarina Mihelič
Metka Čuk
Tiskarna Vovk

Letnik IX, 2005, št. 2
Vol. IX, 2005, No. 2
ISSN 1408-2942
Spletni naslov: <http://www.zzsp.org>

Naročnina na revijo za leto 2005 je 6.000 SIT za pravne osebe. Naročnina na revijo je za člane Združenja vključena v članarino.

Izdajanje revije v letu 2005 finančno podpirata Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo RS ter Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Članke v reviji abstrahirata in indeksirata *Family Studies Database* in *Sociological Abstracts*.

Kazalo/Contents

Izvirni znanstveni članek	Empirical article
<i>Mija Marija Klemenčič</i> Prepoznavanje lastnih motivov za odločitev za poklic pomoči 123	<i>Mija Marija Klemenčič</i> Acknowledging one's own motives for the choice of the helping profession
Pregledni znanstveni članek	Theoretical article
<i>Alenka Zelenc</i> Spolno (ne)nadlegovanje na delovnem mestu 151	<i>Alenka Zelenc</i> Sexual (non)harassment in the working place
Strokovna članka	Professional articles
<i>Dragica Fojan</i> Zmanjševanje škode na področju drog 177	<i>Dragica Fojan</i> Harm reduction in the field of drug use
<i>Darja Žnidaršič</i> Drugačnost skozi prizmo socialnopedagoške prakse 193	<i>Darja Žnidaršič</i> »Being different« in the light of social pedagogic practice
Osební pogled	Personal view
<i>Mitja Muršič</i> Viktimizacija Subjekta 207	<i>Mitja Muršič</i> Victimization of the Subject
Informacije	Information
Obvestilo o 3. slovenskem kongresu socialne pedagogike 219	Information on the 3d Slovenian Congress of Social Pedagogy
Navodila avtorjem 223	Instructions to authors

Prepoznavanje lastnih motivov za odločitev za poklic pomoči

Acknowledging one's own motives for the choice of the helping profession

Mija Marija Klemenčič

Povzetek

Mija Marija Klemenčič, univ. dipl. soc. ped., Pedagoška fakulteta v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana.

Namen članka je ugotoviti, kako študentke socialne pedagogike na Danskem in v Sloveniji: a) ocenjujejo lastne motive za odločitev za poklic pomoči, b) možna po izvoru nezavedna ravnanja pri prihodnjem delu z uporabniki ter c) kakšen je vpliv izobraževanja, kraja bivanja in opravljanja dejavnosti samospoznavanja na te ocene. Pričujoča medkulturna raziskava temelji na psihodinamskih teoretskih konceptih, predvsem poudarja pomen strokovnjakovega poznavanja lastnega kontratransferja do uporabnika. V presečni študiji, katere vzorec predstavlja 62 danskih in 63 slovenskih študentk socialne pedagogike, je bil uporabljen kvantitativen metodološki pristop. Rezultati kažejo, da obstajajo v motivaciji in vizijah prihodnjega strokovnega dela med študenti socialne pedagogike na Danskem in v Sloveniji nekatere (ne pa vse) od razlik, ki smo jih predpostavljali.

V teh značilnostih obstajajo razlike tudi med študenti 1. in 4. letnikov ter med tistimi, ki se bolj ali manj ukvarjajo z dejavnostjo samospoznavanja. Razlik glede na kraj bivanja pa je bilo precej manj.

Ključne besede: študij socialne pedagogike, poklici pomoči, kontratransfer, nezavedna motivacija, Danska, Slovenija

Abstract

The aim of the paper is to find out how the students of social pedagogy in Denmark and Slovenia estimate their own motives for a choice of the helping profession and possible unconsciously driven behaviour towards users within their future work. The aim was also to find out the impact of the educating process, place of living and engaging in self-exploring activities. The present cross-cultural study is based upon psychodynamic theoretical concepts, namely the importance of professional's acquaintance with his/her countertransference towards the user. In the cross-sectional study with the sample of 62 Danish and 63 Slovene students of social pedagogy the quantitative methodological approach was undertaken. The results showed significant differences between Danish and Slovenian students in regard to in some (but not all) dimensions of their motivation and visions of their future professional work. In these dimensions also 1st and 4th grade students differ, and also those who engage more or less in the self-exploring activities, while nearly no differences were found regarding to the student's place of living.

Key words: study of social pedagogy, helping professions, counter-transference, unconscious motivation, Denmark, Slovenia

1 Uvod

Strokovnjakov razvoj se začne že v času izobraževanja in usposabljanja, kjer se stremi k cilju, da bi se prihodnjega strokovnjaka čimbolj opremilo s potrebnimi znanji in veščinami za kompetentno opravljanje prihodnjega dela, hkrati pa se mu želi predstaviti realno sliko dogajanja na področju psihosocialne pomoči ter ga pripraviti na ovire, s katerimi se bo verjetno srečal. Z manjšo mero karikiranja lahko rečemo, da gre za “razbijanje idealističnih in pretirano entuziastičnih želja po spreminjanju sveta”. Celotno pričujoče delo temelji na izhodišču, da je v razvoju “dovolj dobrega” in kompetentnega strokovnjaka nujno potrebno, da si prizna lastno ranljivost in predvsem – ranjenost.

V medkulturni presečni študiji sem želela ugotoviti, kolikšen ali kakšen je vpliv izobraževanja oz. usposabljanja, opravljanja dejavnosti samospoznavanja ter kraja bivanja na prepoznavanje lastnih motivov za odločitev za poklic pomoči ter prepoznavanje možnih načinov vedenj in čutenj do uporabnikov pri prihodnjem strokovnjaku. Zanimivost teme je predvsem v izzivu, ki ga strokovnjaku ponuja, in sicer je to priznanje, da lahko za lastno strokovnostjo skriva lastne notranje konflikte. Vprašanje je, koliko je ta tema legitimna za bodoče strokovnjake, koliko jo poznajo in predvsem, koliko si drznejo o njej govoriti.

2 Mit o poklicu pomoči

Poklici pomoči so definirani glede na pojem pomoči. Egan (1990) pravi, da nudenje pomoči implicira dejavnost, za katero ne moremo trditi, da je njen rezultat tudi pomoč. Slednja je namreč odvisna še od drugih dejavnikov, npr. od tega, ali je uporabnik pripravljen aktivno sodelovati v procesu pomoči.

Vendar pa Cowen (1982 po Egan, 1990) opozarja, da je na področju psihosocialnih poklicev vladal mit, katerega prvi del pravi, da ljudje s težavami na psihološkem področju poiščejo strokovnjaka za pomoč, drugi del mita pa pravi, da bodo strokovnjaki na tak ali drugačen način, ki najpogosteje temelji na dialogu, rešili uporabnikov problem in ljudje bodo živeli srečno do konca svojih

dni. Tako razumevanje reševanja problemov orisuje strokovnjaka kot magičnega vsevedneža, ki bo z nekaj dobrimi in razumnimi besedami razrešil vso dialektiko posameznikove eksistence. Horvatova (1999) pravi, da se strokovnjaki v poklicih pomoči pogosto čustveno predajajo delu, njihova samopodoba in samovrednotenje sta dostikrat pogojena s poklicem in imajo ponavadi visoka pričakovanja glede rezultatov lastnega dela. V mit o vseмогоčnem pomočniku so torej najprej verjeli strokovnjaki sami.

Kot strokovnjaki moramo sprejeti dejstvo, »da vsem ljudem v stiski ni mogoče pomagati, da je mnogim možno pomagati le delno in začasno in da pri najtežjih problemih ljudi pogosto z neskončnimi, visoko strokovnimi obravnavami izčrpamo strokovnjaka in klienta, ko bi morda bilo največ, kar je možno storiti, le strpna človeška bližina« (Dogan, 1993: 117). Še natančneje se glede tega problema opredeli Ščuka (1999) s starim strokovnim pravilom o tretjini rešljivih, tretjini delno rešljivih in tretjini nerešljivih problemov. Morda je to spoznanje za (prihodnje) strokovnjake najbolj boleče in nesprejemljivo, a je vsaj realno. Mit o vseмогоčnem pomočniku ostaja zgolj mit.

3 Odločitev za poklic pomoči

Sodobne psihološke teorije izbire poklica izpostavljajo dinamiko motivov pri odločitvi za poklic na način, kot jih poudarjajo teorije osebnosti, na katerih temeljijo (Lapajne, 1997). V grobih orisih si oglejmo Hoppockovo eklektično teorijo, kjer gre za sintezo predpostavk različnih teorij izbire poklica. Za potrebe pričujoče razprave navedimo samo tiste predpostavke Hoppockove teorije, ki se nanašajo na zadovoljitev potreb pri izbiri poklica: »Poklice izbiramo zato, da zadovoljimo svoje potrebe. Poklic, ki ga izberemo, je tisti, za katerega verjamemo, da bo kar najbolj zadovoljil potrebe, ki so za nas pomembne. Potrebe lahko zaznavamo intelektualno, lahko pa jih le nejasno čutimo kot privlačnosti, ki nas "vlečejo" v določeno smer.« (Hoppock, 1976: 91–92 po Lapajne, 1997) Doganova (1993) pravi, da pri odločitvi za poklic pomoči nastopajo tako zavestni motivi, družbeni in osebni, za katere pogosto velja, da se skladajo z družbenimi vrednotami, in tudi nezavedni poklicni motivi, npr. težnja po sprejetosti. Osredotočili se bomo na slednje.

Želja pomagati drugim implicira delo s posamezniki, ki imajo težave v medosebnih odnosih, ki so žrtve kakršnihkoli oblik nasilja itd. Morda zveni nekoliko obskurno, toda če za posameznike, ki se odločajo za poklic pomoči, velja, da želijo pomagati osebam s težavami na psihosocialnem področju, in če v skladu s Hoppockovo teorijo velja, da si izbiramo poklice zato, da zadovoljujemo svoje potrebe, potem iz tega nujno sledi sklep, da imajo ti (prihodnji) strokovnjaki potrebo, da se vsakodnevno srečujejo z žalostjo, izgubami, nesrečo, nezadovoljstvom itd.; z vsebinami, katerim se sicer ljudje poskušajo izogibati.

V raziskavi o osebnostnih značilnostih socialnih delavcev, ki sta jo izvedla Bedford in Bedford (1985 po Spurgeon in Barwell, 1994), sta ugotovila, da med to skupino ni prisotnih dokazov za večje osebnostne motnje v primerjavi z drugimi skupinami v populaciji. Vendar pa so se za skupino socialnih delavcev v raziskavi pokazali visoki indikatorji osebnostnih značilnosti, kot so: toplina, ustrežljivost in sprejemanje.

Guggenbühl-Craig (1997) pa opozarja, da za temi značilnostmi in željo pomagati drugim največkrat tiči nezavedna želja po moči. Nikogar ni lažje nadvladati kot tistega, ki je nemočen, in uporabniki na področju poklicev pomoči to vsekakor so. Ko strokovnjak želi pomagati ljudem pri socialni integraciji za vsako ceno in prilagajati posameznike povprečju (četudi si slednji tega ne želijo), pravzaprav želi uveljavljati tisto, za kar on ve, da je prav. Pretresljiva je vzporednica, da na področju poklicev pomoči lahko delujemo po načelu inkvizicije. Sodobni socialni delavec s svojimi psihološkimi znanji ni nič manj v nevarnosti, da bo inkvizitorsko uporabil svojo moč nad uporabnikom. S "psihologizacijo" uporabniku vzame še zadnjo instanco moči – poznavanje samega sebe, saj pozna uporabnika bolje, kot se pozna sam.

Da ne bi to zvenelo kot poskus demantiranja poklicev pomoči, poudarimo, da so ti motivi po moči sicer vedno prisotni, vendar je njihov učinek najbolj katastrofalen tedaj, ko strokovnjak na vso silo želi pomagati posamezniku z intervencijami, ki naj bi vodile do cilja, ki si ga je strokovnjak zamislil za uporabnika. Nekoliko laično rečeno, bolj ko strokovnjak čuti, da ga "vleče" v pomoč uporabniku, in večja ko je agonija, ki jo čuti pri tem početju, večja je verjetnost, da to dela zaradi nekega lastnega notranjega konflikta in želi pravzaprav pomagati sebi in ne uporabniku.

4 Ranjeni zdravilec

Koncept ranjenega zdravilca je bil preveden na področje psihosocialnega (psihoterapevtskega) dela, čeprav ima izvorno gledano korenine že v antični literaturi (kentaver Chiron) ter v šamanizmu. Že Freud je trdil, da psihoanalitik v terapevtskem procesu¹ ne more iti dlje, kot mu to dovoljujejo lastni kompleksi in notranji odpori. Sledili so mu še drugi; tudi bolj kognitivno ali vedenjsko usmerjeni terapevti, kot je Hayes (2002). V kontekstu psihosocialnega dela bi lahko rekli, da lahko uspešno pomaga le strokovnjak, ki se trudi, da bi lastne notranje konflikte prepoznal in razrešil.

Med strokovnjakom in uporabnikom ni bistvene razlike, kar se tiče ranjenosti posameznika. Oba sta namreč ranjena in oba sta zdravilca. Ravno lastna ranjenost omogoča zdravilcu, da razume uporabnika in vodi k smiselni in zdravilni dejavnosti (Remen, May, Young & Remen, 1985 po Hayes, 2002). Ker sta oba ranjena in se predvsem terapevt zaveda lastne ranjenosti, se upošteva abstinenčno pravilo. Prav tako v procesu socialnopedagoškega dela strokovnjakovo zavedanje lastne ranjenosti šele omogoči vzpostavitev meje med zasebnim in profesionalnim.

Podobno razlaga ranjenost zdravilca tudi Guggenbühl-Craig (1997) skozi koncept arhetipa zdravitelj-bolnik. V terminih jungovske paradigme velja, da v kolikor strokovnjak razcepi arhetip zdravitelj-bolnik in zatre pol bolnika (ta del arhetipa potisne v nezavedno in ga projicira v zunanji svet), dobiva vtis, da bolezen nima ničesar opraviti z njim. Kot neranljiv zdravnik pa ne more sprožiti notranjega faktorja zdravljenja v bolniku. V poklicu pomoči bi torej pomenilo, da strokovnjak, ki ne prepozna lastne ranljivosti, deluje kot vsemogočen strokovnjak in projicira lastno ranjenost na uporabnika, slednji pa lastni notranji faktor zdravljenja na strokovnjaka. To pomeni, da uporabnik ne čuti odgovornosti za izboljšanje svojega stanja, saj pričakuje, da bo vse potrebno opravil strokovnjak. Proces pomoči je tako blokiran.

To lahko služi kot razlaga, zakaj strokovnjaki v poklicih pomoči

¹ V pričujočem delu bomo za razumevanje poklica pomoči ter strokovnjaka, ki v njem deluje, uporabljali koncepte iz psihodinamske teorije ter psihoanalitične psihoterapevtske modalitete.

svoj poklic pojmujejo kot svoje poslanstvo. Vendar pa Lowman (1994) uvršča preveliko predanost delu med disfunkcionalne oblike vedenja. Vzorce prevelike predanosti delu opredeljuje kot premočno identifikacijo s poklicno vlogo, tako da sta strokovnjakovo psihično ravnovesje in fizično zdravje potencialno ogrožena. Ne moremo trditi, da je vsaka predanost poklicu a priori nevrotska. Kadar pa so pri osebi prepoznavni simptomi kot npr. nevrotična kompulzija po uspehu; obsesivno-kompulzivno strukturirana osebnost, pri kateri nastopajo nenehno delo in aktivnosti v funkciji sprostitve nevrotičnih napetosti ter izogibanje stresnim psihološkim temam, kot sta intimnost ali bližina itd., takrat lahko trdimo, da gre za disfunkcionalno obliko vedenja, ki ne škodi samo strokovnjaku, temveč lahko vodi do resne zlorabe uporabnika (prav tam).

Kljub temu da sintagma ranjeni zdravilec zveni nekoliko skrivnostno – in morda zato manj strokovno in znanstveno – je na tem mestu predstavljena ravno zaradi njenega prizvoka. Usposobljenim strokovnjakom je mestoma težko priznati, da je meja med normalnim in patološkim, sprejemljivim in nesprejemljivim pravzaprav precej tanka in da lahko tudi oni (še posebej oni) stopijo tako na eno kot na drugo stran – zaradi lastne ranjenosti.

5 Preteklost ranjenega zdravilca

V šestdesetih letih preteklega stoletja je Bordin s sodelavci izvedel več raziskav o vplivu zgodnjega otrokovega razvoja na kasnejšo izbiro poklica (Bordin, 1990 po Share, 1992). Po Bordinu posameznik išče igro oz. izkušnjo radosti, ki je posledica igre, večino časa svojega življenja. Tako naj bi posamezniki pri izbiri poklica nezavedno izbrali tisto, kar jim nudi zadovoljstvo. Nasprotje igri je prisila, kompulzija. Ta se nanaša na pritisk matere, očeta ali bolj posredno na pritisk učitelja, da naj otrok nekaj naredi. Če otrok ne izpolni teh neposrednih ali posrednih zahtev, obstaja grožnja, da ne bo več ljubljen ali da bo kaznovan. Vendar pa prisila oz. kompulzija lahko ostane še dolgo časa potem, ko želje staršev ali učiteljev niso več prisotne (prav tam).

Podobno vpliv ravnanja z otrokom na izbor psihoanalitičnega poklica izpostavlja Millerjeva (1992). Zanj se odločajo tisti posamezniki, ki so že kot otroci bili sposobni razumevanja močnih

in različnih čustev, bili pretirano občutljivi na potrebe drugih in za ceno lastnega samouresničevanja prisiljeni zadovoljiti nezavedne potrebe svojih staršev, zato da ne bi izgubili ljubljenega objekta. Avtoričino razlago bomo privzeli za vse poklice pomoči na področju psihosocialnega dela. Da si to smemo dovoliti, utemeljujemo z naslednjimi postavkami: tudi ostali strokovnjaki na področju poklicev pomoči so izrazito občutljivi na potrebe drugih; tudi ti strokovnjaki se v procesu poklicnih refleksij soočajo s svojo izkušnjo, da niso smeli čutiti tega, kar čutijo, ali da večkrat še vedno delujejo v skladu s tem pravilom (to lahko ponazorimo s pogostim primerom, ko strokovnjak reče, da ne zna/zmore reči ne, ko nekdo prosi za pomoč) ter da tudi ti strokovnjaki med analizami ali delom na sebi ugotavljajo, da so kot otroci zadovoljevali nezavedne potrebe svojih staršev.

Skozi razumevanje vlog v relacijsko-sistemskem modelu družinske terapije bi lahko rekli, da se otroci v družinah, kjer vlada zaprtost, kjer so problemi z razmejitvami itd., intuitivno odzovejo na starševsko čustveno vznemirjenost in konfliktnost. S svojo vlogo poskrbijo, da ohranijo družinski sistem v ravnovesju, saj jim to pomeni lastno preživetje. Izpostavimo zgolj vlogo odgovornega otroka, ki je največkrat prvi otrok, ni pa nujno. Za tega otroka, ki igra vlogo čustvenega partnerja staršu, velja, da je skrbnik za družino, družini bo prinašal ponos in skrbel za občutje varnosti (Gostečnik, 1998).

Podobno govori o zamenjavi vlog starši – otrok Ackermann (1996 po Čačinovič - Vogrinčič, 1998) kot o načinu reorganizacije komplementarnosti družinskih vlog, ki predstavljajo za družino vrsto obrambe oz. način ravnanja s konflikti. Ta način ravnanja z družinskimi konflikti smo predstavili zaradi pomembne podobnosti med otrokom, čustvenim partnerjem in skrbnikom v družini ter poklicno vlogo skrbnika v poklicih pomoči. To podobnost bi lahko zajeli v naslednjih postavkah: tako otrok v vlogi skrbnika oz. čustvenega partnerja kot strokovnjak v poklicu pomoči sta odgovorna ali pa se čutita odgovorna za druge; oba vstopata v interpersonalne interakcije zato, da bi ublažila moč konflikta, ki grozi družini (v primeru otroka) oz. posamezniku, ki se nahaja v osebni stiski (v primeru strokovnjaka), ter oba se čutita poklicana, da to storita, četudi ju izrecno ni nihče prosil.

Če združimo razumevanje za odločitev za poklic psihoanalitika

po Millerjevi (1992), vlogo skrbnika ali čustvenega partnerja po Gostečniku (1998) in zamenjavo vlog po Ackermannu (1996 po Čačinovič - Vogrinčič, 1998) ter poskusimo sintezo njihovih pogledov umestiti v Bordinovo teorijo (Bordin, 1990 po Share, 1992), potem lahko rečemo, da gre v mnogih primerih pri odločitvi za poklic pomoči lahko tudi za kompulzivno odločitev. Če (prihodnji) strokovnjak čuti, da bi moral pomagati drugim, in ne ve, od kod izvira ta potreba, je lahko njegova odločitev za poklic v osnovi kompulzija.

Da bi (prihodnji) strokovnjak lahko prepoznal doprinos lastne družinske vloge in značilnosti lastnega dela, ki iz te vloge izhajajo, naj bi jo raziskal in predvsem prekinil čustvene vezi neučinkovitih vedenjskih vzorcev s starši. Halpern (1999) skozi teoretične konstrukte transakcijske analize poudarja, da je za posameznika odločilnega pomena, da zaključi odvisen odnos s starši, saj ga bo v nasprotnem primeru ponavljal skozi lastne vedenjske vzorce v interakcijah z drugimi. Pomen tega čustvenega odhoda od doma je posebna kritična točka razvoja strokovnjaka, saj si lahko predstavljamo posledice ponavljanja teh vedenjskih vzorcev pri delu z uporabniki.

6 Umeščenost psihodinamskega konstrukta kontratransferja v socialnopedagoški kontekst

Vprašanje o sobivanju ali nasprotovanju med psihoterapijo in socialnim delom oz. socialno pedagogiko ni novo (Ohlmeier, 1984), vsekakor pa je postalo bolj aktualno zadnje čase, ko zaradi interdisciplinarnih in multidisciplinarnih pristopov pri delu z uporabniki prihaja do integracije posameznih vsebin teh dveh polj. Koštal (1998) utemeljuje, da ne gre enačiti delovanja socialnega pedagoga oz. vzgojitelja z delovanjem psihoanalitičnega psihoterapevta, kljub temu da oba poklica predpostavljata uspešno delo le, če je vzpostavljen dovolj dober čustven odnos med strokovnjakom in uporabnikom. Pedagog namreč ne more in ne sme slediti abstinenčnemu pravilu, saj bi to otroku/mladostniku preprečilo možnost simbolne identifikacije z vzgojiteljem, ki posamezniku dopušča diferenciacijo in posledično vodi k razvoju avtonomne osebnosti. Tako bi vzgojitelj namesto Ideala jaza stopil

v funkcijo Idealnega jaza, kjer bi se otrok podredil implicitnim zahtevam pedagogovega nezavednega in tako ostal oropan svoje individualnosti z veliko mero (nezavedne) jeze, ki jo bo lahko sprostil na svojih otrocih (Freud, 1983 po Koštal, 1998).

Koštal (1998) pa kljub temu poudarja, da ne gre prehitro sklepati, da se socialni pedagogi ne morejo ničesar naučiti od psihoanalitične psihoterapije. Strokovnjakovo zavedanje lastnega početja v odnosu do uporabnika je vrednota, ki jo psihoanaliza še posebej poudarja. Da bi se socialni pedagog zavedal lastnega načina delovanja v poklicnem odnosu, je potrebna nenehna samorefleksija oz. trud v smeri prepoznavanja lastnega nezavednega. Zavedanje, da ne moremo doseči mita o vseмогоčnem, idealnem strokovnjaku, da pa skozi proces poklicne refleksije lahko dosegamo lik dovolj dobrega strokovnjaka, h kateremu sledimo v Schönovi (2002) paradigmi reflektirajočega praktika, osmišljuje naše delo, predvsem pa nas senzibilizira za razumevanje lastne vloge v poklicu pomoči.

7 Prepoznavanje lastnih kontratransfernih vsebin v poklicu pomoči

Bregant (1986 po Židanik, 2004) poudarja vpliv osebnostnih struktur na način dela strokovnjaka. Za nekatere strokovnjake je značilno, da hitro ustvarijo pozitivni transfer z uporabnikom, tako da kmalu pride do t. i. pojava "medenih tednov", a so pri pojavljanju težav hitro razočarani, užaljeni in izgubijo zanimanje za nadaljnje delo. Drugi tip strokovnjaka, ki deluje izrazito metodično, s svojim perfekcionizmom klienta preobremenjuje, mu postavlja previsoke cilje in zahteva spremembe, za katere ne pokaže poti. Za strokovnjake, ki želijo veliko pomagati, obstaja nevarnost, da jemljejo vse preresno in pretežno; se sicer zelo približajo uporabniku, a je učinek njihovega dela bolj tolažba kot pa pomoč. Ob uporabnikovih težavah pa tudi sami dobijo občutek krivde. Strokovnjaki, ki so v odnosu do uporabnika distancirani, pa ostajajo preveč racionalni in bolj pojasnjujejo kot pomagajo k razreševanju uporabnikovih težav.

Raziskava v okviru The Barclay Report (1980 po Spurgeon in Barwell, 1994) je pokazala, da poznavanje samega sebe in predvsem

lastnega nezavednega vodi do različnih načinov dela z uporabniki. Egan (1990) opozarja, da se prvo pravilo strokovnjaka v poklicu pomoči glasi: Ne delaj škode! Kaj konkretno to pomeni, Holmes in Lindley (1989) združujeta v pet postavk: zavajanje, spolno ali finančno izkoriščanje svojih klientov, razkritje zaupnih informacij in izvajanje kakršnekoli terapije, ki bi bila le krinka za nadzor klienta.

Kahn (1991) pravi, da je strokovnjaku težko priznati lastne želje in bojazni, zato jih želi nekako držati izven polja dela. »Moji samopodobi ne ustreza, da bi si dovolil, da klient prizadene moja čustva. Še manj ustreza moji samopodobi zavedanje, da si želim kaznovati klienta ali pa se ljubiti z njim/njo.« (Kahn, 1991: 130) Gre torej za nujo, da strokovnjaki v poklicni refleksiji, superviziji in drugih oblikah spoznavanja samega sebe naslovijo lastne nezavedne želje in bojazni, ki jih doživljajo ob klientu, kajti to jih legitimira in tem željam odvzame moč. Na prvi pogled se zdi kot paradoks, da je varovalka pred izživljanjem teh želja njihovo jasno naslavljanje in prepoznavanje. Vendar je že Freud pokazal, da potlačevanje želja in bojazni nikakor ne pomeni njihovega izginotja, temveč ravno nasprotno: pomeni nezadržno večanje njihove moči in verjetnosti, da jih bo posameznik (kompulzivno) uresničil.

8 Kontratransfer kot implicitna vsebina strokovnih etičnih načel

Poznavanje oz. zavest o samem sebi je temelj uresničevanja etičnih načel. Da je vprašanje etičnih dilem v poklicih pomoči še toliko bolj pomembno kot pri ostalih profesijah, utemeljuje Stritih (1996) s tem, da sodobni človek iskanje pomoči pri strokovnjaku skoraj vedno doživi kot osebni polom. Seveda to doživljanje poraza ni odvisno od strokovnjaka, vendar pa je strokovnjak odgovoren za to, kako bo sprejel to, kar se dogaja z uporabnikom. Zagotoviti mu mora, da mu bo z vsem, kar bo delal z njim, v oporo pri iskanju ontološke gotovosti in bo hkrati kot strokovnjak (pazljivo) poskrbel tudi zase.

Pomerantz in sodelavci (1998) so primerjali etična prepričanja svetovalcev, psihiatrov, psihologov in socialnih delavcev. Ugotovili so pomembne razlike med psihiatri in strokovnjaki ostalih treh

poklicev glede petih od naštetih 83 ravnanj v psihoterapevtskem procesu. Glede ostalih (ne)etičnih ravnanj niso uspeli dokazati statistično pomembnih razlik med skupinami. Naslednja ravnanja si sledijo od neetičnih do etičnih po mnenju vseh 148 vprašanih strokovnjakov. Ker gre za ilustracijo, navajamo samo vsako dvanajsto ravnanje (iz rang lestvice 83 ravnanj): zaplesti se v erotično dejavnost s klientom, voditi terapevtsko skupino, kjer so udeleženci goli, ali voditi skupine za "osebno rast", prositi klienta za uslugo (npr. vožnja do doma), zapletati se v seksualne fantazije v zvezi s klientom, odsloviti klienta, če ne more plačati, čutiti spolno privlačnost do klienta ter naslavlјati klienta z osebnim imenom. Rezultati raziskave so pokazali, da so kljub različnim vsebinskim poudarkom in dolžini izobraževanja za posamezne profile pomočniškega poklica, ki so bili zajeti v raziskavi, etične komponente dela, ki jih posamezniki pridobijo med izobraževanjem, podobne pri vseh profilih.

Ramovš (1996: 78) meni, da »/.../ je stalni metodični dvom gibalo znanosti, nenehna previdnost do svojih mnenj in postopkov pa je gibalo etičnega napredka človeka ter varovalka pred njegovim neetičnim poklicnim ravnanjem. /.../ Čim več je v nekem poklicu duhovne, psihične, socialno-politične ali telesne oblasti nad ljudmi, tem večja etična zrelost je potrebna, da strokovnjak ne zaide v samoprevaro nasilja nad ljudmi v prepričanju, da dela za njihov blagor.«

9 Je želja po spoznavanju lastnega nezavednega dovolj za etično delo?

Prenagljen odgovor bi se glasil: Da. Strokovnjak naj bi obvladal znanje in spretnosti, ki mu jih narekuje poklicno področje, poznal meje lastne kompetentnosti ter se vztrajno trudil, da bi spoznal lastno nezavedno. Če bo vestno izpolnjeval te naloge, je lahko prepričan, da bo čudežna formula, ki se glasi "dovolj dober strokovnjak", tudi delovala. Guggenbühl-Craig (1997) opozarja, da bi bilo tako sklepanje preveč površno in bi strokovnjaka pravzaprav vodilo k temu, pred čemer beži – k nekompetentnemu ravnanju.

Da bi strokovnjak skrbel za lastno psihohigieno (Dekleva, 1993),

potrebuje poleg prej naštetih predpostavk še nekaj, kar se ga v temelju dotakne kot človeka in ne kot strokovnjaka (Guggenbühl-Craig, 1997). Potrebuje izziv, ki ga ne more strokovno nadvladati in omalovaževati. Ta izziv so za strokovnjaka simetrični odnosi, npr. odnosi s partnerjem in lastnimi otroki, odnosi s prijatelji, odnosi s strokovnjakom, ki je enako dober, itd. V teh odnosih ga ljudje upajo napasti, ga opozoriti na njegove vrline in smešne plati. Samo tako se bo znova in znova zavedal, da je ranljiv, domišljav, šibak.

Židanik (2004) povzame značilnosti teh odnosov z mislijo, da psihoterapevt potrebuje erotično konfrontacijo zunaj okvira analitičnega dela. Podobno pa velja tudi za ostale strokovnjake, delujoče v poklicih pomoči. Na pomen skrbi za lastno ravnotežje opozarja tudi Burnard (1999), ko pravi, da naj bi strokovnjak poleg strokovnega dela skrbel za lastne interese, ki niso v nikakršni zvezi z delom. Ravno ta odmik od dela in načina mišljenja, ki je povezan z njima, strokovnjaku omogoča, da razvija še druge pole samega sebe in se izogne "profesionaliziranju" osebnih odnosov.

Za doseganje lika dovolj dobrega strokovnjaka imajo enako velik pomen poznavanje konceptov dela in zadovoljivo znanje, zavest o mejah lastnih kompetenc, trud v smeri prepoznavanja lastnega kontratransferja ter zadovoljivi odnosi v osebnem življenju. Tako lahko pritrdimo Guggenbühl-Craigu (1997) glede cilja dela; strokovnjaki v poklicih pomoči ne moremo biti rešeni vsega zla, lahko pa se (na)učimo z njim ravnati.

10 Študij socialne pedagogike na Danskem

Ker je osrednja pozornost pričujoče raziskave usmerjena na primerjavo med slovenskimi in danskimi študentkami socialne pedagogike in ker se predpostavlja, da je bralcu študij socialne pedagogike v Sloveniji poznan, bo na kratko predstavljen zgolj študij socialne pedagogike na Danskem zaradi lažjega razumevanja rezultatov raziskave in njihove interpretacije.

Na Danskem se študentje usposabljaajo za pridobitev naziva pedagog. V poklic pedagoga so z reformo leta 1991 združili do tedaj tri ločene poklice: vzgojitelj v vrtcu, pedagog za prostčasne aktivnosti ter socialni pedagog (The Educator Training Programme,

1994). Socialni pedagog je bil do tedaj poklic, za katerega so se usposabljali posamezniki, ki so želeli delovati kot vzgojitelji ali defektologi. Program sodobnega usposabljanja za pedagoga na Danskem traja sedem semestrov oz. približno tri leta in pol ter je zasnovan kot visokošolski strokovni program, ki je precej bolj aplikativno usmerjen kot študij socialne pedagogike v Sloveniji. Študij (socialne) pedagogike na Danskem vključuje v primerjavi s študijem v Sloveniji precej več praktičnega dela. Študentje, ki se želijo usposabljeti za poklic pedagoga, lahko izbirajo med 32 visokimi šolami, imenovanimi Seminarium.

V primerjavi s Slovenijo, kjer se študentke (večina vpisanih je žensk) načeloma vpišejo na študijski program socialne pedagogike po končani srednji šoli, je za Dansko značilno, da se precejšen odstotek študentov pedagogike vpiše na študij šele po nekajletnih delovnih izkušnjah. Usposabljanje za pedagoga na Danskem se razlikuje od študija socialne pedagogike v Sloveniji predvsem v predmetih, ki pokrivajo različne aktivnosti in kulturo ter področje sociale in zdravstva, ki skupaj zajemajo 60 % študija. Tako se študija na Danskem in v Sloveniji skladata le v približno 40 % vseh vsebin.

11 Raziskovalni problem in raziskovalne hipoteze

Raziskovalni problem pričujoče raziskave je primerjava med danskimi in slovenskimi študentkami socialne pedagogike glede njihovega prepoznavanja motivov za odločitev za poklic pomoči ter prepoznavanja lastnih po izvoru nezavednih motivov pri delu z uporabniki.

Hipoteza 1: Med podskupinama danskih in slovenskih študentk bodo statistično pomembne razlike v aritmetičnih sredinah vseh smiselno interpretabilnih faktorjev obeh vprašalnikov.

Hipoteza 2: Med podskupinama študentk 1. in 4. letnika bodo statistično pomembne razlike v aritmetičnih sredinah vseh smiselno interpretabilnih faktorjev obeh vprašalnikov.

Hipoteza 3: Med spremenljivkama države in letnika bo statistično pomembna interakcija aritmetičnih sredin vseh smiselno

interpretabilnih faktorjih obeh vprašalnikov.

Hipoteza 4: Med podskupinama študentk, ki živijo same ali pri starših, bodo statistično pomembne razlike v aritmetičnih sredinah vseh smiselno interpretabilnih faktorjev obeh vprašalnikov.

Hipoteza 5: Med spremenljivkama države in kraja bivanja (pri starših, sama) bo statistično pomembna interakcija aritmetičnih sredin pri vseh smiselno interpretabilnih faktorjih obeh vprašalnikov.

Hipoteza 6: Med samospoznavanjem in vsakim od smiselno interpretabilnih faktorjev obeh vprašalnikov bo statistično pomembna povezanost.

Hipoteza 7: Med spremenljivkama države in samospoznavanja bo statistično pomembna interakcija aritmetičnih sredin pri vseh smiselno interpretabilnih faktorjih obeh vprašalnikov.

11.1 Raziskovalna metodologija

V pričujoči presečni študiji je bila uporabljena kvantitativna raziskovalna metodologija. Vzorec je neslučajnosten, velik in namenski. Njegov numerus je 125. Sestavlja ga 62 študentk prvega in četrtega letnika socialne pedagogike na Gentofte Seminarium v Hellerupu, Copenhagen na Danskem, ter 63 študentk prvega in četrtega letnika socialne pedagogike na Pedagoški fakulteti v Ljubljani, v Sloveniji, v času februarja in marca 2004 v študijskem letu 2003/04.

Uporabljen je bil *Vprašalnik o študiju in poklicu socialne pedagoginje/pedagoga*, sestavljen za namen tega raziskovalnega dela in predhodno preverjen v pilotski raziskavi, ki je bila izvedena na vzorcu 35 študentk drugega letnika socialne pedagogike na Pedagoški fakulteti v Ljubljani. Vsebinsko je vprašalnik sestavljen iz štirih sklopov. Prvi sklop sprašuje po splošnih podatkih: starosti, spolu, letniku študija ter kraju bivanja (pri starših, v študentskem domu/podnejemniški sobi ali samostojno). Drugi sklop sprašuje po opravljanju različnih dejavnosti samospoznavanja. Tretji sklop predstavlja vprašalnik o odločitvi za poklic socialne pedagoginje, četrti sklop pa vprašalnik o lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu.

Za statistično obdelavo podatkov je bil uporabljen računalniški program SPSS verzija 10.0 za Windows. Dobljeni podatki so bili

šifrirani, vprašalnik o odločitvi za poklic socialne pedagoginje in vprašalnik o lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu pa sta bila analizirana s faktorsko analizo. Za ugotavljanje statistično pomembnih razlik med podskupinami vzorca glede tako dobljenih smiselno interpretabilnih faktorjev je bila uporabljena multivariantna analiza variance MANOVA.²

12 Rezultati in interpretacija

12.1 Faktorska struktura obeh vprašalnikov

Da bi ugotovili, katere latentne spremenljivke vplivajo na odločitev za poklic socialne pedagoginje ter na mnenje o lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu, smo faktorizirali oba vprašalnika; vprašalnik o odločitvi za poklic socialne pedagoginje ter vprašalnik o lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu. Na podlagi Kaiserjevega kriterija izločanja faktorjev smo izločili osem faktorjev pri obeh vprašalnikih. Vse faktorje smo rotirali po rotaciji oblimin. Faktorska analiza vprašalnika o odločitvi za poklic socialne pedagoginje pokaže, da osem izločenih faktorjev pojasni 62,23 % variance med skupinama, kar je relativno veliko.

Rotirana (oblimin) faktorska matrika osmih izločenih faktorjev pokaže, da prvi faktor pri odločitvi za poklic predstavlja vloga skrbnice oz. čustvene partnerke v družini, drugi aktivno spreminjanje sebe, tretji faktor pri odločitvi je sledenje želji drugih, četrti faktor pa doseganje ugleda. Peti faktor pri odločitvi je naključna odločitev, šesti faktor je razvoj lastne strokovnosti, sedmi faktor je odsotnost zagovarjanja marginalcev, osmi pa odsotnost zadovoljstva ob pomoči drugim.

Pri faktorizaciji vprašalnika o lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu osem izločenih faktorjev pojasni 68,09 % variance med skupinama, kar je tudi tokrat relativno veliko.

Rotirana (oblimin) faktorska matrika osmih izločenih faktorjev pokaže, da prvi faktor zavedanja o lastnem prihodnjem

² Pogoj za uporabo MANOVE je slučajnostni vzorec, ki v tej raziskavi ni bil uporabljen. To ne pomeni, da je celotno delo neadekvatno, je pa potrebno upoštevati to dejstvo pri razumevanju zaključkov raziskave.

socialnopedagoškem delu predstavlja zavedanje odvisnosti lastne samopodobe od uporabnika, drugi faktor nezavedanje lastne pristranskosti pri delu z uporabniki, tretji zavedanje lastne kontrole nad uporabniki, četrti pa zavedanje dinamike nepriznavanja lastnih čustev do uporabnikov. Peti faktor predstavlja zavedanje lastnih strokovnih šibkosti, šesti zavedanje lastnega potlačevanja strahu, sedmi nezavedanje pomena spolnosti pri delu z uporabniki ter osmi nezavedanje možnosti, da uporabnik ne more soodločati.

12.2 Povezanost države, letnika in kraja bivanja z vsemi faktorji obeh vprašalnikov

Po opravljeni multivariantni analizi variance vidimo, da nastopajo statistično pomembne vrednosti F-razmerja učinkov izvorov variance oz. neodvisnih spremenljivk države in letnika na faktorje pri odločitvi za poklic ter faktorje prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki. Statistično pomemben je tudi vpliv kraja bivanja na faktorje prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki. Kraj bivanja pa ne vpliva statistično pomembno na faktorje pri odločitvi za poklic. Vse ostale neodvisne spremenljivke ne vplivajo statistično pomembno na faktorje obeh vprašalnikov (tabela 1).

Tabela 1: Statistična pomembnost F-razmerja učinkov izvorov variance (neodvisnih spremenljivk) na faktorje obeh vprašalnikov (MANOVA)

Statistična pomembnost pri: Izvori variance:	Faktorji pri odločitvi za poklic	Faktorji prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki
Država	0,000*	0,000*
Letnik	0,001*	0,014*
Kraj bivanja	0,660	0,023*
Interakcija država : letnik	0,523	0,056
Interakcija država : kraj bivanja	0,852	0,745

*Označene so statistične pomembnosti na ravni $p \leq 0,05$.

Pri katerih faktorjih nastopajo statistično pomembne razlike v motivih za poklic pomoči ter prepoznavanju lastnih možnih vedenj v prihodnjem delu z uporabniki med študentkami obeh držav, pokaže

tabela 2. Vidimo, da se je le pri dveh faktorjih odločitve za poklic ter petih faktorjih prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki potrdilo pričakovanje, da bodo nastopile statistično pomembne razlike med podskupinama danskih in slovenskih študentk, kar pa ne zadostuje za potrditev prve hipoteze.

Slovenske študentke se pri odločanju za poklic socialne pedagoginje bolj kot danske odločajo zaradi želje po aktivnem spreminjanju same sebe. Poleg razlik v študijskem programu socialne pedagogike na Danskem in v Sloveniji bi bil možen vzrok za to razliko tudi naravnost študija socialne pedagogike v Sloveniji, ki izrecno poudarja tudi delo na sebi. Pri odločitvi za poklic pri danskih študentkah bolj kot pri slovenskih vplivajo želje drugih, in sicer staršev, ali pa so imele za vzornika socialno pedagoginjo. Možen razlog za to je daljša tradicija tega profila na Danskem.

Za svoje prihodnje delo se slovenske študentke bolj kot danske zavedajo, da je lahko njihova samopodoba odvisna od uspeha pri delu z uporabnikom, lahko so pristranske do uporabnikov pri svojem prihodnjem delu, bolj se zavedajo lastnih strokovnih šibkosti, potlačevanja strahu in možnosti, da uporabniku ne prepustijo možnosti soodločanja ter pomena spolnosti pri delu z uporabniki, tj. da so jim uporabniki spolno privlačni in bi lahko z njimi imele razmerje. Verjetno je vzrok psihodinamska paradigma, na kateri temeljita socialnopedagoška veda in stroka v Sloveniji. V okviru te paradigme so jim teme kontratransferja predstavljene že med študijem, tako da študentkam ni tuje, ko pri sebi prepoznavajo dileme pri delu z uporabniki.

Poglejmo si rezultate in njihovo interpretacijo za drugo hipotezo. Kljub temu da med mnenji študentk prvih in četrth letnikov ni vseh razlik, ki smo jih pričakovali, in zato druge hipoteze ne moremo sprejeti, pa lahko zaključimo, da je viden vpliv izobraževalnega procesa pri prepoznavanju nekaterih lastnih vzrokov za odločitev za poklic pomoči in tudi pri prepoznavanju nekaterih motivov pri lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu.

V tabeli 2 vidimo, da študentke četrtega letnika bolj kot študentke prvega letnika kot razlog za odločitev za poklic socialne pedagoginje navajajo svojo družinsko vlogo, kjer so bile skrbnice oziroma čustvene partnerke, ter željo po aktivnem spreminjanju same sebe. Študentke četrth letnikov so se med študijskim procesom verjetno

naučile prepoznavati lastno vlogo v družini ter se naučile tudi, da za željo pomagati drugim večkrat stoji želja po reševanju lastnih notranjih konfliktov, hkrati pa so imele tudi več možnosti, da so jo pri sebi prepoznavale.

Študentke prvih letnikov bolj kot študentke četrtyh menijo, da so si izbrale ta poklic zaradi občutja zadovoljstva, ko pomagajo drugim. S trditvami "občutek izpolnjenosti ob pomoči drugim", "nesebična pomoč" itd. je nasičen faktor zadovoljstva ob pomoči drugim. Študentke četrtyh letnikov so se verjetno naučile, da je za občutjem zadovoljstva pri pomoči drugim vsebovan tudi motiv po moči nad drugimi. Študentke četrtega letnika se bolj kot študentke prvega letnika zavedajo, da so lahko pristranske do uporabnikov pri svojem prihodnjem delu. Verjetno je vzrok za to vpliv izkušenj s prakse ter prostovoljnega dela, ki so jih v študijskem procesu tudi reflektirale.

Za interakcijo med neodvisnima spremenljivkama države in letnika v tabeli 2 vidimo, da nastopi statistično pomembna razlika na ravni $p \leq 0,05$ le pri enem od faktorjev prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki, in sicer pri nezavedanju možnosti, da uporabnik ne more soodločati. Na Danskem se študentke prvega letnika bolj zavedajo možnosti, da uporabniku pri svojem prihodnjem strokovnem delu ne bodo dopustile možnosti soodločanja v primerjavi s študentkami četrtega letnika. V Sloveniji pa je to razmerje ravno obratno. Sklepamo, da je temu tako zaradi vpliva izobraževalnega programa. Seveda pri takih rezultatih tretje hipoteze ne moremo sprejeti. Nismo uspeli dokazati, da se odnos med prvimi in četrtyimi letniki glede prepoznavanja vzrokov za poklic pomoči ter prepoznavanja motivov pri prihodnjem strokovnem delu med državama v splošnem razlikuje.

Tabela 2: Aritmetične sredine vrednosti faktorjev obeh vprašalnikov in statistične pomembnosti razlik med odgovori glede na državo, letnik in njuno interakcijo

FAKTORJI	X̄		X		X̄		STATISTIČNA POMEMBNOST			
	DRŽAVA		LETNIK		KRAJ BIVANJA		država	letnik	interakcija država : letnik	kraj bivanja
	Dan.	Slo.	1.	4.	pri starših	sama				
FA 1.	,016	-,460	-,200	,234	-,110	,094	,328	,034*	,216	,234
FA 2.	-,314	,347	-,109	,244	,228	-,185	,000**	,009**	,100	,046*
FA 3.	,339	-,390	-,016	-,099	-,339	,292	,049*	,358	,756	,988
FA 4.	-,214	,059	-,048	-,095	,017	-,169	,329	,370	,324	,769
FA 5.	-,126	,096	,147	-,220	,063	-,092	,282	,684	,278	,450
FA 6.	-,173	,238	,083	-,004	,201	-,138	,347	,820	,682	,963
FA 7.	,353	-,348	-,169	,179	-,301	,320	,201	,099	,504	,658
FA 8.	-,370	,270	-,293	,332	,230	-,340	,135	,003**	,513	,557
FB 1.	-,447	,411	,187	-,117	,383	-,389	,039*	,835	,760	,866
FB 2.	,357	-,312	,132	-,251	-,236	,239	,005**	,015*	,132	,192
FB 3.	-,119	,088	,075	-,093	,099	-,129	,986	,074	,110	,696
FB 4.	-,188	,059	,088	-,215	,130	-,278	,131	,207	,571	,031*
FB 5.	-,374	,441	,231	-,065	,398	-,297	,015*	,567	,764	,491
FB 6.	-,012	,076	,157	-,115	,002	,089	,029*	,102	,252	,030*
FB 7.	,700	-,658	-,149	-,023	-,568	,548	,000**	,503	,469	,115
FB 8.	,280	-,167	-,009	,54	-,094	,171	,009**	,500	,037*	,050*

* Statistično pomembno na ravni $p \leq 0,05$.** Statistično pomembno na ravni $p \leq 0,01$.

Legenda poimenovanja faktorjev v tabeli 4:

FA 1. v družini imela vlogo skrbnice oz. čustvene partnerke	FB 1. zavedanje odvisnosti lastne samopodobe od uporabnika
FA 2. aktivno spreminjanje sebe	FB 2. nezavedanje lastne pristranskosti pri delu z uporabniki
FA 3. sledenje želji drugih	FB 3. zavedanje lastne kontrole nad uporabniki
FA 4. doseganje ugleda	FB 4. zavedanje dinamike nepriznavanja lastnih čustev do uporabnikov
FA 5. naključna odločitev	FB 5. zavedanje lastnih strokovnih šibkosti
FA 6. razvoj lastne strokovnosti	FB 6. zavedanje lastnega potlačevanja strahu
FA 7. odsotnost zagovarjanja marginalcev	FB 7. nezavedanje o pomenu spolnosti pri delu z uporabniki
FA 8. odsotnost zadovoljstva ob pomoči drugim	FB 8. nezavedanje možnosti, da uporabnik ne more soodločati

Četrte hipoteze ne moremo sprejeti, vidimo pa, da kraj bivanja vpliva na željo po spreminjanju same sebe kot vzroku za izbiro poklica. Študentke, ki živijo pri starših, bolj kot študentke, ki živijo same, navajajo kot vzrok za izbiro poklica željo po spreminjanju same sebe, za svoje prihodnje strokovno delo pa ocenjujejo, da obstaja verjetnost, da si ne bodo priznale, kaj čutijo do uporabnikov, ter da uporabniku ne bodo dale možnosti za soodločanje. Morda je razlog za tak rezultat ta, da študentke, ki živijo pri starših in so intenzivneje vključene v odnose z družinskimi člani, vedo, da si ne upajo priznavati lastnih čustev že v družini. Študentke, ki živijo same, pa se bolj od študentk, ki živijo pri starših, zavedajo verjetnosti, da si ne bodo upale govoriti o strahu pri svojem prihodnjem delu. Vidimo, da sta si vrednosti aritmetičnih sredin odgovorov študentk izrazito blizu, zato bomo zaključili, da sicer obstajajo razlike v zavedanju lastnega potlačevanja strahu pri prihodnjem delu, vendar so te razlike majhne.

Izkazalo se je tudi, da ni mogoče dokazati statistično pomembnega vplivanja interakcije države in kraja bivanja na nobenega od faktorjev obeh vprašalnikov. Torej ne velja, da bi bil odnos med študentkami, ki živijo pri starših, in tistimi, ki živijo same, ter prepoznavanjem vzrokov za odločitev za poklic pomoči in prepoznavanjem motivov pri lastnem prihodnjem socialnopedagoškem delu različen v Sloveniji in na Danskem. Peto hipotezo v celoti zavrnemo.

12.3 Povezanost samospoznavanja z vsemi faktorji obeh vprašalnikov

V tabeli 3 so prikazane statistične pomembnosti Pearsonovih koeficientov korelacije za vsakega od faktorjev obeh vprašalnikov. Ker nastopajo statistično pomembne povezanosti med samospoznavanjem in sedmimi od vseh faktorjev obeh vprašalnikov, ne moremo v celoti sprejeti šeste hipoteze. Zaključimo pa lahko, da študentke, ki se bolj samospoznavajo, tudi bolj prepoznavajo nekatere vzroke za odločitve za poklic pomoči ter nekatere motive pri prihodnjem delu z uporabniki. Več dejavnosti ko opravlja študentka, bolj se zaveda teh motivov.

Tabela 3: Povezanost (Pearsonov r) med samospoznavanjem in vsemi faktorji, pridobljenimi s faktorizacijo obeh vprašalnikov

Povezanost med samospoznavanjem in faktorji:		r	p
Faktor:			
faktorji pri odločitvi za poklic	v družini imela vlogo skrbnice oz. čustvene partnerke	0,092	0,328
	aktivno spreminjanje sebe	0,396	0,000**
	sledenje želji drugih	0,016	0,866
	doseganje ugleda	-0,071	0,448
	naključna odločitve	0,288	0,002**
	razvoj lastne strokovnosti	0,280	0,002**
	odsotnost zagovarjanja marginalcev	-0,171	0,068
	odsotnost zadovoljstva ob pomoči drugim	0,067	0,478
faktorji prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki	zavedanje odvisnosti lastne samopodobe od uporabnika	0,490	0,000**
	nezavedanje lastne pristranskosti pri delu z uporabniki	-0,365	0,000**
	zavedanje lastne kontrole nad uporabniki	0,265	0,006**
	zavedanje dinamike nepriznavanja lastnih čustev do uporabnikov	0,068	0,489
	zavedanje lastnih strokovnih šibkosti	0,126	0,195
	zavedanje lastnega potlačevanja strahu	0,184	0,058
	nezavedanje o pomenu spolnosti pri delu z uporabniki	-0,417	0,000**
	nezavedanje možnosti, da uporabnik ne more soočiti	-0,085	0,386

**Označene so statistične pomembnosti na ravni $p \leq 0,01$.

Študentke, ki opravljajo več dejavnosti samospoznavanja, menijo, da so si izbrale poklic socialne pedagoginje zaradi želje po spreminjanju same sebe, da je bila njihova odločitev naključna ter da so si želele razviti lasten strokoven pristop k delu. Precej verjetno

je, da so študentke, ki se bolj samospoznavajo, želele preko študija spremeniti sebe ter razviti lastno strokovnost, saj so si te dejavnosti vzajemne. Nekoliko težje je pojasniti dejstvo, da študentke, ki opravljajo več dejavnosti samospoznavanja, ocenjujejo, da so se za poklic socialne pedagoginje odločile naključno. Faktor naključne odločitve lahko pojasnimo tako, da študentke, ki se bolj samospoznavajo, ocenjujejo, da so se naključno odločile za socialno pedagogiko, ker so si želele najprej študirati kaj drugega, in ta njihov prvi izbor študija je bil prav tako lahko povezan s poklicem pomoči (to hipotezo bi seveda morali še preveriti, zato naj ostane na ravni domneve).

Prav tako se študentke, ki opravljajo več dejavnosti samospoznavanja, bolj zavedajo, da bodo pri lastnem prihodnjem strokovnem delu doživljale lastno samopodobo odvisno od uspeha pri delu z uporabniki. Bolj se tudi zavedajo, da bodo pri lastnem prihodnjem delu pristranske do nekaterih uporabnikov in da bodo želele imeti kontrolo nad uporabnikom, prav tako se bolj zavedajo pomena spolnosti pri svojem prihodnjem delu.

V tabeli 4 najdemo za podskupine študentk obeh držav Pearsonove korelacijske koeficiente med dejavnostmi samospoznavanja ter vsemi faktorji obeh vprašalnikov. Ker je vrednost $|z| < 1,96$, razlika med vzorčnima korelacijskima koeficientoma ni statistično značilna. Sedmo hipotezo zato zavrnamo. Opravljanje dejavnosti samospoznavanja pri študentkah na Danskem ne vodi do različnega prepoznavanja vzrokov za poklic pomoči ter različnega prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki kot pri študentkah v Sloveniji.

Tabela 4: Povezanost interakcije med samospoznavanjem in državo ter vsemi faktorji obeh vprašalnikov

Faktorji:		Korelacije, dobljene pri danskih in slovenskih študentkah, ter pomembnost njihovih razlik:		
		DAN. r_1	SLO. r_2	$ Z $
faktorji pri odločitvi za poklic	v družini imela vlogo skrbnice oz. čustvene partnerke	0,252	0,004	1,33
	aktivno spreminjanje sebe	0,437	0,217	1,29
	sledenje želji drugih	0,209	0,221	0,06
	doseganje ugleda	-0,148	-0,111	0,21
	naključna odločitev	0,230	0,302	0,40
	razvoj lastne strokovnosti	0,320	0,094	1,26
	odsotnost zagovarjanja marginalcev	-0,105	0,050	0,31
	odsotnost zadovoljstva ob pomoči drugim	-0,239	0,044	1,07
faktorji prepoznavanja motivov pri prihodnjem delu z uporabniki	zavedanje odvisnosti lastne samopodobe od uporabnika	0,457	0,328	0,76
	nezavedanje lastne pristranskosti pri delu z uporabniki	-0,402	-0,123	1,50
	zavedanje lastne kontrole nad uporabniki	0,204	0,276	0,42
	zavedanje dinamike nepriznavanja lastnih čustev do uporabnikov	0,056	-0,023	0,20
	zavedanje lastnih strokovnih šibkosti	-0,126	0,051	0,40
	zavedanje lastnega potlačevanja strahu	0,239	0,121	0,61
	nezavedanje o pomenu spolnosti pri delu z uporabniki	-0,104	-0,306	1,09
	nezavedanje možnosti, da uporabnik ne more soodločati	0,146	-0,078	0,46

13 Razprava in zaključki

Rezultati raziskave so pokazali, da imata največji vpliv na prepoznavanje lastnih motivov za odločitev za poklic socialne pedagoginje ter prepoznavanje možnih načinov vedenj in čutenj do uporabnikov pri lastnem prihodnjem delu izobraževanje ter opravljanje dejavnosti samospoznavanja, kraj bivanja ne vpliva toliko na te motive in je hkrati njegov vpliv najtežje pojasniti.

Izobraževalni proces vpliva na prepoznavanje motivov za odločitev za poklic pomoči s svojimi lastnostmi. V Sloveniji je to usmerjenost v spoznavanje samega sebe, na Danskem pa je tradicija tega izobraževanja dolgotrajnejša, tako da lahko deluje kot točka identifikacije v prihodnosti. Vpliv izobraževalnega procesa je viden tudi skozi razlike, ki so se pokazale med študentkami prvih in četrtilh letnikov. Izobraževanje vpliva na prepoznavanje doprinosa

lastne družinske vloge (preteklost ranjenega zdravilca) in želje po spreminjanju same sebe kot motiva za izbiro poklica, prav tako pa vpliva na prepoznavanje občutij zadovoljstva kot motiva za poklic pomoči in motivov po moči, ki za njim stojijo.

Pokazal se je velik vpliv izobraževanja na prepoznavanje možnih načinov vedenj in čutenj do uporabnikov pri lastnem prihodnjem delu. Izobraževanje vpliva na to prepoznavanje s svojo paradigmatško osnovo, na kateri temelji. V Sloveniji je v primerjavi z Dansko v ozadju socialnopedagoške stroke močna psihodinamska paradigma, zato je razumljivo, da prihodnje slovenske strokovnjakinje vsaj na racionalni ravni prepoznavajo možne oblike vedenja z uporabnikom, ki izhajajo iz koncepta kontratransferja. Razlike med študentkami različnih letnikov pa pokažejo, da izobraževanje ne glede na paradigmatško osnovo vpliva na zavedanje lastne pristranskosti pri delu z uporabniki, kar je verjetno posledica v izobraževalnem procesu reflektiranih izkušenj iz prakse oz. prostovoljnega dela.

Podobno velik vpliv, kot ga ima izobraževanje na prepoznavanje motivov za odločitve za poklic pomoči in lastno prihodnje delo, imajo tudi dejavnosti samospoznavanja. Te dejavnosti omogočajo prihodnjim strokovnjakom, da ozavešijo, da so si izbrali ta študij, ker so želeli spremeniti same sebe ter razviti lastno strokovnost. Več dejavnosti samospoznavanja pa vpliva tudi prepoznavanje odločitve za študij kot naključne odločitve. Če nekoliko špekuliramo, lahko rečemo, da naključna odločitev ne izključuje možnosti, da se ne bi odločil za kak drug poklic pomoči. Večje število dejavnosti samospoznavanja pa vpliva tudi na prepoznavanje možnih vedenj in čutenj pri prihodnjem delu z uporabniki. Pri slednjih število dejavnosti samospoznavanja najbolj vpliva na zavedanje odvisnosti lastne samopodobe od uporabnika ter na zavedanje o pomenu spolnosti pri prihodnjem delu z uporabniki. Nedvomno sta to dve temi, ki terjata od posameznika precej emocionalnega napora, zato je razumljivo, da se ju bolj zavedajo tisti prihodnji strokovnjaki, ki se bolj samospoznavajo.

Kraj bivanja nima izrazitega vpliva na prepoznavanje motivov za odločitve za poklic pomoči ter lastnih po izvoru nezavednih vsebin pri delu z uporabniki. Vpliva pa na željo po spreminjanju same sebe kot vzrok za izbiro poklica ter na prepoznavanje nekaterih po izvoru nezavednih vsebin pri prihodnjem delu z uporabniki. Morda k temu zavedanju deloma prispevajo intenzivni odnosi v družini in prepoznavanje lastne družinske vloge pri študentkah, ki živijo doma.

Ugotovili smo, da izobraževanje ne vpliva na razlike med študentkami prvih in četrtih letnikov v Sloveniji in na Danskem v prepoznavanju vzrokov za poklic pomoči in vzrokov za možna ravnanja v zvezi s prihodnjim delom. Tudi dejavnosti samospoznavanja ne vplivajo na odnos med tistimi študentkami v Sloveniji in na Danskem, ki se bolj, in študentkami, ki se manj samospoznavajo. Prav tako se odnos med študentkami, ki živijo same ali pri starših, glede omenjenih tem v Sloveniji ne razlikuje od odnosa med študentkami na Danskem.

Že na začetku smo pokazali, da za dovolj dobrega strokovnjaka zgolj znanje in veščine ter zavedanje o lastnih kompetencah niso dovolj. Potrebna sta tudi delovanje v smeri zavedanja početja do uporabnika ter zadovoljivi medosebni odnosi. Rezultati raziskave kažejo, da imajo precejšen vpliv na prvo izobraževalni proces in dejavnosti samospoznavanja, zato bi veljalo prihodnje strokovnjake skozi izobraževanje še bolj sistematično spodbujati k raziskovanju lastnih kontratransfernih odzivov (npr. skozi predmet supervizije, ki bi bil obvezen in ne izbirni, skozi različne pogovorne skupine ...) ter jih opogumiti pri skrbi za zadovoljive medosebne odnose. Spodbujanje k delu na sebi in skrb za lastno psihohigieno, vključno s poudarkom na razumevanju pomena zadovoljivih medosebnih odnosov, naj bili eksplicitno izpostavljeni kot cilji v izobraževalnem procesu, kar naj bi vodilo do končnega cilja – dovolj dobrega strokovnjaka.

14 Literatura

Burnard, P. (1999). *Practical Counselling and Helping*. London: Routledge.

Čačinovič-Vogrinčič, G. (1998). *Psihologija družine: prispevek k razvidnosti družinske skupine*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Dekleva, B. (1993). Pogoji dela (klima) – psihohigiena – supervizija. V F. M. Kolenc et al. (ur.), *Psihohigiena*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

Dougan, K. (1993). Psihosocialne obremenitve strokovnjakov v poklicih pomoči. *Ptički brez gnezda*, 16, (32), 113-122.

Egan, G. (1990). *The Skilled Helper: A Systematic Approach to Effective Helping*. Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company.

Gostečnik, C. (1998). *Ne grenite svojih otrok*. Ljubljana: Brat Frančišek: Frančiškanski družinski center.

Guggenbühl-Craig, A. (1997). *Pomoč ali premoč: psihologija in patologija medčloveških odnosov pri delu z ljudmi*. Ljubljana: Fors, Založba Sophia

Halpern, H. M. (1999). *Rezanje spon; osvobajanje od starševskih vezi*. Ljubljana: CenterKontura.

Hayes, J. A. (2002). Playing With Fire. Countertransference and Clinical Epistemology. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 32 (1), 93-100.

Holmes, J., Lindley, R. (1989). *The Values of Psychotherapy*. Oxford: Oxford University Press.

Horvat, M. (1999). Profesionalne obremenitve delavcev pri delu z vedenjsko/čustveno moteno populacijo otrok/mladostnikov. *Ptički brez gnezda*, 18 (37), 21-52.

Kahn, M. (1991). *Between Therapist and Client: The New Relationship*. New York: W. H. Freeman and Company.

Koštal, R. (1998). Socialni pedagog (v šoli) med vzgojo in terapijo? *Socialna pedagogika*, 2 (1), 45-67.

Lapajne, Z. (1997). Psihološke teorije izbire poklica. V S. Niklanović (ur.), *Prispevki o poklicnem svetovanju*. Ljubljana: Izida.

Lowman, R. L. (1994). *Counselling and Psychotherapy of Work Dysfunctions*. Washington: American Psychological Association.

Miller, A. (1992). *Drama je biti otrok (in iskanje resnice o sebi)*. Ljubljana: Tangram.

Ohlmeier, D. (1984). Psychoanalyse und Sozialarbeit. V H. Eyferth et al. (ur.), *Handbuch zur Sozialarbeit/Sozialpädagogik*. Darmstadt; Neuwied: Luchterhand.

Pomerantz, A. M. et al. (1998). Ethical Beliefs of Psychotherapists: Scientific Findings. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 28 (1), 35-44.

Ramovš, J. (1996). Osebnostne osnove etičnega ravnanja v poklicu. V L. Toplak (ur.), *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*. Maribor: Univerza: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno v Ljubljani.

Share, R. S. (1992). *Applying Career Development Theory to Counseling*. California: Brooks/Cole Publishing Company.

Schön, D. A. (2002). *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action*. England: Ashgate, Arena.

Spurgeon, P., Barwell, F. (1994). Caring Occupations. V P. Herriot (ur.), *Assessment and Selection in Organizations: Methods and Practice for Recruitment and Appraisal*. England: John Wiley & Sons Ltd.

Stritih, B. (1996). Etika psihosocialne pomoči. V L. Toplak (ur.), *Profesionalna etika pri delu z ljudmi*. Maribor: Univerza: Inštitut Antona Trstenjaka za psihologijo, logoterapijo in antropohigieno v Ljubljani.

Ščuka, V. (1999). Izgorelost delavcev v službah pomoči. *Defektologica Slovenica*, 7 (2), 64-69.

The Educator Training Programme (1994). Copenhagen: Danish Ministry of Education.

Židanik, M. (2004). Zastoj in nevarnosti v analitičnem psihoterapevtskem procesu 2: odnos med terapevtom in klientom. V J. Bohak, M. Možina (ur.), *Tretji študijski dnevi Slovenske krovne zveze za psihoterapijo – Kompetentni psihoterapevt*. Maribor: Slovenska krovna zveza za psihoterapijo.

Izvirni znanstveni članek, prejet septembra 2004.

Spolno (ne)nadlegovanje na delovnem mestu

Sexual (non)harassment in the working place

Alenka Zelenc

Povzetek

Alenka Zelenc, univ. dipl. soc. ped.,
Hotedršica 28, 1372
Hotedršica.

Članek je teoretična razprava, ki popelje naše razmišljanje znotraj in onstran meja primerne, zelene in spoštovane seksualnosti na delovnem mestu. Prvi del je namenjen težavnemu poskusu opredelitve koncepta spolnega (ne)nadlegovanja na delovnem mestu v ameriškem (ZDA) in evropskem okolju (države EU, s poudarkom v Sloveniji), medtem ko želim v drugem s pomočjo koncepta seksualnosti in njenega zatiranja izpostaviti problematičnost zamegljenega vidika spolnega nadlegovanja, ki se kaže v spolno agresivni delovni klimi. Omenjena družba slednjo kljub škodljivim posledicam zavije v navidezno normaliziranost, neodklonskost, naturaliziranost.

Ključne besede: spolnost, spolno nadlegovanje na delovnem mestu, strukturno nasilje nad spolnostjo

Abstract

This article is a theoretical discourse encouraging us to think about and beyond the appropriate, desired and respected sexuality in the work place. In its first part it looks at the complexity of defining the concept of sexual (non)harassment in the workplace both in the US and the EU environment (especially in Slovenia). In the second part the author highlights the problem of vagueness in sexual harassment from the point of view of sexuality and its repression which is often demonstrated in sexually aggressive work environment. In spite of its negative effects, the society hides it under the blanket of normality, non-deviation and naturalness.

Key words: *sexuality, sexual harassment in the working place, structural violence over sexuality*

1 Uvod

Pojav problema o spolnem nadlegovanju na delovnem mestu je zelo star, saj obstaja že iz časa, ko se je delo ženske preselilo tudi izven štirih sten domačega ognjišča in dobilo novo ekonomsko-politično podobo. Poznan je iz časov industrijske revolucije, ko je prišlo do množičnega zaposlovanja žensk. O njem pričajo številna leposlovna dela prosvetljenstva, realizma in naturalizma, ki opisujejo trpljenje suženj, dekel in mezdnih delavk (Pirc, 2002). Navsezadnje lahko najdemo elemente spolnega nadlegovanja tudi v Figarovi svatbi, ki »je skorajda opera o razrednem boju«, kjer »gre za *sexual harassment*, spolno nadlegovanje à la Clinton, skratka služabnik proti gospodu«, opisuje Busek (1999).

Problem spolnega nadlegovanja se ne nanaša le na neko specifično delovno mesto, kulturo, vero ali družbo, ampak se dogaja povsod po svetu v bolj ali manj implicitni obliki in podobi ter skorajda na vseh delovnih mestih, kjer so zaposleni tako moški kot ženske (heteroseksualno spolno nadlegovanje v tovarnah, gospodarskih

poslovnih enotah) ali tam, kjer prevladuje pretežno en spol (homoseksualno spolno nadlegovanje v vojašnici, policiji, bolnišnici). Pri nas se o tem odkrito, a še vedno z določenimi zadržki, govori šele zadnjih nekaj let, medtem ko v Združenih državah Amerike ter državah Zahodne Evrope to že dalj časa ni več tabu tema. Prvi so spolno vedenje na delovnem mestu začeli preučevati psihologi in sociologi na ameriški celini v sedemdesetih letih, kasneje pa se jim pridružijo tudi pravniki (Pagon, Lobnikar, 1995).

V tem članku želim izpostaviti teoretično razpravo spolnega (ne)nadlegovanja na delovnem mestu kot izhodišče za javni govor o seksualnosti v delovnem okolju. Skozi kritične teoretične razprave želim pokazati na tanke, nejasne meje spolnega (ne)nadlegovanja, hkrati pa izpostaviti zamegljen in zapostavljen vidik nadlegovanja, ki se kaže v spolno agresivnem delovnem okolju. Slednji je naši evropski družbi razumljen kot normalen, neproblematičen, samoumeven, neškodljiv, vseprisoten itd., katerega posledice se manifestirajo v ogrožanju človekovega dostojanstva in njegove osebne integritete. Kazensko-pravna nezaščita vidika nehumanega delovnega okolja še ne pomeni, da v slednjem primeru ne gre za spolno nasilno dejanje.

2 Meje spolnega nadlegovanja

2.1 Spolno nadlegovanje na delovnem mestu: različne perspektive

Spolno nadlegovanje na delovnem mestu je še vedno (največkrat tabuizirana) tema (vsaj v Sloveniji), ki se ji s prefinjenimi tehnikami izognemo, jo negiramo, preoblikujemo v šalo ali najraje prezremo. Žrtve spolnega nadlegovanja največkrat ne vedo, da so žrtve ali da smejo biti žrtve oziroma da tisti neprijetni nerazumljivi občutek, ki ga ob možnem spolnem nadlegovanju doživijo, ni le plod njihove fantazije ali zrahljane (družbeno zelene) (ne)potrpežljivosti.

Pri poskusu definiranja pojma spolnega nadlegovanja na delovnem mestu je na mestu vprašanje o (socialni) percepciji storilca (-ke) in žrtve hotenega ali storjenega dejanja, pri čemer ga lahko eden razume kot akt spolnega nadlegovanja, drugi pa le kot nedolžno,

neslabonamerno zapeljevanje, kazanje pozornosti, prijaznosti.

Je morda glavni akter pri spolnem nadlegovanju težnja spolnega gona (instinkta) (Hearn, Parkin, 1995) po njegovi zadovoljitvi ali je le "dobro" izhodišče za dosego oziroma potrditev (socialne, ekonomske, politične) moči? To je vprašanje, ki se zarisuje na intervalu med seksualnostjo in družbenimi (javno priznanimi) koristmi, se pa lahko nekako nanaša tudi na definicijo spolnega nadlegovanja na delovnem mestu na dveh nivojih; spolno nadlegovanje kot nadlegovanje "quid pro quo" ("ti meni, jaz tebi") in kot spolno agresivno delovno okolje (glej poglavje 2.3).

Kje je meja med dovoljenim in nedovoljenim, med normalnim in nenormalnim, med hotenim in nehotenim? Katero dejanje je družbeno sprejemljivo in katero krši osnovne človekove pravice, človekovo dostojanstvo ter mu povzroča hude duševne stiske? Kaj si predstavljamo pod besedo človekovo dostojanstvo? Tisto, kar vzbuja spoštovanje zaradi moralnih kvalitete in zaradi obvladovanja čustev (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1995). Ustava Republike Slovenije nam v 34. členu zagotavlja, da ima vsak pravico do osebnega dostojanstva in varnosti. S 35. členom pa nam je zagotovljena nedotakljivost telesne in duševne celovitosti, zasebnosti in osebnostnih pravic (Ustava Republike Slovenije, povzeto po Barlič, 2002).

Katere so splošne moralne kvalitete? Kaj pomeni obvladati svoja čustva (nagnjenja)? Kaj spada pod "javno" in kaj pod "zasebno"?

Lahko predpostavimo, da je kamen spotike morda le neustrezno poimenovanje takšnega ponavljajočega, neprijetnega, na spolu baziranega dejanja, ki so ga poimenovali kot nadlegovanje, saj zveni kot plitvo, neutemeljeno, nesmiselno pritoževanje nad nečim, kar nima globljega, skrbi zbujujočega pomena in predstavlja le nekakšno "modno muho". Je le nasledek "ameriškega pretiravanja". Včasih slednja teza pri nekaterih primerih ("kvazi") žrtev spolnega nadlegovanja res drži.

A vendar ne moremo obiti tistih situacij, ki nam kljub svoji navidezni nepomembnosti, samoumevnosti, vsakdanjosti povzročajo neprijetnosti, čustvene stiske ali celo (bolj) opazne materialne izgube (kot na primer izguba delovnega mesta zaradi upora proti kršenju etike delovnega mesta).

Kdo koga v določeni situaciji na nekem delovnem mestu spolno

nadleguje in kolikšen je (morebitni) prispevek žrtve k spolno nehotenemu (kaznivemu) dejanju? Na tej točki razprave naj omenim Kandučevo razmišljanje o vprašanju privolitve žrtve v storjeno kaznivo dejanje, ki je aktualno zlasti pri spolnem nasilju (glej poglavje 2.2). Piše, da je »razmerje med soglasno in nesoglasno spolnostjo tega«, saj se med hoteno in nehoteno spolnostjo odvija vrsta spolnih praks, pri katerih je privolitev ene od vpletenih oseb vprašljiva (Kanduč, 1998: 90).

Ne pozabimo, da je spolno nadlegovanih tudi manjše, a ne nepomembno število moških. Moške lahko spolno nadlegujejo tako ženske kot moški in moški bi morali imeti pri varovanju svojega dostojanstva enake pravice kot ženske. Glavno žarišče tega članka (povzetega po moji diplomski nalogi) je heteroseksualno nadlegovanje, se pravi nadlegovanje med osebami različnega spola, saj takšna spolna naravnost v naši družbi (še vedno) prevladuje. A s takšno usmeritvijo svojega dela ne želim sporočiti, da je spolno nadlegovanje lezbijk in gejev zanemarljivo redko prisotno. Saj »/.../ so lezbijke na večini delovnih položajev, tudi tiste na visokih položajih, še vedno skrite v senco molka. Lezbično spolno nadlegovanje je zato še toliko bolj nevidno, saj gre za dvakratno prikrivanje: najprej kot spolno nadlegovanje nasploh, nato kot lezbično. Razkrivanje lezbičnega spolnega nadlegovanja je zato še bolj težavno kot razkrivanje heteroseksualnega nadlegovanja, saj gre skorajda za dvojno »outiranje«.« (N. V., 1998)

V naslednjih dveh poglavjih bomo pogledali znotraj in onstran meje spolnega nadlegovanja na delovnem mestu s pomočjo kritične analize ključnih (delovno- in civilno-pravnih ter kazensko-pravnih) opredelitev nadlegovanja v dveh okoljih: ameriškem (ZDA) in evropskem (države EU, seveda s poudarkom opisa stanja v Sloveniji). S svojo razpravo o tem želim poudariti nejasne meje med izvrševanjem in percepcijo nekega dejanja s spolno konotacijo kot nadlegovanega oziroma nenadlegovanega v nekem delovnem okolju.

2.2 Med (ne)privolitvijo, ponudbo ali prisilo, (moškim) (ne)seksizmom in (ne)spolno diskriminacijo (ZDA)

Pa pričnimo s poskusom opredelitve spolnega nadlegovanja na delovnem mestu tam, kjer so zaslužni za to, da danes lahko javno (spre)govorimo o (ne)problematiki spolno (ne)želenega

ravnanja. Govorim o manifestu (feminističnih) aktivistk iz gibanj za osveščanje žensk iz Združenih držav Amerike, ki so v sredini sedemdesetih let minulega stoletja opozarjale na trajno kršenje človekovega dostojanstva in osebne integritete žensk na delovnih mestih (Kozmik, 2000: 74). Posledice boja ameriških (feminističnih) aktivistk za človekovo spoštovanje, etično in moralno primerno vedenje vseh udeleženih v nekem delovnem okolju se danes kažejo v pojmovanju spolnega nadlegovanja na delovnem mestu (v obeh vidikih, glej naslednje podpoglavje) kot kaznivo dejanje.

Na ravni zakonodaje se je spolno nadlegovanje na delovnem mestu prvič pojavilo v kontekstu spolne diskriminacije v Združenih državah Amerike, kjer ga leta 1980 opredelijo kot kršitev Zakona o državljskih pravicah (703 (a) razdelek VII. člena Civil Rights Act) iz leta 1964. Po tem zakonu je nezakonito tisto dejanje, pri katerem delodajalec noče zaposliti posameznika ali ga odpusti oziroma diskriminira glede povračila, pogojev, razmer ali privilegijev zaposlitve na podlagi posameznikove rase, barve, religije, spola ali narodnosti. Torej je spolno nadlegovanje v okvirih ameriške zakonodaje definirano kot vrsta diskriminiranja na podlagi spola (Primorac, 2002: 179). Danes si ameriška sodišča pri obravnavi primerov spolnega nadlegovanja na delovnem mestu pomagajo poleg Zakona o državljskih pravicah tudi z »Equal employment Opportunity Commission Guidelines on Discrimination Because of Sex« (Smernice glede diskriminiranja zaradi spola Komisije za enake možnosti zaposlovanja – glej spodaj). Pa poglejmo, kaj o slednjem kazensko-pravnem sankcioniranju neželenege dejanja s spolno konotacijo, ki vključuje očitno neenake reči kot npr. kazanje pornografskih fotografij in izsiljevanje spolnih uslug na delovnem mestu, meni Igor Primorac.

Avtor v svoji kritični razpravi o iskanju meja spolnega (ne)nadlegovanja analizira posamezne vidike opredelitve spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, ki jih zagovarjajo na ameriških sodiščih (zlasti obravnava spolno nadlegovanje v višjem šolstvu) in ki so posledica boja Američank (redkeje Američanov) za spoštovanje človekovega dostojanstva in osebne integritete tudi na delovnem mestu. Spolno nadlegovanje na delovnem mestu je v Združenih državah Amerike res zakonsko nesprejemljivo in če smo mu bili podvrženi, lahko za storjeno dejanje, ki je spolno konotirano, zahtevamo sodno zadoščenje. V svojem odmevnem delu Etika in

seks (2002) se Primorac sprašuje, ali naj bi bilo spolno nadlegovanje sploh nezakonito. »Če ja, kakšna naj bo njegova pravna definicija in kako naj se jo uporablja na sodiščih?« (2002: 179)

Omenjeni avtor izpostavi glavno dilemo v filozofskem in moralnem razpravljanju o spolnem nadlegovanju, ki jo problematizira v (pre)širokem razponu tega koncepta, »ki mora vključevati tako očitno neenake reči, kot so izsiljevanje seksualnih uslug in kazanje *Playboya* ali fotografij nagic na delovnem mestu.« (2002; 180)

Igor Primorac se (delno) strinja z definicijo spolnega nadlegovanja Equal Employment Opportunity Commission Guidelines, ki pojasnjuje pojem spolnega nadlegovanja na delovnem mestu takole: »Nezaželeni poskusi seksualnega približanja, nagovarjanje k seksualnim uslugam in drugo verbalno ali telesno vedenje seksualne narave predstavljajo spolno nadlegovanje, kadar (1) je uklonitev takemu vedenju eksplicitna ali implicitna določba ali pogoj posameznikove zaposlitve, (2) je posameznikova uklonitev takemu vedenju ali zavrnitev takega vedenja temelj za odločitve o zaposlitvi, ki zadevajo tega posameznika, ali (3) cilj ali učinek takega vedenja nerazumno ovira posameznikovo delo ali ustvarja ustrahovalno, sovražno ali žaljivo delovno okolje.« (2002: 179) Kot vidimo, sta v tej definiciji zaobjeta oba pomembna ključna vidika spolnega nadlegovanja: nadlegovanje "quid pro quo" ("ti meni, jaz tebi") ter sovražno, spolno agresivno okolje; oba vidika bomo srečali kasneje tudi pri definiciji spolnega nadlegovanja Evropske komisije. Avtor meni, naj se pri zakonski prepovedi spolnega nadlegovanja upošteva »le verbalno ali neverbalno vedenje, ki ustvarja okolje, ki čezmerno ovira delovno ali študijsko storilnost« (2002: 190) in ne tudi tistega, ki je sicer neprijetno, a ne ovira toliko posameznikove storilnosti. Kje je meja med manj in bolj (čezmerno) problematičnim spolnim vedenjem posameznikov v nekem delovnem okolju?

Za model kritične diskusije o definiranju koncepta spolnega nadlegovanja Primorac predpostavi poskuse podajanja moralno in pravno razsvetljujoče razlage spolnega nadlegovanja nekaterih ameriških avtorjev, ki navajajo kot "prave razloge za njegovo moralno obsojanje" in pravno nesprejemljivo vedenje slednje argumente:

1. da je vrsta komuniciranja, ki krši zasebnost,
2. da je v bistvu prisilno,
3. seksistično ali
4. vrsta diskriminiranja na podlagi spola (2002: 180).

(1) Edmund Wall razume spolno nadlegovanje kot vrsto nepravilnega komuniciranja, saj »se nanaša na seksualne zadeve, in sicer brez privolitve prizadete osebe na tako komuniciranje, s tem pa krši pravice do zasebnosti te osebe.« (2002: 180) Wallovo razlago Primorac razrahlja s primeri, kjer je aktualno vprašanje (implicitne ali eksplicitne) privolitve žrtve v spolno (ne)želeno dejanje v hierarhičnem odnosu, odnosu med (ekonomsko) močnejšim in podrejenim. V tem primeru t. i. spolnega nadlegovanja "quid pro quo" (glej poglavje 2.3) se Primorac sprašuje, kolikšen je dejansko delež "žrtve" k storjenemu spolno nehotenemu dejanju, saj gre navsezadnje lahko za obojestransko zadovoljevanje (spolnih) potreb in (ekonomskih) uslug kljub komponenti nemoralnosti. Po drugi strani pa Wall skrči svojo definicijo le na en vidik spolnega nadlegovanja in zanemari njegov problem v sovražnem, spolno agresivnem okolju (2002: 181).

Kanduč pri vprašanju o privolitvi v spolno dejanje dokazuje, da ženski "ne" pogosto pomeni "da" in da so vprašljive različne predstave o tem, kdaj je spolnost pri ženskah in moških zares soglasna, ter da ne gre pri ugotavljanju (ne)pristanka k spolnemu dejanju toliko za to, kaj je kdo rekel ali nakazal (z "govorico telesa"), ampak bolj za to, kako je to storil (1998) in kako je "naslovljenec" slednje sporočilo sprejel. Liz Kelly o vprašanju privolitve žrtve (v njenem primeru je žrtev spolnega nadlegovanja ženska) v dejanje spolnega nasilja (verbalnega, neverbalnega, fizičnega ali psihičnega) spregovori ravno obratno Kandučevi tezi, kjer ženski "ne" pogosto pomeni "da", in jo uporabi kot eno izmed pogostih mitov, predsodkov ali stereotipov o spolnem nasilju zoper ženske (Zaviršek, 1994).

(2) Nancy Tuana razlaga spolno nadlegovanje kot zgrešeno ravnanje v njegovi komponenti inherentne prisile. Dopusča vsaj nekatere primere nadlegovanja v sovražnem okolju, ki naj ne bi vključevali prisile, a se v glavnem usmerja na vrsto "quid pro quo" ("jaz tebi, ti meni", spolna usluga za materialno). »Njeno razpravljanje o grožnjah, povezanih s seksom, kaže kompleksnost te prakse in zavratnost nekaterih njenih vrst: taka grožnja je lahko implicitna ali nenamerna, a kljub temu prisilna in skladno s tem lahko šteje za spolno nadlegovanje.« (Primorac, 2002: 182) Pri tem pa Primorac opozarja na pomen razlikovanja med grožnjo/prisilo in ponudbo, povezano s seksom. Če nam je izrečena grožnja, sledi, da dejanja, storjena v skladu z njo, niso uglašena z našo osebno,

svobodno voljo, medtem ko ponudba izraža željo, potezo, nagib, ki jo lahko odklonimo ali sprejmemo in je izrečena povsem svobodno.

Naslednji dve teoriji o naravi spolnega nadlegovanja ter razlogih za njegovo moralno obsojanje in zakonsko preiganjanje temeljita na (radikalnih) feminističnih virih. Skupno tem teorijam je to, da poudarjajo nadosebno, globoko zakoreninjeno družbeno komponento, ki kaže na neenakost med spoloma, na (spolno) prakso, ki ima opraviti z močjo, zatiranjem in izkoriščanjem (žensk s strani moških).

(3) Anita M. Superson govori o naravi in o razlogih za spolno nadlegovanje izrazito seksistično, saj naj bi po njenem mnenju bilo takšno nadlegovanje »vsako verbalno ali telesno vedenje osebe dominantnega spola, ki je usmerjeno k osebi, ki pripada podrejenemu spolu, in izraža in vzdržuje držo, po kateri so druga oseba in/ali pripadnice spola te osebe manjvredne zaradi svojega spola, s čimer povzroča škodo tej osebi in/ali pripadnicam spola te osebe.« (Primorac, 2002: 184) Igor Primorac dalje razmišlja, da je v naši (zahodni) družbi seksizem vselej moški in pomeni torej vsak primer spolnega nadlegovanja napad na vse ženske, kjer vsaka utрпи storjeno škodo, četudi je ni bila deležna neposredno. To je drža, ki vzdržuje predsodke in stereotipe o ženskah, ki naj bi moškim predstavljale objekt spolnega užitka. »Ženska moškemu lahko reče ali stori nekaj takega, kar v primeru, če to reče ali stori moški ženski, predstavlja spolno nadlegovanje.« (2002: 184)

(4) Zadnja avtorica, ki jo v svoji razpravi o poskusu definiranja pojava spolnega nadlegovanja na delovnem mestu omenja Primorac, je Catherine A. MacKinnon, ki v svoji (dokaj) radikalni feministični teoriji zatrjuje, da je spolno nadlegovanje žensk na delovnem mestu seksualno diskriminiranje v zaposlovanju (2002: 185). Podobno kot A. M. Superson tudi MacKinnonova izključuje možnost, da bi lahko ženske nadlegovale moške, saj »če ne bi bilo ničesar, kot je moška prevlada, in če le-ta ne bi bila seksualizirana, ne bi bilo nobene take krivice, kot je spolno nadlegovanje.« (C. A. MacKinnon, 1994; povzeto po: Primorac, 2002: 186) Ameriški družbi očita, da vzdržuje spolno nadlegovanje z moškim nadzorom nad žensko seksualnostjo ter z nadzorom kapitala nad delovnimi življenji zaposlenih. Igor Primorac se strinja, da je spolno nadlegovanje žensk s strani moških (ter manj pogostejše, a vseeno prisotno nadlegovanje moških s strani žensk) implicirano v diskriminiranju žensk, a meni, da to ni njena »določujoča poteza niti njena glavna moralna pomanjkljivost.« (2002: 186)

Na tej točki bi rada poudarila Primorčev utemeljen ugovor predpostavki MacKinnonove o tem, da so nadlegovane lahko le ženske, saj nam številne raziskave potrjujejo ne le, da so lahko nadlegovani tudi moški s strani žensk, ampak tudi moški s strani moških. Za kritično razpravo o predpostavki MacKinnonove, da je spolno nadlegovanje vrsta seksualnega diskriminiranja, postavi Primorac besedo "diskriminirati" v dvomje, saj si jo lahko razložimo na dva načina: kot ločevati (diskriminirati med) ali kot izpostaviti neugodnemu ravnanju brez pravega opravičila za tako početje (diskriminirati proti). Medtem ko je prvi smisel nevtralen, je drugi moralno nabit z elementom nepravčnosti. In le slednji je relevanten za interpretiranje spolnega nadlegovanja v pojmih seksualnega diskriminiranja.

Ali, kot Primorac dalje razlaga, v primerih spolnega nadlegovanja ne gre več za diskriminacijo zaradi spola, ampak je nekdo v specifični situaciji diskriminiran le kot posameznik in ne več kot ženska ali moški, saj na primer v tisti situaciji po naključju pritegne seksualno pozornost nekoga drugega (pri nadlegovanju "quid pro quo" in v nekaterih primerih nadlegovanja v sovražnem okolju) ali pa je izpostavljen s seksom povezanemu govoru in vedenju drugih, kar je tako moteče, da čezmerno ovira njegovo delovno storilnost, kot smo nakazali v opredelitvi nadlegovanja v vidiku sovražnega delovnega okolja (2002: 188).

Primorčev pomislek je vreden razprave in tudi sama menim, da je potrebno preučevati vsak individualen primer (potencialne) žrtve ali (potencialnega) storitelja dejanja spolnega nadlegovanja posebej v njegovem specifičnem kontekstu, v katerem se je odvijal.

2.3 Nadlegovanje "quid pro quo" in spolno agresivno delovno okolje (EU in Slovenija)

V zgornjem poglavju smo kritično analizirali "ameriško" opredelitev spolnega nadlegovanja na delovnem mestu skozi štiri temeljne problematične vidike: skozi vidik, kjer se zaradi vsiljevanja spolno nehotenega ravnanja krši posamezniku pravico do zasebnosti, skozi vidik prisile, ki je lahko zaznan v storjenem spolnem dejanju, zaradi vpliva seksizma ter končno vidik enačenja spolnega nadlegovanja s spolno diskriminacijo. V slednjem poglavju pa se približujemo "evropski" (velja za članice Evropske unije)

definiciji spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, ki poudari delitev spolnega nadlegovanja na nadlegovanje "quid pro quo" ter na spolno sovražno delovno okolje.

V Evropski uniji je postalo spolno nadlegovanje na delovnem mestu priznано kot tema, vredna obravnave, leta 1984. Šest let kasneje je Evropski svet sprejel Resolucijo o dostojanstvu žensk in moških na delovnem mestu (maj 1990), s katero je Evropsko komisijo zavezal k pripravi Pravil ravnanja za ukrepanje zoper spolno nadlegovanje in opozoril, da je spolno nadlegovanje »v nasprotju z načelom enake obravnave spolov, kot jo opredeljujejo 3., 4. in 5. člen Direktive Sveta 76/207/EEC z dne 9. februarja 1976, ki govorijo o izvajanju načela o enaki obravnavi žensk in moških glede možnosti zaposlitve, strokovnega usposabljanja in napredovanja ter delovnih razmer.« (Kozmik, 1999: 22) Ta načela kažejo na to, da je diskriminacija (posredna ali neposredna) na osnovi spola skrajno nedopustna.

Tri leta kasneje je izšel Priročnik za izvajanje pravil ravnanja Evropske komisije, ki nam prinaša praktični in teoretski temelj za delo na področju spolnega nadlegovanja v prihodnje (Kozmik, 1999). Priporočilo Komisije in Pravila ravnanja sama po sebi niso pravno obvezujoči, a Evropsko sodišče svetuje državnim sodiščem, da jih upoštevajo v sporih.

V Priročniku definirajo spolno nadlegovanje na delovnem mestu kot »/.../ nezaželeno ravnanje spolne narave ali drugo ravnanje, temelječe na spolu, ki ogroža dostojanstvo žensk in moških na delovnem mestu; vključuje nezaželeno fizično, verbalno ali neverbalno ravnanje.« (Kozmik, 1999: 19) Tako Evropska komisija Evropske zveze opredeli to normalizirano, habitualizirano, samoumevno, razširjeno in vsakdanjo obliko vedenja oseb, ki si v paleti različnih socialnih kontekstov vzamejo pravico do takšnega (spolnega) ravnanja s (so)delavci(-kami) v svojem delovnem razmerju ali okolju. V slednji definiciji spolnega nadlegovanja sem poudarila naslednje besede: ravnanje spolne narave, ki je nezaželeno in se odvija na delovnem mestu. To so nekatere temeljne premise, iz katerih lahko iščemo enačaje s karakteristikami ravnanj, ki se nagibajo k temu, da jih označimo kot spolno nadlegovanje. K temu bi dodala še premiso o trajanju oz. ponavljanju takšnega spolno obarvanega ravnanja, ki povzroča nemalo psihičnih, socialnih in materialnih stisk. »Kljub temu pa lahko velja za spolno nadlegovanje

že en sam dogodek, in sicer takrat, ko gre za hujšo obliko.«(Kozmik, 1999: 21) V tem primeru gre za težje, prepoznavne oblike vedenja, ki so same po sebi žaljive in neprijetne kot na primer fizično nasilje ali otipavanje intimnih telesnih delov brez privoljenja.

Če nadaljujem razčlenitev definicije spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, kot jo opredeli Evropska komisija, potem predstavlja fizično ravnanje spolne narave nezaželen fizični stik, dotikanje, trepljanje, ščipanje, prisilni spolni odnos itd., verbalno spolno ravnanje lahko pomeni npr. osvajanje, vsiljevanje predlogov ali pritiskov k spolni dejavnosti, ponavljajočih se predlogov za druženje, različne pripombe in namigovanja ter kot zadnje neverbalno ravnanje spolne narave, kar razumemo pod npr. kazanje pornografskih ali spolno sugestivnih slik, predmetov ali besedil, izražanje pohotnih pogledov, žvižganje ali druge spolne geste. Drugo ravnanje na osnovi spola pa med drugim vključuje tudi poniževalno, sramotilno obrekovanje, s spolom pogojene žalitve, opazke o izgledu in obleki ipd. (Kozmik, 1999: 75).

Vera Kozmik povzema po definiciji Evropske komisije o spolnem nadlegovanju dva tipa nadlegovanj: nadlegovanje "quid pro quo" ("ti meni, jaz tebi"), kjer so vključena ravnanja, pri katerih se v zameno za spolne usluge ponuja pridobitev kakšnih ugodnosti (npr. ohranitev delovnega mesta, napredovanje ...), ter tista ravnanja, ki ustvarijo sovražno, spolno "agresivno", žaljivo, ogrožujoče delovno okolje in prizadeto osebo ovirajo pri opravljanju poklica (Kozmik, 2000: 76).

V tej interpretaciji opazimo dva nivoja razumevanja spolnega nadlegovanja, pri čemer poteka prvi v hierarhično neenakovrednem odnosu med višjim in nižjim položajem zaposlenih oseb v nekem delovnem okolju. Tu gre dejansko za spolno izsiljevanje (nadlegovanje "quid pro quo"), kjer je privolitev zahtevana v zameno za prednosti pri delu oz. v izogib neprijetnostim na delu. Pri spolnem izsiljevanju gre za zlorabo pooblastil, za katera naj bi bili odgovorni delavke in delavci s pooblastili (npr. delovno razmerje med šefom(-injo) nekega podjetja in njegovo tajnico(-ikom), pri čemer lahko nadrejeni(-a) zaradi svojega (družbeno) višjega položaja in večje (družbene) moči v delovnem razmerju izsiljuje od podrejene(-ga) spolne usluge v zameno za napredovanje, ohranitev delovnega razmerja ali povišanje plače).

Pri zastrašujočem, spolno agresivnem ali ponižujočem delovnem okolju pa gre za (vsesplošne) slabše delovne razmere za tiste zaposlene osebe, ki so spolno nadlegovane, kljub temu da ne pride do izgube očitnih zaposlitvenih prednosti. Spolno nadlegovanje ima škodljive posledice za psihično, čustveno in fizično počutje žrtve, saj lahko zastruplja delovno okolje, ki je pogoj za dobro in učinkovito delo.

Barry S. Roberts in Richard A. Mann (2002) poudarita, da so primeri spolnega nadlegovanja "quid pro quo" bolj "izjema" proti "pravilu" o ponavljajoči zlorabi človekovega dostojanstva in vdiranja v zasebnost posameznika v spolno sovražnem delovnem okolju.

Tarče spolnih nehotenih projekcij "prepotentnih", neetičnih in nemoralnih vedenj sodelavcev(-k) imajo pri razreševanju neprijetne situacije tri možnosti: (1) da se zgledujejo po modelu "cankarjanske matere" in neželjeno spolno vedenje (pre)trpijo še naprej, (2) da se poskušajo nadlegovalcu(-ki) zoperstaviti in najverjetneje s svojo reakcijo situacijo le poslabšati ali (3) zapustijo delovno mesto (Roberts, Mann, 2002).

Slovenija se je s tematiko spolnega nadlegovanja začela ukvarjati šele v devetdesetih letih. Pred dobrim desetletjem, v času socializma, družbene lastnine in samoupravnih odnosov, so imele žrtve spolnega nadlegovanja večjo možnost zapustiti delovno mesto in se zaposliti drugje. Kapitalizem pa je poleg mnogih za delavce neugodnih posledic s sabo prinesel tudi visoko stopnjo brezposelnosti, kar pomeni, da so bile žrtve pogosto razpete med nadlegovalcem na delovnem mestu, službo in brezposelnostjo. Mnoge ženske (izjema pa niso niti moški) v takšnem spolno agresivnem okolju raje (po)trpijo, kot da ostanejo brez zaposlitve (Barlič, 2002).

Skozi pravno prizmo je danes pri nas (podobno kot v večini držav EU) spolno nadlegovanje le ena izmed oblik spolnega nasilja, ki je opredeljeno v prvem delu 184. člena 19. poglavja kot kaznivo dejanje kršitve spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja, in ni definirano kot avtonomno kaznivo dejanje (pod istim nazivom): »1. Kdor zlorabi svoj položaj in tako pripravi osebo drugega ali istega spola, ki mu je podrejena ali od njega odvisna, k spolnemu občevanju, ali da stori oziroma trpi kakšno drugo spolno dejanje, se kaznuje z zaporom do 3 let.« (Bašič, 2000: 103)

Tone Pačnik razume spolno nadlegovanje širše kot slovensko

pravo, a podobno kot Evropska komisija, saj poleg spolnega nadlegovanja kot izkoriščanja višje, močnejše pozicije govori tudi o "horizontalni nasilnosti", »ki pomeni škodljivo vedenje (neprimerno obnašanje, dejanja, besede in drugi vzorci odklonilnega vedenja), ki je usmerjeno na ljudi, ki so v istem rangi oziroma imajo enako moč«.

Zoran Kanduč pojmuje spolno nadlegovanje kot »vsak **neodobren poseg** v človekovo seksualno avtonomijo.« (Kanduč, 1997: 15) Ker pa je po njegovem mnenju ta definicija preširoka, saj so vanjo zajeta tudi nekatera kazniva dejanja devetnajstega poglavja Kazenskega zakonika Republike Slovenije, oblikuje ožjo opredelitev tega pojma z naslednjimi značilnostmi:

1. šlo naj bi za dejanja, ki so spolno konotirana,
2. ta dejanja naj bi bila za žrtev neprijetna in
3. za njih je značilna permanentnost (ponavljanje).

Pri tej definiciji pa obstaja določena težava pri tistih dejanjih spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, kjer ni potrebna permanentnost dejanj, da je dejanje razumljeno in občuteno kot spolno nadlegovano, kot na primer vsiljeno enkratno otipavanje intimnih delov ali fizično spolno nasilno dejanje, česar Kandučeva definicija ne zajema.

»Zatiskanje oči pred spolnim nadlegovanjem stane čas in denar« (Kozmik, 1999: 11), piše Agnes Hubert in opozarja, da bi morala podjetja resno preučiti stroške z zamenjavo zaposlenih, prizadetih zaradi spolnega nadlegovanja in s plačevanjem zaposlenim, ki so na bolniškem dopustu zaradi stresa. Prav tako bi morala preučiti posledice zmanjšane produktivnosti posameznika, posameznice in skupine ter temu dodati stroške preiskav in obravnavanja pritožb, pravne stroške ter stroške, ki jih imajo podjetja zaradi izgube dobrega imena v javnosti.

Na (ne)želeno seksualno vedenje v delovnih razmerjih med zaposlenimi poleg že omenjenih dejavnikov vpliva tudi sam kontekst organizacije, ki ga po definiciji sestavljajo »prepoznavni socialni kolektivi ljudi s strukturiranimi odnosi drug do drugega« (Hearn, Parkin, 1995: 63), ki so nadzorovani v njihovi medsebojni fizični in emocionalni distanci. In nenazadnje na kontekst posameznika, na njegov osebni, socialni in ekonomski položaj ter vloge, ki jih zaseda na zasebnem in javnem področju (na primer na delovnem mestu),

na medsebojna razmerja, ki jih gradi skozi interakcije z zaposlenimi v neki določeni organizaciji, in na specifičen kontekst organizacije, v kateri je zaposlen, vpliva tudi kontekst družbe, ki vse omenjene, v njej bivajoče konstrukte zaobjame v lastno podobo in jim prida svoje karakteristike. Zanj je značilna tudi specifična konstrukcija seksualnosti in specifična spolna morala, ki s svojimi mehanizmi oblikujeta spolne odnose, razmerja, želje, potrebe. In končno, po mnenju nekaterih velikih avtorjev (Reich, Lemert, Foucault, Kanduč itd.), ki se ukvarjajo s preučevanjem seksualnosti in njenim zatiranjem, slednja odločilno vpliva tudi na delovna razmerja v organizacijah, saj »zatiranje človeškega telesa (in spolnosti) ustvarja učinek, ki je pomemben za delovanje kapitalistične družbe, saj se tako telo lažje odtuji od subjekta, da bi postalo proizvodno in potrošno sredstvo in bilo kot tako bolj učinkovito.« (Kanduč, 1998: 29)

3 Spolno nadlegovanje na delovnem mestu kot “strukturno nasilje nad spolnostjo”

3.1 Kaj je seksualnost (spolnost)?

Spolnost (seksualnost) je v nas, je med nami, je okrog nas. Je dejstvo, je realnost. Je bila, je in bo vedno, povsod in med vsemi. Je vprašanje želja, potreb in pričakovanj posameznikov kot seksualnih bitij. Izraža se na biološki, psihološki in socialni ravni življenja posameznikov. Na eni strani jo poskušamo uokviriti, omejiti, zatirati, saj se zavedamo njene neomejene, neukrotljive in neučakane moči, na drugi strani pa jo spodbujamo, sproščamo in poskušamo izživeti. Kje je merilo uravnavanja potreb iz obeh polov intervala seksualnosti?

Hearn in Parkin povzameta opredelitve seksualnosti nekaterih avtorjev, ki jo opišejo kot (seksualni) fizični in (seksualno-) socialni kontakt socialne prakse (ki izvirajo iz želje) ter jo povezujejo z določenim spolom.

Pri poskusu definiranja seksualnosti ne moremo mimo vprašanja o željah znotraj seksualnosti, ki dostikrat vodijo naše vedenje, misli in dejanja v smeri njihovih potešitev. Tega vprašanja se v svoji definiciji seksualnosti dotakneta Hearn in Parkin. »Izraz seksualnost

se uporablja pri nanašanju na socialno izražanje, socialne odnose ali socialna namigovanja o fizični, telesni želji ali o željah /.../, /.../ ki so lahko resnične ali namišljene, ravno takšne so tudi pri predstavljanju si želja drugih.« (1995: 175)

Seksualnost v ožjem pomenu je specifičen set (socialnih, seksualnih, psiholoških in tudi bioloških) fenomenov in praks, ki se odvijajo med ljudmi. Seksualnost ni enostavna, ni monolitna, kot smo opazili pri različnih (bolj ali manj uspeh) poskusih avtorjev, ki poskušajo vanjo zajeti raznovrstne socialne in seksualne pojave. Vključuje in nanaša se na telo, dotik, emocije in želje, misel in fantazijo, na podobo in videz.

»Seksualnost je zelo široka kategorija, ki vključuje številne materialne, mnogostranske elemente, seksualne prakse, seksualne odnose, seksualna akte, seksualna vedenja, seksualno aktivnost, seksualne občutke, seksualne orientacije, seksualne želje, seksualne identitete /.../ seksualno nasilje, seksualno nadlegovanje, seksualne fantazije, seksualne izkušnje, seksualno dominacijo, seksualno zlorabo, seksualnosti.« (Hearn, Parkin, 1995: 176)

In dalje, seksualnost je konstruirana tudi kot spol v njegovi psihološki manifestaciji (gender), ki se reprezentira v odnosu do čutnosti, telesa, rojstva, materinstva, očetovstva, nasilja, itd. Spol in seksualnost ne živita v izolaciji, ampak v povezavi s spolom, nacionalnostjo, razredom in telesnimi spretnostmi.

Seksualnost variira v svojih socialnih, psiholoških in bioloških reprezentacijah na intervalu med heteroseksualno in homoseksualno spolno naravnostjo, nekje med njima pa se nahajata tudi biseksualna in narcisistična spolna nagnjenost ter še vrsta drugih spolnih naravnosti (Hearn, Parkin, 1995: 176). Pri svojem pisanju sem se omejila na heteroseksualno spolno naravnost (kot sem že omenila), saj je značilna za večji del seksualnih razmerij med člani naše družbe.

V procesu (prikritih ali javnih) seksualnih reprezentacij (poleg psiholoških, socialnih idr. dejavnikov) sovplivajo tudi številna druga telesna stanja in izražanja, kot so npr. puberteta, predmenstrualni sindrom, nosečnost in menopavza, ki se kažejo na več načinov: npr. v biološkem in psihološkem vplivu na osebo, ki jih doživlja, ali pri vplivanju (drugih ali nas samih) na govor o teh stanjih (npr. nelagodni občutek ob govoru o "ženskih zadevah" ali "moških

problemih”, ki se tako ali drugače tičejo spolnosti).

Na seksualnost pa lahko gledamo tudi drugače (globlje, sistemsko, zgodovinsko), širše. Reich razume seksualnost oziroma željo po seksualni zadovoljitvi kot glavno silo, ki motivira, žene posameznika in družbo kot celoto v njuni dejavnosti ter odstranjuje seksualne napetosti že v vsej zgodovini človeštva. Pravi, da smo ljudje v medsebojni interakciji zaradi zadovoljevanja dveh temeljnih fizioloških potreb – gona po hrani in seksualnega gona. Tako kot gon po hrani, ki se subjektivno kaže kot lakota in objektivno kot težnja k ohranitvi individuuma, se tudi seksualni gon kaže kot potreba po sproščanju seksualne napetosti oziroma po seksualni zadovoljitvi ter objektivno kot “težnja” k ohranitvi vrste (Reich, 1984: 66).

Podobno kot Reich tudi Foucault opredeli seksualnost veliko širše, kot sta jo poskusila opredeliti Hearn in Parkin. Pravzaprav težko izločimo katerokoli področje iz “referenčnega okvira” družbe, na katerega seksualnost po njegovem mnenju ne bi vplivala. Seksualnost preučuje skozi čas, kraj, prostor in zgodovino ter jo ponese izven ožjega pojmovanja seksualnosti, ki se realizira skozi socialno-seksualne odnose, vedenja, nagnjenja, misli, prakse, kontakte, želje itd. v abstraktni, kompleksni koncept mehanizma seksualnosti.

3.2 Pojav "zatiranja spolnosti"

Ko poskušam osvetliti koncept seksualnosti, se izogibam poudarku v govoru o “normalnosti” ali npravnosti v seksualnih odnosih ali nagnjenjih. Seksualnost je dojeta kot specifična ter tudi kot široka in odprta tema, saj je pomembna ali celo ključna sila, ki žene in spodbuja človeštvo, primarno v smeri njegovega preživetja in ohranjanja kot človeške vrste ter sekundarno v smeri (psiho)socialnega razvoja, pri čemer se socialnost in seksualnost kot temeljni silnici v odnosih med člani (katerekoli) družbe »spoznavata, usklajujeta, dopolnjujeta in (bolj ali manj) spretno sodelujeta«.

Skozi družbeni razvoj prihaja vse bolj v ospredje tudi želja in potreba po “imeti nekaj” oziroma potreba po “biti lastnik” nečesa. Ta “silnica” družbe (materialnost) se nenavadno hitro vceplja v glavne niti družbenega življenja ter začenja v določenem obdobju razvoja družbe celo prevladovati nad potrebami po zadovoljevanju primarno bioloških, psiholoških, socialnih in seksualnih želja. Naj za primer

navedem nepredstavljive razlike v blagostanju med posamezniki družbe, družbenimi sloji prebivalstva ter med različnimi družbami, rasami in narodi (kot npr. v našem družbenem okolju različen življenjski standard med manualnimi delavci in menedžerji).

Reich označi obdobje naraščanja "pomena materialnosti" s procesom vzpostavljanja monogamne družbe, ki »je nastala iz koncentracije bogastev v eni roki, iz potrebe po zapustiti to bogastvo otrokom enega moža« (Reich, 1984: 61). Pred pojavom zakona (monogamije ali enozakonstva), ki naj bi po avtorjevem mnenju nastal zaradi izvora, zaščite in ohranjanja bogastva po potomcih v eni roki, so obstajale družbene organizacije, ki jih je v prvi vrsti obvladovalo spolno življenje. Se pravi, da so se slednje družbene skupnosti gibale po tirnicah, ki jih je "zarisovala" primarna seksualnost. Te organizacije "uniči" vedno večje utesnjevanje in zatiranje genitalne svobode, kar posledično povzroči tudi pojav prepovedi spolnega občevanja v lastnem klanu, skupnosti vseh krvnih sorodnikov po materini strani ali prepoved incesta (Reich, 1984: 60).

Fox piše o stanju pred pojavom incesta kot o stanju, ko je »vladala narava; po njem je kultura. Incestuozni človek je bil resnično naraven; postincestuozni človek je bil "d'un seul coup" ("na en mah", naenkrat) odstranjen iz narave. Toda možnost incesta je kakor rdeča laterna v Prevertovi pesmi nenehno prežala, da bi ga zvalila nazaj v nekulturno, naravno stanje.« (1988: 17)

Prepoved incesta po mnenju Reicha pomeni začetek procesa "seksualnega zatiranja", ki naj bi bil po svojem začetku starejši kot proces razrednega nasprotja med možem in ženo (1984: 61). Nadalje piše, da je vzporedno z večanjem tabuizacije in omejevanja genitalnosti potekalo širjenje materialnih interesov določenih skupin v pradružbi. V svojem pisanju prevzame Morganovo (Morgan, 1984; povzeto po: Reich, 1984: 62) razdelitev človeške družbe od divjaštva, barbarstva do pojava civilizacije, pri čemer umesti odločilni preobrat od prakomunizma k razvoju lastnine v obdobje, ki označuje prehod od divjaštva k barbarstvu. Vzporedno z naraščanjem "zatiranja spolnosti" in z večanjem razrednih nasprotij med možem in ženo se pojavljata tudi postopni propad materinskopravne družbe ter evolucija patriarhalne oblasti. Zaradi lakomnosti in potrebe po akumulaciji sta se v določeni fazi človeške zgodovine sprožili seksualno omejevanje in seksualno potlačevanje (Reich, 1984: 62).

Foucault pritrjuje Reichovem razmišljanju o procesu postopnega

“zatiranja spolnosti”. Pojmuje ga kot »osnovni način zveze med oblastjo, znanjem in seksualnostjo« (2000: 9), pri čemer se zatiranje kaže kot sredstvo nadzorovanja seksualnosti. Zanimivost v Foucaultovem razmišljanju o “zatiranju seksualnosti” je v tem, da zanj pravi, da se ga “spravlja v govor” in ne “cenzurira”, kot menijo nekateri avtorji, ki preučujejo dinamiko seksualnosti v naši družbi. Žarišča spodbujanja govora o seksu so po mnenju avtorja v medicini, psihiatriji, pedagogiki, družini, (kazenskem) pravu in drugih družbenih nadzorih, ki »prečiščujejo seksualnost parov, staršev in otrok, mladine /.../« (2000: 31), kot smo zgoraj omenili.

Družina po mnenju Foucaulta torej ni bila sila prepovedi, ampak glavni dejavnik seksualizacije. Vloge sodobne družine avtor ne vidi v “zatiranju”, “brzdanju”, “dušenju” seksualnosti, marveč pravi o njej, da jo družinski sistem utrjuje, si jo postavlja kot stalno oporo. Seks kot podpora zakonski zvezi je bil prvi predmet v spovednici, kjer so se meje med dovoljenim in prepovedanim občevanjem preverjale s sredstvom “priznanja” (2000: 119). Z natančnim opisovanjem dovoljenih in nedovoljenih, normalnih in nenormalnih, želenih in neželenih spolnih praks, vedenj, misli, naravnosti se je govor o seksualnosti množil in zavzemal vedno večji teritorij. Pri Foucaultu in Reichu je torej seksualnost oziroma njeno zatiranje razumljeno kot sredstvo države za nadzor sebi podrejenih instanc (pedagogika, medicina, prostitucija itd.), ki s svojim vplivnim delovanjem na svoje podanike poskušajo oblikovati “oblastiboječe” in ekonomskim potrebam “sledeče” subjekte.

Podobno kot Reich in Foucault razmišlja tudi Kanduč, ki funkcijo osrednjega »“mehanizma” formalnega družbenega nadzora pripiše pravni instituciji, ki med drugim ureja tudi spolno vedenje« (1998: 13) in ga v primeru vdiranja v njegovo intimno področje tudi kazensko-pravno zaščiti. Meni, da je ključni izziv moderne družbe spraviti posameznika in družbo, v kateri ogroža človekove pravice predvsem kapitalistično gospodarstvo. Družba praktično ne obstaja več, zato država ne more delovati kot njeno orodje. Državo so si prilastile najmočnejše družbene skupine. Pravo države je postalo pravo najmočnejših, najvplivnejših (1998: 14). Ravno iz razloga, ker pravo po mnenju Kanduča ne izpolnjuje svoje temeljne funkcije zagotavljanja varovanja in ne priznava vsem svojim koristnikom enakih pravic (npr. pravica do samoupravljanja, lastninska pravica), kot tako prispeva k obnavljanju “strukturnega nasilja” (1998: 18).

3.3 Inkriminirano spolno nadlegovanje in spolno nadlegovanje kot "strukturno nasilje nad spolnostjo"

Kdo določa, kaj je družbeno nesprejemljivo, škodljivo, neetično, nemoralno, nelegalno in vredno kazenskega pregona? Kdo meri na tehtnici pravice na eni strani zlorabo pozicije (ekonomske) moči zaradi "izmenjave" spolnih in materialnih dobrin (na nekem delovnem mestu) in na drugi (trajno) kršenje človekovega dostojanstva, osebne integritete in (intimnih) spolnih praks v spolno sovražnem delovnem okolju? Zakaj je prva kršitev bolj nedopustna kot druga? Oziroma, ali ni nespoštovanje človekove (spolne) zasebnosti in dostojanstva vzrok ali/in posledica zlorabe ekonomskega (in socialnega) položaja na delovnem mestu?

Nasilje je skozi človekov razvoj praviloma običajen vzorec razreševanja konfliktov. Po definiciji pomeni neupravičeno (upo)rabo sile. Poznamo politično, ekonomsko, ideološko, kulturno, prometno, telesno, ekološko, tehnološko, pravno, religiozno itd. ter končno tudi spolno nasilje (Kanduč, 1998: 24). Običajno so omenjene oblike nasilja v družbi močno prepletene in soodgovorne za posledice, ki jih povzročajo. »Ekonomsko nasilje (nasilje v produkciji in distribuciji družbenega dohodka), denimo, bi lahko le z grobo silo razložili od političnega, pravnega ideološkega, telesnega in celo spolnega nasilja.« (Kanduč, 1998: 24)

A kljub vseprisotnosti nasilja se ohranja in narašča predstava o nesprejemljivosti takšnega vedenja, mišljenja, komunikacije... Spolno nadlegovanje na delovnem mestu je le deloma oblika (verbalnega, psihičnega ali fizičnega) inkriminiranega spolnega nasilja, saj se ga sodno obravnava le parcialno (kot smo že povedali), po njegovih posameznih segmentih (kot na primer razžalitev, prisiljenje, ogrožanje varnosti ipd.), definiranih v Kazenskem zakoniku Republike Slovenije. Omenili smo še drugi vidik spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, kjer gre za sovražno, spolno agresivno delovno okolje (kot na primer delovno mesto (neizobraženih) natakarič in natakarjev v barih, nočnih lokalih) ali "horizontalno nasilnost", pod katero razume Pačnik (spolno) škodljivo vedenje, usmerjeno na ljudi v istem ekonomskem (in družbenem) razredu na način, da prizadene njihovo čast in osebno dostojanstvo. "Horizontalna nasilnost" ni kazensko-pravno sankcionirana, saj je skozi "črno-belo pravno sito" težko dokazljiva oziroma se jo na nek

način celo prikriva, spregleduje ali celo sprejema kot nekaj najbolj normalnega, samoumevnega, neškodljivega, "ne-slabo-hotečega". Tako ostaja (ne)varovanje prijetnega in humanega delovnega okolja prepuščeno dlanem družbe, ki ga s svojim neformalnim družbenim nadzorom, ki se izvaja skozi filter družine, oblikuje in ščiti, bolj ali manj (ne)uspešno.

Slednje teze o izpostavljenosti humanega delovnega okolja (ne)dobri morali in osveščenosti o človekovih pravicah sodelavcev povezujem s Kandučevim konceptom "strukturnega nasilja" zoper »samodoločene (samostojno izbrane in soglasne) spolne prakse« (1998: 26), ki so včasih označene s sintagmo "zatiranje spolnosti". Kanduč povezuje "strukturno nasilje nad spolnostjo" z uporabo omenjene pomenske zveze z namenom, da se opozori na »mного bolj razširjene oblike »neodklonskega«, normaliziranega ali celo »naturaliziranega« omejevanja samodoločenih spolnih praks« (1998: 26). Primeri spolnega nasilja zoper nemočne žrtve (posilstva žensk in spolne zlorabe otrok) so sicer izrazito hujše, težje oblike, a razmeroma redke, v primerjavi z masovnim, samoumevnim, vseprisotnim in globoko zajedljivim "strukturnim nasiljem" nad avtonomnimi spolnimi praksami.

Po Kandučevem mnenju je takšna predstava o nepomembnosti omejevanja samodoločenih spolnih praks in vdiranja v posameznikov osebni, intimni prostor neustrezna in zavajajoča. Sam pravi, da je "zatiranje spolnosti" lahko »celo hujši družbeni problem kakor spolno nasilje v najožjem možnem pomenu« (1998: 26) oziroma nenazadnje sta morda »strukturno zatiranje spolnosti (v vsakdanjih življenjskih praksah) in inkriminirano spolno nasilje v vzročni povezavi: več je strukturnega zatiranja spolnosti, več je "kaznivih dejanj zoper spolno nedotakljivost".« (1998, 26)

Ob zaključevanju članka o spolnem (ne)nadlegovanju na delovnem mestu bi dodala še razmislek o moči in vplivu medijske "tehnologije" in ideologije na današnjo potrošniško družbo, ki nepremišljeno, (ne)zavedno, nekritično in strastno sledi "pastem", ki ji jih "nastavljajo" "kapitalistični mogotci" preko časopisja, spletnih strani, televizije, javnih spektaklov, prireditev ipd. Ravno medijsko "indoktriniranje" podanikov sodobne postmodernistične in potrošniške družbe je med drugim tudi nadvse aktivno žarišče spodbujanja govora o seksualnosti, pri čemer se dovoljujeta reprodukcija in prenos raznovrstnih seksualnih odnosov, idej, vedenj,

stališč, kultur, ideologij idr. brez posebne selekcije ali omejevanja sprejemanja informacij za tiste, ki jih še niso sposobni sprejemati na "zdravorazumski" način.

4 Zaključek

Vpliva seksualnosti (spola, spolnih vlog, želja, potreb, fantazij itd.) nikoli ne moremo popolnoma ločiti od delovnega okolja, niti ne bi bilo smiselno, kaj šele mogoče. Pravzaprav je sožitje bioloških, seksualnih, psiholoških in socioloških "vsebin" človeka nujno in kot tako najbolj učinkovito za dobro osebno počutje in delovno uspešnost. Morda nam lahko pri ozaveščanju in soočanju z lastno seksualnostjo pomaga pričujoča kratka študija spolnega (ne)nadlegovanja na delovnem mestu, saj nam nudi "sprehod" po človeških stopnjah seksualnega zavedanja, zatiranja in njenega (ne)uravnovešenja v delovnem okolju. Mi, socialni pedagogi, lahko na tem področju izvajamo socialno pedagoške intervencije v širšem smislu, v smislu spoznavanja, soočanja in sprožanja govora o seksualnosti med ljudmi, v smislu obveščanja ljudi o njihovih pravicah tudi na področju seksualnosti, ki se izraža na delovnih mestih. In ravno mi kot socialni pedagogi imamo možnost, da slednjo nalogo dobro opravimo, saj sta nam bili med študijem nudeni tista odprtost in prilagodljivost za družbene pojave in spremembe, ki sta še kako potrebni pri "delu z ljudmi" v današnjem postmodernističnem obdobju naše "evropske" družbe.

5 Literatura

Barlič, N. (05.02.2002). *Spolno nadlegovanje na delovnem mestu- poskus opredelitve in pravna ureditev*. Ljubljana: Pravna fakulteta. Pridobljeno dne 24.8.2003 s svetovnega spleta: http://pf-lj.kelt.si/docs/krimi/krimi_naloge.htm

Bašič, K. (2000). Nekaj razmišljanj o spolnem nadlegovanju na delovnem mestu. V Klemenc, D., Pahor, M., (ur.), *Nasilje in spolno nadlegovanje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji*. Zbornik člankov s strokovnega srečanja z mednarodno udeležbo Društva medicinskih sester v Ljubljani, dne 4.12.1999. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov.

- Bunc, S. (1991). *Slovar tujk*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- Busek, E. (1999). *Pomen skupnih kulturno civilizacijskih osnov pri oblikovanju nove Evrope*. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije in Slovensko društvo za evropsko kulturo *klub Alpbach*. Pridobljeno 17.07.2003 s svetovnega spleta: www.sigov.si/dsvet/dejavnost/predavanja/besedila_pre/Busek.htm
- Ferfolja, T. (1999). *Spolno nadlegovanje nad ženskami v policijski upravi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Fox, R. (1988). *Rdeča svetilka incesta*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Foucault, M. (2000). *Zgodovina seksualnosti 1 (Volja do znanja)*. Ljubljana: Škuc.
- Goleman, D. (1999). *Čustvena inteligenca*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Hearn, J., Parkin, W. (1995). *»Sex« at »work«*. Hertfordshire: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf.
- Kanduč, Z. (1997). *Delovno mesto, seks, nadlegovanje. Spolno nadlegovanje*. Ljubljana: Pravno-informacijski center nevladnih organizacij – PIC.
- Kanduč, Z., Korošec, D., Bošnjak, M. (1998). *Spolnost, nasilje in pravo*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti in Urad za žensko politiko.
- Klemenc, D., Pahor, M. (ur.). (2000). *Nasilje in spolno nadlegovanje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji*. Zbornik člankov s strokovnega srečanja z mednarodno udeležbo Društva medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov v Ljubljani, dne 4.12.1999. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov.
- Knjižna polica (računalniški program). (1995). *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Maribor: SoftwarePower.
- Kozmik, V.(ur.). (1999). *Kako se spopasti s spolnim nadlegovanjem na delovnem mestu*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Kozmik, V. (2000). Pravna regulacija spolnega nadlegovanja na delovnem mestu. V Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov Ljubljana, *Nasilje in spolno nadlegovanje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji*. Zbornik člankov s strokovnega srečanja z mednarodno udeležbo Društva medicinskih sester v Ljubljani, dne 4.12.1999. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov.

Kobolt, A. (1993). *Faktorji stresa v socialnih in pedagoških poklicih*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.

Lozar, V. (1999). *Percepcija spolnega nadlegovanja*. Diplomsko delo. Ljubljana: Visoka šola za Socialno delo.

Merljak, S. (2003). Ko bodo Pepelke ogrozile moške. *Delo*, 18. julij 2003, s.5.

N., V. (junij, 1998). *Spolno nadlegovanje lezbijk na delovnem mestu*. Ljubljana: Lesbo. Pridobljeno dne 15.07.2003 s svetovnega spleta: www.ljudmila.org/lesbo/Lesbo1-8/lesbo1-7/06/14.htm

Natarer, A. (b.d.). *Uvod – o seksizmu*. Pridobljeno dne 04.08.2003 s svetovnega spleta: www.svarog.org/sociologija/druzbenaslojevitost/seksizem.php

Pačnik, T. (2000). Spolno nasilje in spolno nadlegovanje na delovnem mestu. V Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov Ljubljana, *Nasilje in spolno nadlegovanje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji*. Zbornik člankov s strokovnega srečanja z mednarodno udeležbo Društva medicinskih sester v Ljubljani, dne 4.12.1999, Ljubljana.

Pahor, M. (1999). »Nasilje v zdravstveni negi«. V Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov Ljubljana, *Nasilje in spolno nadlegovanje na delovnih mestih medicinskih sester v Sloveniji*. Zbornik člankov s strokovnega srečanja z mednarodno udeležbo Društva medicinskih sester v Ljubljani, dne 4.12.1999. Ljubljana: Društvo medicinskih sester in zdravstvenih tehnikov.

Pirc, T. (29.01.2002). *Tema, za katero mnogi mislijo, da jo je bolje pomesti pod preprogo*. Velenje: Elektronske novice. Pridobljeno 15.07.2003 s svetovnega spleta: www.rrvel.si/turista/owa/tzs_novice_podrobno_2002

Primorac, I. (2002). *Etika in seks*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.

Reich, W. (1984). *Sexpol*. Ljubljana: Krt.

Roberts, S. Barry, Mann, A. Richard (18.9.2002). *Sexual harassment in the Workplace: A primer*. Pridobljeno dne 28.02.2003 s svetovnega spleta: <http://www3.uakron.edu/lawrev/robert1.html>

Slovar slovenskega knjižnjega jezika (1995). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Ule, Nastran, M. (1994). *Temelji socialne psihologije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Urad za enake možnosti (1998). *Integracija načela enakosti spolov*. Pridobljeno dne 7.08.2003 s svetovnega spleta: www.uzprs.si/slo/publikacije/integracija/3.html

Urad za enake možnosti. (1998). *Kako reči šefu ne?* Pridobljeno dne 30.08.2003 s svetovnega spleta: www.uemrs.si/slo/novice/kakosefurecine/clanki.html

Urad za žensko politiko (1998). Knjige in publikacije, CEDAW Report. Pridobljeno dne 4.08.2003 s svetovnega spleta: www.uemrs.si/slo/publikacije/cedaw/4.html

Uzelac, M. (2002). »*Tamo sam Slovenac, tle sem pa Bosanec*«. Diplomsko delo, Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Velkavrh, P. (2002). *Spolno nadlegovanje na delovnem mestu. Zakonska ureditev v Republiki Sloveniji*. Ljubljana: Pravna fakulteta. Pridobljeno dne 23.08.2003 s svetovnega spleta: www.cek.ef.uni-lj.si

Zaviršek, D. (1994). *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Žorga, S. (1994). Model supervizije na področju pedagoških dejavnosti. *Psihološka obzorja*, 3 (3,4), s.157-169.

Pregledni znanstveni članek, prejet septembra 2004.

Zmanjševanje škode na področju drog

Harm reduction in the field of drug use

Dragica Fojan

Povzetek

Dragica Fojan, mag. soc. ped., Društvo Svit, Župančičeva 6, 6000 Koper. *Prispevek predstavlja temeljne postavke novega pristopa na področju drog, ki ga poznamo pod pojmom zmanjševanje škode oz. politika normalizacije, in nekatere razlike v argumentaciji, ki jih prinaša. Ob tem izpostavlja vidnejše probleme raziskovanja in uveljavljene obravnave pojava drog. V zvezi s slednjim pozornost posveča predvsem pojavu temeljnega nesporazuma in njegovim posledicam, ki so postale predmet večjega zanimanja predvsem ob pojavu aidsa.*

Ključne besede: prepovedane droge, uporabniki nedovoljenih drog, politika zmanjševanja škode, posledice uživanja drog, aids, obravnava uporabe drog

Abstract

The paper presents basic characteristic of the new approach in the drug field, known as harm reduction or the politics of normalization, and discusses certain differences in argumentation arising from this concept. The paper points out some of the main problems of the research and of the recognized approach to the phenomenon of drugs, focusing on basic misunderstanding and its consequences. This has become a subject of interest especially in connection with the occurrence of aids.

Key words: *illicit drugs, drug users, harm reduction, consequences of drug use, aids, drug use treatment*

Pojem zmanjševanje škode na področju drog ter njegovo uveljavljanje v svetu in v Sloveniji

Zmanjševanje škode na področju drog razumemo predvsem kot pragmatško usmerjeno politiko, ki predstavlja alternativo tako medicinski razlagi "bolezni odvisnosti" kot tudi represivnemu modelu obravnave uporabnikov drog. Pristop gre razumeti »v kontekstu drugih strategij, ki jih ljudje uporabljamo na različnih področjih vsakodnevnega življenja, ko se srečujemo z nevarnimi ali ogrožujočimi situacijami, ki se jim ne moremo ali nočemo povsem izogniti«¹. Njegove začetke lahko vidimo v doktrini obravnave uporabnikov drog že konec devetnajstega in v začetku dvajsetega stoletja. Tedaj so bili poskusi nadzora nad drogo usmerjeni bolj v zagotavljanje kakovosti, čistosti in varnih količinskih odmerkov kakor pa v prepovedovanje uporabe drog. Iz tega obdobja velja posebej omeniti skupino vplivnih britanskih strokovnjakov (Rolleston Committee²), ki so podali mnenje o ustreznosti in

¹ Dekleva in Nolimal, 1997, str. 7.

² Flaker, 2002a, Nedelman, 1997.

možnostih vzdrževalne terapije z opiaty ter opozorili na probleme zgolj k abstinenci usmerjene obravnave in kazenskega preganjanja. Drugi primer zasledimo v začetku 20. stoletja v ameriških programih morfinskega vzdrževanja in vzpodbujanju uporabnikov k prehodu na varnejše droge. Posebej zanimivo v tej zvezi je bilo svetovanje osebam, ki so imele težave zaradi rabe alkohola. Zdravniki so namreč tistim zasvojenim z alkoholom, ki so imeli težave z vzpostavitvijo abstinence, svetovali prehod na opijate.³

Sodobni pojem zmanjševanja škode pa povezujemo z nizozemsko politiko do drog. Konceptualni okvir zmanjševanja škode je na Nizozemskem, v Angliji in Švici obstajal že pred koncem 70-ih let, nevarnost epidemije aidsa med intravenoznimi uživalci drog pa je le pospešila ukrepanje. V mestih, kot so Amsterdam, Liverpool in Zürich, so se začele prve iniciative v smeri sprememb obravnave fenomena drog. V Amsterdamu predvsem na pobudo samoorganizacije uporabnikov – že pred nastopom aidsa – tj. predvsem zaradi hepatitisa, drugod pa predvsem s strani različnih strokovnjakov.

Področje se je začelo hitro razvijati predvsem v obdobju zadnjih dveh desetletij. Poleg Nizozemske se je pristop kot nosilni del politike do drog uveljavil še v Veliki Britaniji, Švici in Avstraliji, kasneje pa tudi v Nemčiji in Španiji. Veljavo pa dobiva tudi v državah jugovzhodne Evrope in deželah nekdanje Sovjetske zveze ter drugod po svetu. Do največjega razmaha na tem področju pa je prišlo v času epidemije aidsa, ko so različne mednarodne organizacije postavile preprečevanje širjenja aidsa pred preprečevanje rabe drog. Med drugimi sta tudi Svetovna zdravstvena organizacija in Britanski svetovni zbor za zlorabo drog postavila preprečevanje širjenja HIV kot prioriteto nalogo, torej pred preprečevanje rabe drog.

Prve poskuse sistematičnejšega uvajanja programov zmanjševanja škode na področju drog (terenskega dela, zamenjave igel, zagovarjanja pravice do izbire načina urejanja – prizadevanja za uvedbo metadonske terapije) v slovenskem prostoru pa zasledimo v začetku devetdesetih let. Omenjene dejavnosti so bile povezane z nastankom Društva Stigma / pomoč in samopomoč v zvezi z drogami in aidsom ter raziskovalnim projektom Droge in nasilje. Leta 1992 je bil vzpostavljen tudi prvi program zamenjave

³ Nedelman in drugi, 1997.

injekcij, torej le deset let po prvih takih programih po svetu in kot prvi v državah v tranziciji. Leto kasneje, v času sprejema prvega Nacionalnega programa, sta izšla zbornika Droge na tehtnici in Zbornik razprav iz antiprohibicionističnega foruma, ki sta s svojimi prispevki odprla vprašanje problematike prohibicije drog. Dve leti kasneje, tj. 1994, je bila s sklepom Zdravstvenega sveta dovoljena uporaba metadona v obravnavi uporabnikov drog in bil ustanovljen Center za detoksikacijo. Leta 1995 je bilo na medministrski ravni doseženo soglasje o pomembnosti programov zmanjševanja škode. Istega leta so bili s sklepom Ministrstva za zdravstvo vzpostavljeni centri za preprečevanje in zdravljenje odvisnosti od prepovedanih drog, ki jih laična javnost pozna predvsem kot metadonske ambulate. Razprava v zvezi z novim pristopom k problematiki drog pa se je intenzivirala, še zlasti v strokovnih krogih, z izdajo zbornika Politika droge: zmanjševanje škode⁴ in s posvetoma, ki ju je organizirala Visoka šola za socialno delo: Pragmatika socialnega dela na področju uživanja drog – socialno delo, zmanjševanje škode in nizkopražni programi (1998) ter Socialno delo, ki sprejema uživanje drog (1999). V letih od 1999 do 2003 so pod naslovom Zmanjševanje škode potekala tudi izobraževanja za strokovne delavce. Izobraževanja, ki jih je organizirala Visoka šola za socialno delo, so bila verificirana s strani Socialne zbornice Slovenije. Posebej velja na tem mestu omeniti še mednarodno konferenco Heroin in Europe (2000), 1. Slovensko konferenco o odvisnosti (1999) in 13. mednarodno konferenco o zmanjševanju škode, ki jo je leta 2002 v Ljubljani organizirala Mednarodna organizacija za zmanjševanje škode v sodelovanju s Fundacijo Odsev se sliši. Pomembno pa so k razvoju in uveljavljanju področja prispevali raziskovalni projekti. Poleg že omenjene raziskave Droge in nasilje gre tu omeniti projekte, kot so bili Ekstazi in plesne droge (1998), Uporaba amfetamina, metamfetamina in drugih sintetičnih drog v Sloveniji (2002), ki ga je izvedlo Združenje Drogart, ter Pharov projekt, v okviru katerega je bila izvedena raziskava pod naslovom Podobe uživanja heroina z vidika zmanjševanja škode (1999/2000).

Pristop zmanjševanja škode je dobil svoje mesto že v prvem Nacionalnem programu za področje drog.⁵ Kasneje je bila ta programska usmeritev na nacionalnem nivoju usklajena na

⁴ Dekleva, Grund in Nolimal, 1997.

⁵ Nacionalni ..., 1992.

medsektorskem sestanku na Otočcu leta 1995. O priznavanju nujnosti uvajanja strategije zmanjševanja škode priča tudi dejstvo, da programe zmanjševanja škode neposredno omenja zakonodaja na področju drog, sprejeta leta 1999. Tako Zakon o preprečevanju rabe nedovoljenih drog in obravnavi uživalcev nedovoljenih drog v svojem 13. členu omenja »programe zamenjave igel, terensko delo z uživalci drog in druge programe zmanjševanja škode«, s čimer pušča odprt prostor za uvajanje inovativnih programov zmanjševanja škode. Pomembno mesto pa je ta pristop dobil tudi v novem Nacionalnem programu za področje drog.

Sprejem pojma in politike zmanjševanja škode v Sloveniji

Kljub naštetemu pa lahko ugotovimo, da do razmaha programov v slovenskem prostoru na tem področju ni prišlo. Poleg metadonskega programa, ki je kot del javnozdravstvene ponudbe najbolj razširjen in ga je glede na vstopne pogoje in odsotnost pogojevanja z abstinenco ter možnost vzdrževanja moč opredeliti kot takega, imamo trenutno le tri programe, katerih osnovna dejavnost je zmanjševanje škode, povezane z rabo heroína, in enega na področju sintetičnih drog; tri v Ljubljani in enega v Kopru. Posebej velja omeniti še program, ki si prizadeva v smeri zmanjšanja posledic kriminalizacije konoplje. V zadnjih letih je sicer več organizacij v svoje programe vključilo dejavnosti zmanjševanja škode, predvsem zamenjavo injekcij, vendar bolj v smeri dopolnila drugim dejavnostim, in jih po ideoloških izhodiščih ne gre razvrstiti med programe zmanjševanje škode. Zaradi slednjega je, z namenom spodbujanja oblikovanja novih programov pomoči na tem področju, v preteklem letu začela delovati Iniciativna skupina za razvoj novih programov, sestavljena iz predstavnikov Fakultete za socialno delo, Urada za droge, Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve ter predstavnikov nevladnih organizacij (Stigma, Svit, Drogart). Eden od ciljev skupine je tudi spodbujanje raziskovanja na področju drog in s tem identifikacija potreb v lokalnih skupnostih. Poleg tega ima skupina vlogo povezovalca med izvajalci programov oz. pobudniki in lokalnimi oblastmi. Nenazadnje pa je njena vloga tudi v promociji pristopa zmanjševanja škode ter posredovanju praktičnih napotkov glede raziskovanja, priprave projektov in implementacije.

Kolikor spremljamo strokovno diskusijo, deloma tudi medijsko poročanje, čeprav je to pri slednjem manj očitno, še vedno ga namreč zaznamuje predvsem izključujoč "ali-ali", tj. vprašanje kaznovanje

ali terapija, vidimo, da se zmanjševanje škode v javnosti različno predstavlja. Tako se o zmanjševanju škode najpogosteje govori kot o dopolnilu ostalima strategijama spoprijemanja s pojavom drog, tj. zmanjševanju ponudbe in zmanjševanju povpraševanja. V tej zvezi se običajno govori o pluralizaciji programov. Pojem nizkopražni programi, kar je drug termin za programe zmanjševanja škode, se običajno postavlja v nasprotje s pojmom visokopražni oz. terapevtski programi. Osnovo za razločevanje v slednjem primeru, torej ko je govora predvsem o programih, predstavljajo vstopni pogoji oz. zahteve, ki jih mora izpolnjevati iskalec pomoči za sprejem v določen program. Pojem visokega praga je tako praviloma povezan z izraženo namero po popolni opustitvi uživanja drog. Tretja skupina programov na področju drog, ki se od omenjenih razlikuje predvsem glede na ciljno skupino, so preprečevalni programi (t. i. primarno-preventivni programi). Tudi te je, predvsem v zadnjem času, moč dalje deliti glede na njihova ideološka izhodišča oz. z drugimi besedami glede na to, na katero od interpretacij pojava drog se naslanjajo.

Razumevanje zmanjševanja škode kot dopolnilne strategije je moč razbrati tudi iz novega Nacionalnega programa za področje drog, saj ta sočasno poudarja tudi pomembnost zmanjševanja povpraševanja in preprečevanje ponudbe.⁶ Na drugi strani pa se zmanjševanje škode predstavlja kot novo paradigmo na področju drog. O zmanjševanju škode se tako govori kot o strategiji, ki nastane kot rezultat uvida v posledice družbenega odziva na pojav in prinaša doktrinaren premik tudi na področju terapije in preprečevanja.

Pomembne razlike zasledimo tudi v predstavljanju ciljev zmanjševanja škode. Tako se na eni strani kot ključni argument uvajanja nizkopražnih programov navaja epidemijo aidsa in se kot najpomembnejše vodilo oz. cilj postavlja preprečevanje okužb. Na drugi strani pa je preventiva okužb le ena od pomembnih dejavnosti. Več poudarka je na zmanjševanju socialnih posledic uživanja drog, zdravstvene posledice pa so dojete v odnosu do le-teh kot bistveno določene z njimi. S tem je cilj v drugem primeru zastavljen širše, znan pod pojmom normalizacija (uporabe drog). Zato se kot sinonim za zmanjševanje škode uporablja pojem politika normalizacije.

Pomembne pa so tudi razlike v vsebini pojma "tipični (uživalec

⁶ Glej Kocmur, 2004.

drog)". Kolikor je v posameznih argumentacijah »tipično« definirano negativno, torej kot odsotno/nedoločljivo, saj tako boji za vsebino tipičnega kot koeksistenca različnih tipičnih tipov pričajo o nezmožnosti njegove določitve, se v drugih običajno pojavljajo kot tipični štirje tipi uživalcev: bolnik, kriminallec, socialno deprivilegiran in odgovoren, ki izbira med dostopnimi načini povečevanja storilnosti, doseganja ugodja oz. izogibanja neugodju. Kolikor sledimo govoru o drogah, vidimo, da prihaja do mešanja in koeksistence sicer nasprotujočih si tipov. Tako v medijih in posledično v laični javnosti še vedno prevladuje predstava o uporabniku drog kot svojevrstnem hibridu med kriminalcem in bolnikom. Delitev, izpeljana glede na razlike v pojmovanju odgovornosti posameznika, je sicer značilna za govor o drogah nasploh. V argumentaciji zmanjševanja škode (predvsem v ZDA) pa zasledimo predvsem slednja dva navedena tipa.

Razlike v predstavljanju oz. argumentiranju je moč razumeti kot pokazatelje diskurzivnih bojev. V zvezi s slednjim so zanimivi tudi pozivi nekaterih k "strokovnosti" in prekoračitvi ideoloških razlik. V tem kontekstu gre brati tudi navedbo iz zapisnika nedavnega srečanja med predstavniki Urada za droge in nevladnimi organizacijami, ki delujejo na tem področju, na podlagi katere je moč napačno sklepati na obstoj enotne in usklajene politike nevladnih organizacij na področju drog: »Denar, ki bi ga ministrstvo namenilo Zvezi NVO, bi pomenil podporo politiki NVO na področju drog.« V tovrstnih navedbah kot tudi v prevajanju prevladujoči interpretaciji nasprotujočih tez v njej skladne lahko vidimo poskus nevtralizacije nasprotujočih interpretacij.

Gotovo najboljširnejšo in utemeljeno argumentacijo zmanjševanja škode v slovenskem prostoru zasledimo v delu Podobe uživanja heroina avtorja Vita Flakerja, ki zajema tudi zemljevid uživanja heroina v Sloveniji. Delo tako prinaša možnost vpogleda v demografske značilnosti, zdravstvene in socialne posledice uživanja drog, strategije življenja na sceni, institucionalni odziv, službe idr. Obenem pa je delo tudi izhodišče za temeljito preverjanje znane pripovedi o heroinu in uporabnikih drog, saj le-to s svojimi ugotovitvami predstavlja na polje mita. V nadaljevanju sledi prikaz temeljnih postavk zmanjševanja škode, ki so podrobneje predstavljene in utemeljene v omenjenem delu.

Temeljna izhodišča pristopa zmanjševanja škode

Prva od temeljnih postavk pristopa zmanjševanja škode, ki jo gre omeniti, je v tem, da⁷ prekinja z racionalistično paradigmo, ki vzdržuje mit o možnosti "končne rešitve" problema drog. Tako imenovani "boj proti drogam" je razumljen v prvi vrsti kot boj proti ljudem, ki uživajo droge, deklarirani končni cilj, družbo brez drog pa kot zainteresirano iluzijo. Na ravni posameznika za razliko od tradicionalnega pristopa, ki ocenjuje uspeh preprečevanja in terapije z abstinenco kot končnim in edinim ciljem, praksa zmanjševanja škode daje prednost vzpostavljanju oz. krepitvi stikov s socialnimi in zdravstvenimi službami ter različnimi drugimi programi pomoči. Tako ocenjuje kot uspeh vse spremembe v smeri zmanjševanja tveganj. Zato je za prakso zmanjševanja škode posebej pomembna identifikacija dejavnikov, ki vplivajo na "izbiro" med tvegano in manj tvegano rabo drog kot tudi na kontrolirano oz. nekontrolirano uživanje drog.

Posledično je druga značilnost pristopa v tem, da uvaja v službe, ki so na voljo uživalcem, pojem nizkega praga, kar pomeni večjo dostopnost in odsotnost pogojevanja pomoči z zahtevo po abstinenci. Izkazana želja po abstinenci tako ne predstavlja več zahtevanega predpogoja za nudenje storitev oz. pomoči. Sledeč različnim raziskavam, je namreč izključno osredotočenje na abstinenco privedlo do "izgube realnosti" ter povečalo razdaljo med socialnimi/zdravstvenimi delavci in njihovimi strankami, s tem pa zaustavilo vse nujne oblike podpore. Pokazalo se je, da se je s pogojevanjem pomoči s popolno opustitvijo uživanja drog marginaliziralo velik del skupine uživalcev drog. Posledično je tako nemajhen del uporabnikov ostal med drugim tudi brez ustreznih informacij o širjenju virusa HIV, ostalih s krvjo prenosljivih virusov (tipi hepatitisa) ter drugih poškodb zdravja v povezavi z injicirajočim načinom uživanja drog.

Upošteva je slednje kot tudi druge posledice, povezane s kriminalizacijo in socialnim izključevanjem, filozofija zmanjševanja škode poudarja, da imajo uživalci drog – tudi v primeru nadaljnega uživanja – pravico do človeka vrednih zdravstvenih in socialnih življenjskih razmer ter opozarja na nedopustnost pogojevanja

⁷ Flaker, 1999.

dostopa do teh pravic z abstinenco in prilagojenim vedenjem. Glede na to da se pristop zmanjševanja škode skoraj praviloma povezuje s t. i. nizkopražnimi programi, velja omeniti, da zmanjševanje škode nikakor ni omejeno samo na tovrstne programe, temveč predstavlja pomemben doktrinarni premik tudi na področju t. i. visokopražnih pristopov.

Če povzamemo, gre za to, da zagovorniki zmanjševanja škode ocenjujejo kot problematično pogojevanje pomoči in neprostovoljno zdravljenje, medtem ko v abstinenci vidijo pomemben način zmanjšanja škode, povezane z uživanjem drog. Poleg tega predvsem raziskovalci opozarjajo na obstoj palete različnih načinov doseganja abstinence. V tej zvezi so zanimivi predvsem načini, ki so nastali na sami sceni, saj med drugim pokažejo, da je abstinence lahko (nenamerna) posledica ureditve oz. predhodnega zmanjšanja predvsem socialnih posledic rabe drog. Slednje pa postavlja pod vprašaj prevladujočo doktrino, ki v ospredje, tj. kot prvi cilj, postavlja opustitev uživanja drog. Ilustrativen primer temu, da je abstinenco moč doseči po predhodni ureditvi predvsem socialnih posledic uživanja drog, je nadomestna metadonska terapija, ki omogoča večjo socialno stabilnost in s tem novo perspektivo za doseganje drugih ciljev. Na drugi strani pa tezo potrjujejo tudi neuspešne obravnave, npr. recidivi po dolgoletni obravnavi v terapevtski skupnosti, ki so pogosto rezultat tega, da se posamezniki po odpustu znova znajdejo v neugodni socialni situaciji (v najslabšem primeru brez stanovanja, brez zaposlitve, brez nove socialne mreže). Prav zaradi tega se izvajalci v nizkopražnih programih ne fokusirajo izključno na rabo drog, temveč je njihovo delovanje usmerjeno v preprečevanje socialnega izključevanja. Tako je bistveno vprašanje, kako posameznik funkcionira, in ne več, ali in koliko uporablja droge.

Z navedenim se očitki nasprotnikov zmanjševanja škode, ki pristop enačijo s podpiranjem (omogočanjem ali celo spodbujanjem) uživanja drog in obtožujejo njegove zagovornike celo za dvig prevalence rabe drog, izkažejo za neutemeljene. Razumeti jih gre predvsem kot dokaz neustrezne seznanjenosti s pristopom in kot posledico dolgoletnega vztrajanja prohibicionistične razlage pojava.

Tretja pomembna značilnost pristopa je v tem, da uvade kot kriterij intervencije pragmatiko, ravna se po tistem, kar je uspešno, kar ima oprijemljive rezultate, ne pa po tistem, kar naj bi bilo pravilno oz. kar zahteva dominantni diskurz o normalnosti.

Četrta, da poudarja pomen sodelovanja uživalcev drog in uporabnikov služb ter krepitev njihove moči.⁸

Uživalec drog je v paradigmi "zmanjševanja škode" prepoznan kot osebnostno in socialno odgovorna/kompetentna oseba, ki med drugim uživa droge. Poudarek je na aktivnem vključevanju uživalca drog v načrtovanje in izvajanje "pomoči", kar pospešuje njegovo socialno vključevanje, njegovo socialno kompetenco in posledično zmanjšuje vse vrste škode, ki jih povzroča uživanje drog. S tega gledišča je redukcija posameznika na "odvisnika", "narkomana", "bolnika", "objekt skrbi" ipd. neustrezna. Poleg tega pa so ravno uživalci tisti, ki najbolj poznajo t. i. sceno drog, tveganja, načine uživanja ipd., zato je njihovo vključevanje v načrtovanje in izvajanje programov ključnega pomena.

Potreba po ustreznem razumevanju pojava na osnovi empiričnega raziskovanja stvarnosti

Kot rečeno gre izhodišče za oblikovanje ustreznih intervencij zmanjševanja škode iskati v raziskovanju pogojev in načinov rabe drog ter subjektivnih percepcij/teorij uživalcev drog. Dejstvo je namreč, da je predloga prikazovanja fenomena drog nastala v kliničnih raziskavah, čemur je sledilo posploševanje ugotovitev na vse uporabnike drog. S tem so individualne kariere postale osnovna matrica za razumevanje in posledično obravnavanje t. i. problematike drog. Kolikor si pogledamo podatke, ki zadevajo rabo drog v slovenskem prostoru, lahko vidimo, da ti podatki običajno prikazujejo le število iskalcev pomoči oz., kar zadeva policijske statistike, število kršiteljev zakona. Tako podatki govorijo predvsem o tistih uporabnikih, ki imajo težave zaradi večletnega uživanja nedovoljenih drog. Za razliko od teh imamo o drugih uporabnikih na voljo le malo podatkov. Tako le malo vemo o tistih uporabnikih, ki droge uporabljajo rekreativno ali redno, a niso zasvojeni, in o tistih, pri katerih zasvojenost ni povezana s socialno degradacijo. V tej zvezi so zanimive predvsem strategije obvladovanja in prikrivanja zasvojenosti, ki so nastale kot rezultat strahu pred razkritjem in stigmo, ki je običajno povezana s socialnim izključevanjem in

⁸ Flaker in drugi, 2002.

degradacijo. Ena takih strategij je tudi kupovanje metadonske solucije oz., v preteklosti, tablet na črnem trgu. To kaznivo in tvegano početje se nam z druge perspektive pokaže kot racionalno. Upošteva namreč posledice razkritja kot tudi prevladujočo percepcijo te oblike pomoči in uporabnikov metadona. Podobno bi lahko pokazali tudi za druga, na videz ali pa dejansko tvegana, za nas nerazumljiva ali nemoralna dejanja uporabnikov drog.

Osnovna pomanjkljivost prevladujočih programov pomoči je torej ta, da so se oblikovali na podlagi predpostavljene podobe o uživalcih drog (na predpostavki, da vemo, kaj je za njih dobro in prav) brez upoštevanja realnosti in dejanskih potreb uporabnikov. Kot eno pomembnejših posledic obravnavanja uporabnikov drog gre omeniti nastalo razdaljo med uporabniki drog in strokovnimi delavci, ki jo opisujejo pojmi, kot so nezaupanje, sumničavost, črno-bela percepcija, stereotipno razumevanje, dvom v kompetentnost, odklanjanje oz. na drugi strani odrekanje ali pogojevanje pomoči ipd. V zvezi z dvomom v kompetentnost strokovnih delavcev in odrekanjem pomoči je zanimiva Guattarijeva navedba⁹, zaradi katere se psihiatri uporabnikov drog bojijo, slednji pa dvomijo v njihovo kompetentnost, saj nakazuje problem transfernega razmerja oz. sprewnitve vlog v terapevtski situaciji. Problem oz. želja po razrešitvi je (v nekaterih primerih) bolj stvar terapevta kot uporabnika. Neuspehe prisilnega/neželenega zdravljenja je moč razumeti tudi skozi razliko med *psihiatričnim* in *analitičnim* simptomom, znano iz psihoanalitične teorije. Omenjena razlika je v tem, da slednjemu (analitičnemu) za razliko od prvega, ki temelji na zunanji oceni, lahko manjka "objektivnosti", kar pomeni, da ga okolica nujno ne izkuša kot problematičnega, temveč je omejen zgolj na subjektovo notranjost. Za lažje razumevanje pojma "temeljnega nesporazuma" lahko problem rabe drog opredelimo kot psihiatrični

⁹ »Po mojem naj bi se normalen bolnik v odnosu do zdravnika postavil v podrejeni položaj, ki je tako rekoč etološkega reda, in prav to je nekaj, kar narkomani počno zelo redkokdaj. V njihovem odnosu do osebe, ki se je namenila priskočiti na pomoč, je nekakšen prezir.« (Guattari, 1992) Tovrstni odzivi uporabnikov, ki dodatno osvetljujejo problem temeljnega nesporazuma, se izražajo v navedbah tipa: »ne moreš me razumeti, če nisi poskusil«, »kako lahko pišeš o drogah, če nisi bil nikoli zadet«, »kako lahko govoriš o legalizaciji, če ne veš, kakšno sranje je droga«, "najboljši terapevt je lahko samo bivši uporabnik, ki pozna vse 'finte'" itd. Značilno za te odzive je, da temeljijo na logiki, po kateri je razumevanje mogoče zgolj "med enakimi", tj. izključujoči logiki, ki pa jo družbene institucije podpirajo.

simptom, torej kot nekaj, kar je moteče predvsem za druge (svojce, okolico). Kot vemo, se številni uporabniki drog odločajo za terapijo zaradi pritiskov oz. zahtev s strani okolice (staršev, partnerjev, delodajalcev, sodišča itd.). Tako lahko razlog neuspehov in težav neželenega/neprostoovoljnega zdravljenja identificiramo v specifični modalnosti tovrstnega vstopa v proces zdravljenja, torej v vstopu brez predhodne subjektivizacije (zunanjega) mandata.¹⁰

Kot možna rešitev se v primeru temeljnega nesporazuma nakazuje ravno premestitev pogleda z (izključno) rabe drog na problem socialnega izključevanja. Kolikor v fokus ukvarjanja vzamemo problematiko izključevanja, se položaj pomembno spremeni, posebej (tudi kratkoročno) kar zadeva kompetenco strokovnih delavcev.

Da imata dramatizacija in temeljni nesporazum pomembne učinke in ju zato nikakor ne gre spregledovati, kažejo tudi izsledki raziskav nekaterih zahodnoevropskih in ameriških držav. Sledeč tem vidimo namreč, da manj kot 10 % uživalcev drog išče stik z obstoječimi službami pomoči.¹¹ Slednje pa je, kot rečeno, postalo posebej problematično ob pojavu epidemije aidsa, saj so številni uporabniki ostali brez ustreznih informacij o načinih preprečevanja poškodb zdravja. Poleg omenjenega pa je pri iskanju ustreznih oblik pomoči potrebno upoštevati dejstvo, da verovanje v ustaljeno, deterministično predstavo, po kateri "zasvojenost neizogibno vodi v psihični in fizični razkroj, ne prispeva k razumevanju različnosti življenjskih razmer in osebnosti ljudi, ki uživajo droge".¹² Tako ta kot druge znane stereotipne predstave, povezane z uživanjem drog in njihovimi uživalci, zgolj mistificirajo vprašanje zasvojenosti in ovirajo iskanje ter implementacijo intervencij in programov, utemeljenih na potrebah in zahtevah uporabnikov. Na drugi strani pa uporabnike nenehno silijo v vlogo nedoletnih žrtev ter ne dopuščajo možnosti izstopa iz dodeljene jim vloge. "Odvzem socialne kompetence" pa nikakor ne more prispevati k realizaciji razvpitega cilja – socialne reintegracije uporabnikov drog.

¹⁰ »Nekatere paciente k analizi pripravijo starši ali prijatelji; njihov položaj odpira posebno vprašanje analize: kadar pride subjekt v analizo z vnanjim mandatom, je ključnega pomena /.../ subjektivizacija tega mandata.« (Freud po Miller, 1992: 60)

¹¹ Glede na dostopnost metadonske terapije v slovenskem prostoru je domnevati, da izsledkov tujih raziskav ne gre enostavno prenašati v naše razmere.

¹² Herwing Lempp, Stover, 1992.

Kot že rečeno politika zmanjševanja škode poudarja nujnost razlikovanja med (neposrednimi) posledicami rabe drog in posledicami družbenega odziva na pojav drog (posrednimi). Kolikor vzamemo v premislek zgolj klasifikacijo poškodb, povezanih z rabo drog, ki jo je podala Svetovna zdravstvena organizacija (1998)¹³, lahko rečemo, da razločevanje med neposrednimi in posrednimi posledicami rabe drog še zdaleč ni enostavno in meja ni jasno določljiva.

Poleg spoznavanja dejavnikov, ki vplivajo na izbiro med tvegano in manj tvegano rabo drog, je za zmanjševanje škode pomembno tudi poznavanje posledic rabe drog. Omenjena klasifikacija SZO posledice rabe drog deli na:

- a) Posledice doziranja in mešanja. Gre za posledice, kot so predoziranje, problemi, povezani z mešanjem snovi oz. souporabo različnih drog (npr. alkohol in heroin). Glede na to da so droge stvar črnega trga in s tem podrejene njegovim zakonitostim, uporabniki nimajo informacij o njihovih jakosti, čistosti in primeseh.
- b) Neposredne duševne poškodbe. Na tem mestu gre posebej omeniti ugotovitve nekaterih raziskav, sledeč katerim se je število iskalcev pomoči zaradi tovrstnih poškodb po določenem obdobju, ko se je raba določene snovi normalizirala, kar pomeni, da so uporabniki dobili določeno znanje in izkušnje glede njene uporabe, pomembno znižalo.¹⁴
- c) Poškodbe, ki izhajajo iz zmesi. Tu gre omeniti problem zdravju nevarnih primesi (npr. strihnin¹⁵), ki se predvsem z namenom količinskega povečanja odmerkov dodajajo drogam.
- d) Poškodbe, ki so posledica načina uživanja. Gre predvsem za posledice injiciranja, infekcije na mestu vbodov, poškodbo nosnega pretina pri uživanju kokaina ipd. Tudi v poškodbah kože ali žil, ki nastajajo pri injiciranju, je moč identificirati dejavnike družbenega odziva, saj so npr. neustrezni pogoji injiciranja, strah, živčnost, naglica pri injiciranju, primesi, souporaba pribora ipd. pogost razlog teh poškodb.

¹³ Flaker, 2002.

¹⁴ Glej Flaker, 2002.

¹⁵ Strihnina se sicer v prvi vrsti ne dodaja zaradi količinskega povečanja odmerka, temveč zaradi njegovega učinkovanja. Intenzivnejši fleš, ki ga povzroči dodatek strihnina, je moč napačno razložiti kot posledico čistejšega heroína.

- e) Poškodbe, povzročene s prenosom nalezljivih bolezni. Tu gre omeniti poleg HIV/aidsa še hepatitis in tuberkulozo. Kot vemo, je te posledice moč preprečiti s preventivnimi ukrepi, pri tem pa imata pomembno vlogo dostopnost pripomočkov za uživanje in informiranje o manj tveganih vedenjih.
- f) Poškodbe, povezane z življenjskimi okoliščinami. Gre za probleme, povezane z materialno stisko, neustreznimi bivanjskimi pogoji, neustreznim prehranjevanjem ipd.
- g) Poškodbe, povezane z življenjskim stilom. Tu gre omeniti problem nasilja, nesreč in kriminala, gre torej za probleme, ki so povezani predvsem z nabavo oz. črnim trgov. Zanimiva v tej zvezi je pravzaprav prva od kvalitativnih študij, izvedenih v slovenskem prostoru, Droge in nasilje, kjer avtorji pokažejo na uporabnike drog kot predvsem na žrtve nasilja in ne povzročitelje, kar se pomembno razlikuje od splošne predstave.

Kot rečeno so različne predvsem novejšje kvalitativne študije izpostavile problem izoliranega preučevanja fenomena drog in opozorile na nujnost upoštevanja družbenega konteksta ter seveda učinkov specifične družbene reakcije na pojav. V zvezi s slednjim različni avtorji govorijo o "fabriciranju toksikomanije"¹⁶ ter uživanje drog, vključno z zasvojenostjo in džankizacijo, pojmujejo kot psihosocialni proces. S tega gledišča pa ni več mogoče potegniti enostavnega enačaja med uživanjem heroína/njegovimi farmakološkimi značilnostmi in "produktom uživanja drog", tj. "toksikomanom/narkomanom/džankijem". Če kje, naj bi torej odgovor na vprašanje zasvojenosti in džankizacije iskali onstran kemije, farmakologije in bioloških sprememb, tj. v družbenih in medosebnih odnosih. Z drugimi besedami gre vzrok džankizacije iskati v družbenih značilnostih heroína oz. pomanjkanju drugih socialnih vlog, kar je posledica stigmatizacije in socialnega opustošenja.

Drugače povedano gre za to, da prevladujoč diskurz o drogi spregleda elemente konstrukcije (vloge/identitete) džankija in džankizacijo zmotno interpretira kot neposredno posledico uživanja heroína. Zato vidi rešitve zmanjševanja škode predvsem v:¹⁷

- izogibanju kriminalizaciji (gre za ukrepe od dekriminalizacije posesti za lastno uporabo do ureditve področja zunaj področja kazenskega prava),

¹⁶ Glej Szasz, 1991.

¹⁷ Flaker, 1999.

- zaščiti pravic in korektnosti v različnih postopkih in obravnavah; sledeč izkušnjam iz prakse lahko vidimo, da neredki uporabniki s svojimi pravicami niso seznanjeni kot tudi, da se v primerih, ko pravice in/ali postopke poznajo, zaradi učinkov stigme zanje ne zavzemajo,
- normalizaciji oz. dedramatizaciji uživanja drog, kar zahteva dekonstrukcijo diskurza o drogi in "redčenje" družbene vloge džankija (uživalca drog); v zvezi s slednjim so pomembni v prvi vrsti ukrepi na področju zaposlovanja, izobraževanja in stanovanjske politike; poleg tega pa je potrebno vzpodbujati nastanek uporabniških organizacij in razvijati oblike pomoči, upošteva je potrebe in pobude uporabnikov.

Poleg posledic strategije ukvarjanja s pojavom velja posebej izpostaviti tudi problem sprevida povezanosti med spremembami v političnem in socialnem okolju ter spremembami pri uživanju drog. Dejstvo je namreč, da družbeni kontekst in materialni pogoji vplivajo na percepcijo tveganja in seveda možnosti za zmanjševanje/izogibanje le-temu. Tako so ranljivejše skupine bolj izpostavljene različnim tveganjem, seveda tudi problematičnejšemu uživanju drog. Upošteva je do sedaj navedeno, je problematiko uživanja drog nujno preučevati znotraj tega konteksta. Tako je pri načrtovanju intervencij potrebno upoštevati dejstvo, da na vedenjske spremembe poleg posameznikovega poznavanja nevarnosti in tveganih vedenj, svojih želja in motiviranosti za spreminjanje lastnega vedenja pomembno vplivajo možnosti, ki jih ima določena oseba za uresničitev sprememb (in ohranjanje sprememb) vedenja. Zato zmanjševanje škode v ospredje postavlja nujnost raziskovanja družbenih in materialnih dejavnikov tveganja, torej dejavnike, ki jih je prohibicionistični model obravnave (ki ga na tem mestu razumemo kot sprego med kazenskopravnim in medicinskim modelom obravnave) spregledoval in zmotno interpretiral zgolj skozi biologijo, kemijo in farmakologijo.

Literatura

Dekleva B., Grund, J.-P., Nolimal, D.(1997). Paradigma zmanjševanja škode v Sloveniji. *Mreža drog*, 2-4(5), s. 5 –8.

Dekleva B., Grund, J.-P., Nolimal, D. (1997). Politika droge: zmanjševanje škode. *Mreža drog*, 2-4 (5).

Flaker, V. (1993). *Droge in nasilje (fazno poročilo)*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Flaker V. in drugi (1999): Podobe uživanja heroina z vidika zmanjševanja škode. *Socialno delo*, 4-6(38), s. 341-395.

Flaker, V. in drugi (2002). *Živeti s heroinom I. Družbena konstrukcija uživalca drog*. Ljubljana: Založba/cf*.

Fojan D. (1999). Droga kot "argument za karkoli". *Socialno delo*, 2-4(38), s. 241-255.

Guattari, F. (1992). Molekularna revolucija. *Časopis za kritiko znanosti*, 146-147(20), s.204-206.

Herwing Lempp, J., Stover, H. (1992). Temelji socialnega dela, ki akceptira uživanje drog. *Iskanja*, 9(12), s. 73-96.

Kocmur, D.(2004). Droge in zmanjševanje škode kot nova paradigma v politiki do drog – nekaj izhodišč. Neobjavljen prispevek. Ljubljana.

Miller, J.A. (1992). Etika v psihoanalizi. *Razpol* 7, s. 59-70.

Nacionalni program na področju drog. (1992). *Časopis za kritiko znanosti*, 146-147(20), s.153-155.

Nedelman E. in drugi (1997): Mednarodne perspektive. *Mreža drog*, 2-4(5), s. 164 201.

Stefanoski P. (2004). Strokovna paradigma zmanjševanja škode zaradi uživanja drog. *Interno glasilo Društva Svit*, 1(1), s. 7-10.

Szasz, T. (1991). *Il mito della droga*. Milano: Universale Economica Feltrinelli.

Strokovni članek, prejet avgusta 2004.

Drugačnost skozi prizmo socialnopedagoške prakse

»Being different« in the light of social pedagogic practice

Darja Žnidaršič

Povzetek

Darja Žnidaršič, mag. soc. ped., Kranjski vrtci, Oddelek vzgoje in izobraževanja Mavrica, Planina 39, 4000 Kranj.

V članku je predstavljen osebni pogled na socialnopedagoško delo s težko prizadetimi osebami. Sooči nas s predstavo o težki prizadetosti, s pomenom neverbalne komunikacije. Ugotavlja, kakšne so posebne potrebe staršev in na kakšen način jim je mogoče pomagati. Predstavlja pomen socialne integracije za vso družino, za njihovo vključevanje v običajno okolje, iz katerega pravzaprav izhaja. Opozarja, da ob načrtovanju dela ne gre pozabiti na spremembe v psihofizičnih sposobnostih prizadetih oseb in na previdnost ob vrednotenju lastnih prizadevanj. Zaključuje z dejstvom, da je najpomembnejša naloga socialnega pedagoga ravno v približevanju drugačnosti širšemu okolju in v odpravljanju ovir v medsebojnih odnosih.

Ključne besede: osebe s posebnimi potrebami, najtežje motnje v razvoju, integracija, socialna integracija, socialnopedagoško delo, nadomestna komunikacija

Abstract

This article brings a very personal view of work with severely handicapped persons. It confronts us with the image of severe handicap and with the importance of non-verbal communication. It recognises the special needs of parents and offers ideas on how they could be assisted. The article further highlights the importance of social integration for the whole family, their inclusion in the social environment where the family actually comes from. It also warns that while planning work, changes in the psycho-physical abilities of handicapped persons should not be overlooked, and advises caution in assessing one's own efforts. The article concludes that the most important task of the social pedagogue is to build up awareness of what it means to be different among the general public and to remove obstacles standing in the way of interpersonal relationships.

Key words: *persons with special needs, severely handicapped persons, social integration, social-pedagogic work, argumentative communication*

Uvod

Ljudje težijo po konstantnosti v odnosih s svojim okoljem, po interakciji z drugimi, potrebujejo vključevanje v družbeno dogajanje, sodelujejo pri preoblikovanju družbe. Motnja v otrokovem duševnem ali telesnem razvoju pomembno vpliva na omejevanje ali preprečevanje vzpostavljanja socialnih vezi z drugimi ali pa ga oblikuje na specifičen način, pomeni pa tudi vpliv na izgrajevanje njegove osebnosti. Osebe z najtežjimi motnjami v razvoju so deprivirane v svojem socialnem razvoju, saj jih njihova (ne)sposobnost vključevanja v aktualno dogajanje oddaljuje od izmenjave osebnih izkušenj, pomembnih za oblikovanje uravnoveženega odnosa. Otežkočena komunikacija, predvsem

odsotnost verbalnega sporočanja, pogloblja medsebojno negotovost v navezovanju stikov. Doživetje nepopolnosti zbuja strah, odpor, zgražanje, celo gnus. Asociacije o tistem, česar si zase nihče ne želi.

Drugačnost kot socialnopedagoški izziv

Socialnopedagoško delo z osebami s posebnimi potrebami pri nas še ni prav pogosto, še posebno ne, kadar gre za osebe z najtežjo prizadetostjo. Nismo ga vajeni povezovati s to vrsto populacije, ker smo ga dolga leta pripisovali zgolj specialnim pedagogom. Vendar se socialna pedagogika vse bolj prepoznava tudi v potrebah integracije in inkluzije oseb s posebnimi potrebami. Odločitev za takšno delo predstavlja velik izziv oblikovanju osebnih vrednot kot tudi postavljanju meril uspešnosti.

Delo z osebami, ki imajo najtežje motnje v duševnem in telesnem razvoju, pomeni soočenje z lastnimi občutji, zahteva pogled vase. Na preizkušnjo se postavi pripravljenost odpreti se izzivu, ki ga prinaša tujost nekega asocialnega bitja z vsemi (za običajno pojmovanje) neestetskimi značilnostmi, ki ne zadostijo vkalupljenim normam povprečnosti. Iskanje resnice o sebi in o svojih načelih sproži pomisleke o toleranci, o sprejemanju nekoga drugega kot tudi vprašanja o sprejemanju samega sebe. Izziv, ki ga prinaša tako izrazita drugačnost, zahteva nedvoumne odgovore o tem, kaj za nas pomeni hendikep, kje so meje naše zahtevnosti in kakšna so naša pričakovanja rezultatov. Na preizkušnjo se postavi tudi profesionalno znanje in zahteve, ki jih imamo pri oblikovanju ciljev našega pedagoškega dela. Smo lahko zgolj iracionalni, ker nas vodijo usmiljenje, obžalovanje, misel, da moramo storiti za nekoga nekaj dobrega? Je dovolj tisto, kar smo se naučili, da bi dosegli rezultate, napredek v razvoju? Ne more biti samo naključje, ki nas privede do takšnega dela, in ni le zavestna odločitev. Najprej ozavestimo svoj odnos do nepopolnega, nelepega, kajti »/h/ endikepirano telo /.../ predstavlja grožnjo vsaki harmoniji /.../ Že od vsega začetka predstavlja neuspeh podobe.« (Rutar, 1995: 135) Vprašati se moramo, kakšna so naša pričakovanja, kako graditi, če so sposobnosti tako zakrite, da na prvi pogled ocenimo brezupnost vsakršnih poskusov. V nas živi stereotip o hendikepu, ki nam

vsiljuje prepričanje, da je »/h/endikepirano telo /.../ na obrobju, saj ni dovolj produktivno« (Ibid.) in »zelo težko /.../ vzpodbudi katero od ideoloških mašinerij, ki bi v njem lahko videla izziv. Odnos do hendikepiranega telesa je zato negativen. Največkrat lahko povemo, kaj vse telo ni ali česa ne more doseči. Zraven lahko pritaknemo še nasvete o tem, kaj mora storiti, da bi lahko nekaj doseglo.« (Ibid.)

V življenju potrebujemo potrjevanje, ki ga tu ne moremo pričakovati. Ni dovolj vestno načrtovanje programa, poglobljanje v metode in oblike dela, niti spremljanje razvoja, zavedati se moramo, da moramo dati mnogo več, del sebe. Kajti osebe, s katerimi smo v stiku, kljub težki prizadetosti potrebujejo neposreden, iskren in čustven odnos, ki sodi k zadovoljevanju njihovih primarnih potreb. Preko nas komunicirajo s svetom, z nami delijo svojo intimnost in se nam prepuščajo, ker svojega obzorja same ne zmorejo obvladati.

Izziv socialnopedagoškega dela je v vzpostavljanju komunikacije, v razbiranju njihovih potreb skozi neverbalno sporočanje, v njihovi integraciji v običajno okolje. Pomagamo jim podirati ovire predsodkov, da ne bodo samo "ubogi reveži", ki jim je odvzeta vsakršna možnost vključevanja v socialno okolje, ki mu pravzaprav pripadajo, saj izhajajo iz njega. Sebe vidimo kot posrednika med njimi in starši, med njimi in okolico, pomagamo prevajati njihova občutja drugim, ki se še borijo s predsodki in jih zavračajo ali pričakujejo potrditev bolečine, trpljenja, kajti »/č/e nekoga smatramo ali ocenimo kot nesrečnega, bomo trpljenje pri njem ne le pričakovali, temveč čutimo, da bi tista oseba morala trpeti.« (Neuman, 1976: 4) Tega pa si zase ne želimo in vsaka identifikacija bi bila preveč boleča, celo nepredstavljiva.

V svojem socialnopedagoškem delu na tem področju kljub dolgemu obdobju v sprejemanju težko prizadetih oseb ne čutim bistvenih sprememb. Različni smo si, ko si postavljamo ogledalo v množici posebnih potreb, zato je zahteva po vsaj toleranci produkt soočanja z njimi že od otroštva dalje, ko bariere še niso tako neprehodne, da ne bi mogli v sebi zaznati vsaj delčka naklonjenosti. Naša opažanja namreč kažejo, da predšolski otroci v stiku s telesno in duševno prizadetimi osebami (večinoma) še ne zaznavajo odpora, nelagodje pa obvladajo, ko se z njimi bolje spoznajo. Njihov svet je predvsem iracionalen, ni obremenjen z izkušnjami in stereotipi. Dopustijo pot spoznavanju novega in se odprejo, če ne čutijo grožnje.

Osebe z najtežjo motnjo v razvoju

Za jasnejšo podobo najtežje prizadetosti bomo uporabili opis pedagoga Andreasa Frölich (1994), ki pravi, da so osebe z najtežjimi motnjami v razvoju osebe z gibalnimi motnjami, ki se stopnjujejo vse do popolne nezmožnosti gibanja in ki so dodatno potrebne izredne nege ter so tako stalno odvisne od tuje pomoči. Stiki z okolico so zelo omejeni ali sploh niso možni. Sposobnost izražanja je močno omejena ali je sploh ni. Navaja tudi osnovne funkcionalne značilnosti najtežje prizadetih. Za grobo motoriko je značilno, da ne morejo stati ali hoditi, ne morejo sedeti brez opore, ne zmorejo kontrolirati glave, ne morejo se premikati sami s svojo močjo; v najboljšem primeru je le poskus drsenja ali plazenja po tleh.

V okviru fine motorike: rok ne morejo kontrolirano uporabljati, ne morejo zavestno prijemati, držati ali spustiti predmeta ali le z velikimi težavami, odpiranje in zapiranje pesti je v glavnem refleksno. Žvečenje ali požiranje ter sposobnost artikuliranja so močno prizadeti, pogosto ne morejo zapreti ust. Zaznavanje je omejeno na najbližji prostor in dražljaje v neposredni bližini telesa. Pogosto ni nobenih reakcij zaznavanja, zato je to sposobnost zelo težko oceniti.

Verbalne komunikacije ni. Nadomeščajo jo jok, kričanje, neartikulirani glasovi, bebljanje, občasno režanje (tudi stereotipno) in tudi smeh, ki ni povezan s situacijo. Lahko se pojavljajo občasni posamični zlogi, v katerih je mogoče zaznati določen smisel, vendar pa praviloma ni možna jasna artikulacija glasov, zlogov in besed. Nekatere osebe delno razumejo govor, koliko, pa je težko ugotoviti, ker ni možna povratna verbalna informacija.

Komunikacija pri najtežje prizadetih je otežkočena, ker pri vseh ni kontakta in spremljanja s pogledom, zato je potrebno poiskati drugačne, neverbalne načine sporazumevanja. Pri tej populaciji je treba upoštevati različne oblike napredovanja ali zaostajanja v razvoju na posameznih funkcijskih in vedenjskih področjih. Ne moremo izhajati iz tega, da gre za razvoj, ki poteka analogno normalnemu, čeprav upočasnjeno, zato se tudi ni mogoče orientirati po normalnem razvoju. Specialnih diagnostičnih instrumentov ni mogoče izdelati, ker posamezne razvojne faze individualno tako

variirajo, da ni mogoče izoblikovati homogenih skupin. V pomoč pri opisu otrok in v oporo pri iskanju ciljev obravnave so lahko razvojne lestvice – Denverjeve razvojne lestvice, Kiphardova senzorična razvojna mreža, Pfeifferjeve lestvice, pri nas za predšolsko področje tudi Ocenjevanje razvojnega napredka OTMRU z razvojnimi normami, ki ga je po oregonskem programu izdelal dr. Mirko Galeša (1991). Vse so namenjene diagnosticiranju senzomotorične in psihomotorične funkcionalnosti.

Po mednarodni klasifikaciji so za globoko duševno manjrazvitost (F73) značilni enostavno sporazumevanje, slaba prilagodljivost, majhne sposobnosti učenja najpreprostejših dejavnosti; nesposobnost je opazna na vseh področjih duševnih funkcij, značilna je tudi minimalna komunikativnost (neverbalna). Potrebujejo pomoč pri osnovni skrbi zase, spodbudo za opravljanje najbolj enostavnih opravil, potrebujejo vso nego, pomoč, varovanje in nadzor. Pridružuje se tudi telesna prizadetost na področjih več organskih sistemov (Psihatrija, 1999: 306). Pri nekaterih so pogosti epileptični napadi.

Pomen in vloga neverbalnega

Verbalni dialog skoraj pri vseh težko prizadetih osebah ni mogoč. Da lahko razvijemo komunikacijo, je potrebno prizadeto osebo najprej dobro spoznati. Pri spoznavanju nam medicinske diagnoze niso v pomoč, kajti različne osebe z enakimi potrebami imajo velikokrat skupno samo diagnozo, potrebujejo pa popolnoma drugačen pristop. Ob načrtovanju dela se opiramo na sposobnosti, ki so ohranjene in v katerih vidimo možnost nadgrajevanja. Zavedati se moramo, da je vsako delo mogoče le individualno.

Pomembno je graditi in ohranjati pozitiven odnos do dela, saj nas hitro lahko zavede neuspešnost prvih poskusov. Potrebno je veliko vztrajnosti in ponavljanj, da za obe strani vzpostavimo zadovoljiv način komunikacije. Težka motorična in duševna prizadetost še ne pomeni, da nas oseba ne razume, da nas ne prepozna, ne doživlja. Da se ji lahko čim bolj približamo, jo moramo "začutiti", doživljati z njo njene osnovne potrebe, hotenja, želje. Obstaja mnogo načinov za sporočanje, ki jih lahko prepoznamo šele, ko osebo jemljemo takšno, kot je, z vsemi njenimi specifičnimi lastnostmi. Nadomestno

komunikacijo predstavljajo mimika, geste, glasovi, jok, smeh, celostno odzivanje telesa. Na tak način izrazijo svoje vznemirjenje, veselje, bolečino, potrebo po hrani, počitku. V svojem ravnanju in odzivanju so zelo neposredne. Njihova aktivnost in zaznavni horizont sta omejena na najbližjo telesno sfero. Tako je tudi njihov način komuniciranja z ljudmi in stvarmi, njihova interakcija v neposrednem socialnem prostoru v glavnem dialog na najbolj elementarni osnovi. Le na osnovi miru in stalnosti, v direktni in pogosti ekskluzivni pozornosti uspejo zadovoljivi stiki (Frölich, 1994). Za to pa je potreben povsem individualen pristop, saj se posameznik še predvsem na začetku ne uspe toliko odpreti za širši družabni in predmetni prostor, da bi imel koristi od aktivnosti, ki se tam dogajajo. Ima osnovne potrebe, ki so zanj v vsakdanjem življenju izjemnega pomena: osnovna potreba po vzpodbudi in spremembi, potreba po bližini in nežnosti, potreba po zanesljivosti in pozornosti, po upoštevanju v socialnem okviru. Ne zna obvladovati svojega okolja drugače kot s sebi lastnim opozarjanjem nase, z egocentrično zahtevo po priznavanju svoje prisotnosti, včasih z agresivnostjo do sebe in drugih. Nam preostane le to, da se soočimo z njegovo naravnostjo in ga vodimo skozi ozek svet njegove resničnosti.

Integracija/inkluzija oseb z najtežjo motnjo v duševnem in telesnem razvoju

Integracija je popularen izraz, skorajda zlorabljen v nešteti primerih, vendar to ni enostaven proces, ki bi ga lahko načrtno izvedli v določenem obdobju. Ne gre za enkraten, temveč večstopenjski proces, ki je vsebinsko in organizacijsko bogat. Zahteva vsestransko znanstveno zasnovan pristop: evalvacijo možnosti in okoliščin, ki učencu z motnjo v razvoju omogočajo ali preprečujejo poln osebni razvoj. Z integracijo označujemo »organizacijski ukrep, medtem ko je inkluzija pedagoški, socialni in psihološki proces vključevanja kakorkoli izključenih« oseb (Resman, 2003: 68). Načelno uvajanje integracije pa ne daje tudi zagotovila za dejansko uveljavljanje le-te v praksi.

Integracijske politike posameznih držav so različne. Kar zadeva učence s posebnimi potrebami, se je izkazalo, da so uspešnejši tam, kjer je pri integraciji poudarjen učni program in to, da so vsi

otroci najprej učenci, kot je na primer na Danskem, ter da ni v ospredju otrokova motnja (Anglija, Wales). Z medicinskega vidika je obravnava osredotočena na fizične spremembe in posledice teh sprememb, ob čemer se uporablja pojme primanjkljaj, poškodba, nezmožnost, ovira, motnja. V Angliji od leta 1981 otrok z motnjami v razvoju ne razvrščajo več v kategorije, ampak so zanje določili skupen izraz: otroci s posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami (special educational need). V to kategorijo uvrščajo vse otroke, ki imajo pri učenju bistveno večje težave kot vrstniki in zanje niso primerni vzgojno-izobraževalni pripomočki, ki jih navadno uporabljajo v šoli. Pedagoško izhodišče pri vzgoji in izobraževanju otrok z motnjami v razvoju temelji na tem, da so vsi otroci najprej učenci, ki si prizadevajo osvojiti znanje, kar pa predstavlja problem, kako učiti učence, ki imajo pri tem težave. Otrokom je treba pomagati toliko, da bodo svoj primanjkljaj lahko kompenzirali in premagali motenost, ki izhaja iz njega.

Na Danskem integracijo pojmujejo kot proces, način dela, kjer ni segregacije. Izhajajo iz tega, da so vsi najprej učenci in da diagnoza ne more odločiti o tem, kje naj bi se otrok izobraževal. Menijo, da so kategorizacije napačne, umetne in brez pomena ter večinoma zavajajo z ugotovitvami, zato jih nadomeščajo s funkcionalnim opisom. Otrok ne ločujejo glede na motnjo, ravno tako pa tudi ne izobraževanja učiteljev za tiste otroke z motnjami v razvoju in za ostale, temveč vključujejo znanja, ki so pomembna za učitelje pri izvajanju integracije, v izobraževanje rednih učiteljev. Tudi v Nemčiji menijo, da ne sme priti do izločanja otrok z določenimi vrstami in stopnjami motenosti, da v otroku ne gre gledati le motnje, ampak moramo v njem videti človeka v celoti, kar pa kategorizacija onemogoča. Pedagoški vidik vzgoje in izobraževanja otrok z motnjami v razvoju naj bi se torej izogibal kategorizacije in s tem določanja, kje naj bi se otrok izobraževal (Peček, 1992).

Pri nas se soočamo novo zakonodajo pri usmerjanju otrok s posebnimi potrebami, vendar bo potrebno še nekaj časa, da bo v celoti zaživela. Ponekod se uspešno izvaja integracija otrok v redne skupine vrtcev, najtežje prizadete učence vključujejo v posebne programe v oddelkih vzgoje in izobraževanja, po enaindvajsetem letu pa imajo možnost vključevanja v varstveno-delovne centre.

Samo formalna integracija v običajno okolje je mnogo premalo za uspešno socialno umeščanje, pomembna je predvsem in najprej

socialna integracija – sprejetost ali vsaj toleranca, sodelovanje, medsebojna komunikacija in prilagajanje kot bistvo vključevanja v neko sredino. Oseba z najtežjimi motnjami v telesnem in duševnem razvoju se brez pomoči ne more integrirati, pri čemer sta bistvenega pomena naša prisotnost in ustrezna interpretacija njene individualnosti. Naš odnos do nje bo vzorec, ki ga vidi in doživi okolje. Na ta način sporočamo svoje videnje, vrednotenje, doživljanje prizadete osebe in ga podajamo naprej. Smo pomemben člen v navezovanju stikov med prizadeto osebo in okoljem, na ogled smo s svojim odnosom, pristopom, ravnanjem. Prav zato je integracija najtežje prizadetih oseb tako odvisna od nas in našega osebnega pristopa. Prepustijo in zaupajo nam, ko se počutijo varne, sprejete takšne, kot so. Njihove posebnosti so tako izstopajoče, da z njimi večinoma zbujajo sočutje, a na takšnem doživljanju ni mogoče graditi zdravega vzajemnega odnosa. Rasti je mogoče ob sprejemanju posameznikov takšnih, kot so, ne glede na njihove individualne značilnosti. Socialna integracija lahko zaživi šele takrat, ko premagamo predsodke in stereotipe in postane prizadetost izziv, da bolje spoznamo sebe in druge.

Starši s posebnimi potrebami

Z rojstvom otroka z motnjo v razvoju se v družini porušijo mnoga pričakovanja in želje. Starši na dejstvo, da je z otrokom nekaj narobe, zelo različno odreagirajo. Raziskavo o tem sta opravila Teodorovičeva in Levandovski (1986). Zajeli sta populacijo staršev otrok z duševnimi primanjkljaji, vendar je ugotovitve mogoče prenesti tudi na druga področja prizadetosti.

Z diagnozo primanjkljaja pri otroku se prične starševska kriza, ki variira v trajanju in prehaja skozi več faz. Ta proces je prežet z močnim emocionalnim doživljanjem, rušenjem pričakovanj, upov in načrtov staršev. Značilno za prvo soočenje z diagnozo je popolno odbijanje realnosti s strani staršev. Iščejo opravičila za zakasneli razvoj in upajo v ozdravitev. Otrokovo prizadetost jemljejo kot začasno, poskušajo jo ignorirati, kar pa vodi v psihično obremenjenost. Pojavi se družinska kriza, ki ima za posledico konfliktno situacijo. Na začetku je to tako imenovana šok kriza, ki se pojavlja v trenutku največje občutljivosti, ko nepričakovano

rojstvo prizadetega otroka poruši vsa pozitivna pričakovanja v zvezi z njim. Naslednja stopnja krize je kriza osebnih vrednot, ki vodi do emocionalnega odbijanja otroka. Vključuje tudi strah pred stigmatom, občutek krivde in neuspeha. Ta kriza se lahko ohranja skozi vse življenje. Izrazi se tako z ambivalenco kot tudi s popolnim zavračanjem otroka. V tem obdobju se starši najpogosteje odločajo za oddajo v zavod.

Tretji tip družinske krize predstavlja realna kriza, ki jo pogojujejo zunanji faktorji.

Med številne emocionalne reakcije staršev sodijo kompleks občutka krivde, predvsem pri oblikah težje prizadetosti. Prilagajanje staršev na novo situacijo je dolgotrajen psihološki proces, ki se stopnjuje od popolnega odbijanja otroka do njegovega znatnega sprejemanja. Popolno spoznavanje realnosti pomeni, da starši sprejemajo otrokovo prizadetost in vlagajo napore za optimalen razvoj v okviru njegovih sposobnosti.

Otrokova prizadetost za vso družino predstavlja težke psihofizične zahteve, za nekatere pa tudi pritisk socialnega okolja, zaradi česar se odločijo za namestitev otroka v zavodu. Tisti, ki se odločijo, da ga bodo obdržali doma, mu poskušajo omogočiti čim boljše pogoje za razvoj.

Teodorovičeva in Levandovski (1986) navajata na podlagi raziskav različnih avtorjev naslednja karakteristična vedenja staršev:

- Podcenjevanje otrokovih sposobnosti, kar se kaže v odnosu do otroka in v načrtovanju njegove prihodnosti. Zahteve staršev niso usklajene z dejanskimi otrokovimi sposobnostmi (kot na primer mišljenje, da bo otrok ostal popolnoma družbeno nekoristen). Podcenjevanje otrokovih sposobnosti predstavlja eno od oblik vedenja staršev, ki izhajajo iz odbijanja, zavračanja otroka.
- Nasprotno pa se lahko pojavi precenjevanje otrokovih sposobnosti. Starši od otroka pričakujejo preveč, kar spet kaže na nesprejemanje otrokove dejanske stopnje prizadetosti.
- Možno je tudi agresivno vedenje do otroka, ki se kaže v strogosti, netolerantnosti, kaznovanju, to pa odraža neugodno emocionalno razpoloženje staršev do otroka.
- Ob negativnem vrednotenju otroka se pojavlja tudi beg staršev od

njega, kar pomeni oddajo v zavod, čeprav za to včasih ni realne potrebe. Racionalizirana razlaga staršev je, da ne znajo ali niso sposobni delati z otrokom, da so psihično preobremenjeni, da ima prizadeti otrok slab vpliv na druge otroke v družini, da jim predstavlja materialno obremenitev. Včasih je oddaja v zavod rešitev za vso družino.

- Pretirana zaščita otroka se kaže v servilnosti – starši poskušajo narediti vse namesto njega. To ovira razvoj otrokove samostojnosti. Hkrati pa lahko ta pretirana skrb pomeni težnjo po kompenzaciji občutka lastne krivde zaradi otrokove prizadetosti kot tudi prikrito odbijanje otroka.
- Samoobsojanje staršev je zelo pogosto ne glede na to, ali ima realno osnovo ali ne. Krivijo se tudi za upočasnjene otrokov razvoj. Tudi ta reakcija izhaja iz nesprejemanja otrokovega stanja, na drugi strani pa iz prepričanja, da bi otrok lahko bolje funkcioniral, če bi pravočasno poskrbeli za strokovno pomoč in se posvetili vzgoji in izobraževanju otroka.
- Zelo pogosto je tudi prelaganje krivde na druge, najsi bo to zakonski partner ali kdo drug (npr. pediater, nestrokovna ali malomarna pomoč ob porodu).
- Sram kot socialno pogojena reakcija izhaja iz občutka staršev, da njihov otrok ne izpolnjuje določenih družbenih norm, ker je drugačen po videzu, vedenju, sposobnostih. Pogosto se povezuje z občutkom krivde in pospešuje ali povzroča socialno izolacijo staršev.
- Potrtost je normalna psihološka reakcija, ki se pojavlja ob soočanju staršev z dejstvom o otrokovi prizadetosti, in to v obliki šoka, razočaranja, strahu, žalosti. Kasneje intenzivnost občutja oslabi.
- Zaskrbljenost za otrokovo prihodnost se pojavi ob spoznanjih, da bo proces otrokove adaptacije in integracije zaradi njegovih omejenih sposobnosti otežen. Starše skrbi predvsem to, kaj bo z otrokom, ko njih ne bo več. Ob tem iščejo rešitev problema.
- Z občutkom krivde in sramu se povezuje tudi socialna izolacija. Starši jo opravičujejo s pomanjkanjem časa, s strahom, da otrok moti druge, ali s pomanjkanjem interesa za zbliževanje z drugimi.

- S sprejemanjem realnosti in otroka takega, kot je, se mu omogočajo najboljši pogoji za razvoj, ob tem pa naj starši ne bi zanemarjali ostalih starševskih, profesionalnih in družbenih obveznosti (Todorović, Levandovski, 1986).

Socialnopedagoško delo z družino, ki ima prizadetega člana, temelji na obvladovanju njenih strahov, odporov, na vključevanju v socialno okolje, na vzpostavljanju in širjenju medsebojnih vezi. Pogosto se na račun prizadete osebe in obveznosti v zvezi s terapijami odpove lastnemu osebnemu življenju, pozabi na svoje potrebe in se tako odtuji – medsebojno in socialnemu okolju. Nezavedna ali zavedna segregacija jo zapira v začaran krog, iz katerega sama najpogosteje ne zna. Prav zaradi tega je svetovalna vloga socialnega pedagoga pri delu z družino velikega pomena, saj jo je mogoče razumeti kot podporni člen v reševanju njenih težav ali, kot pravi Myschker, ima vlogo facilitatorja (Myschker, 1993).

Hkrati s spoznavanjem prizadete osebe je pomembno tudi spoznavanje njene družine. Premagati je potrebno začetno previdnost in nezaupljivost, kar je lažje, ko začutijo odprtost za njihove probleme, iskren interes, vendar ne sočutja. V svojem dolgoletnem delu opažam velik pomen poenotene skrbi za osebo s posebnimi potrebami, kar pa je mogoče doseči le s konstantnim sodelovanjem in pogovori. Osebna zavzetost in pripravljenost za pomoč pomeni tudi uspešno delo s prizadeto osebo. Z organizacijo srečanj, na katerih starši delijo svoje izkušnje z drugimi, spoznavajo, da njihova (zunanja) obremenjenost ni brezupna. Vključevanje vse družine v kulturne in družabne prireditve, v okolje, ki so se mu vajeni zvesto odrekati, prinaša razbremenjevanje in pomaga vzpostavljati ravnovesje med njimi in okoljem. Širitev socialne mreže kot tudi izbira ustrezne svetovalne strategije sta temeljna elementa intervencije (Hurrelman, 1993). Socialni pedagog ni več le svetovalni delavec, h kateremu se zatečejo po nasvet, temveč predvsem človek, ki jih zna poslušati, jih ohrabriti, jih usmerjati, pomaga jim odpirati vrata, ki jih sami ne upajo ali se ne znajdejo. Zelo lahko je zdrsniti v servilnost ali se identificirati z njihovimi problemi do te mere, da se zabrišejo meje profesionalnega odnosa. Tega pač ne smemo dovoliti, kajti s tem se izgubi tudi vpogled v lastno identiteto, v objektivnost in učinkovitost.

Zaključek

Soočanje z drugačnostjo za socialnega pedagoga predstavlja izziv njegovi pripravljenosti za poglobljeno spoznavanje posebnih potreb prizadetih oseb in njihovih staršev. Skozi osebni odnos utira pot integraciji in inkluziji, nudi pomoč pri reševanju njihovih stisk, spremlja posameznikov razvoj in mu sledi v socializiranju njegovih elementarnih potreb in zahtev. Načrtovanje dela vključuje enostavna navodila, ki jih prizadeta oseba težko zmore izpolnjevati, uvajanje v vsaj delno samostojnost, kadar je to mogoče, pomoč pri skrbi zase, prilagajanje njenemu počutju in psihofizičnim sposobnostim, ki se lahko iz dneva v dan menjajo. Njenemu odzivanju prilagajamo zahtevnost ciljev, pri čemer moramo upoštevati, da pogostost epileptičnih napadov ali šibko zdravstveno stanje lahko vodi v regresijo ali vsaj zavre napredovanje. Prizadeta oseba je v ospredju aktivnosti – ne delamo zanjo, mimo nje, temveč skupaj z njo kot z dejavnim subjektom ne glede na to, koliko zmore. Pogosto se moramo soočiti z dejstvom, da vse naše delo ne vodi k želenim rezultatom, da kljub vsem našim naporom ne moremo zaustaviti nazadovanja in izgubljanja sposobnosti. Trudimo se ohranjati tisto, kar ostaja. Svojega dela ne moremo ocenjevati po rezultatih, saj so premalo prepoznavni; takšno iskanje potrjevanja nas pušča nezadovoljne, pojavi se dvom v lastno uspešnost in smiselnost vsega prizadevanja. Najtežje prizadeta oseba je individuum z vsemi svojimi specifičnimi lastnostmi, labilna v svojem izražanju čustev, nepredvidljiva v odzivanju. Naša naloga je najti pot za vključevanje teh oseb takšnih, kot so, v običajno okolje, za dostojno življenje med nami, z upoštevanjem vseh njihovih pravic. Ne moremo si zatiskati oči, da ne obstajajo, zato je treba neprisiljeno in postopoma utirati njihovo pot do priznavanja in sprejemanja drugačnosti. Ravno v tem vidim najpomembnejšo nalogo socialnega pedagoga.

Literatura

Frölich, A. (1994). *Integracija s kooperacijo*. Gradivo s seminarja o izobraževanju otrok z najtežjimi motnjami v razvoju. Ljubljana: ZRI.

Hurrelmann, K. (1993). *Einführung in die Sozialisationstheorie*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.

Myschker, N. (1993). *Verhaltensstörungen bei Kindern und Jugendlichen*. Stuttgart Berlin Köln: W. Kohlhammer Verlag.

Neuman, Z. (1976). *Psihologija telesno prizadetih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Peček, Čuk, M. (1992). Integracija – le novo ime za posebno izobraževanje? V F. Žagar (ur.). *Kaj hočemo in kaj zmoremo : zbornik s posveta o problemih in perspektivah izobraževanja učiteljev*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Resman, M. (2003). Integracija/inkluzija med zamislijo in uresničevanjem. V M. Resman (ur.), *Integracija, inkluzija v vrtcu, osnovni in srednji šoli*. Ljubljana: Zveza društev pedagoških delavcev Slovenije.

Rutar, D. (1995). *Telo in oblast*. Ljubljana: DAN.

Todorović, B., Levandovski, D. (1986). *Odnos roditelja prema djetetu s mentalnom retardacijom*. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.

Tomori, M., Zihlerl, S. (1999). *Psihijatrija*. Ljubljana: Litterapicta, Medicinska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Žnidaršič, D. (1999). *Oddelek za osnovno usposabljanje v Kranju*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Strokovni članek, prejet novembra 2004.

Viktimizacija Subjekta

Victimization of the Subject

Mitja Muršič

Povzetek

Mitja Muršič, univ. dipl. soc. ped., Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana. *Prispevek govori o kritično-viktimološki tematiki par excellence, tj. o vsakodnevnem strukturnem, sistemskem, institucionaliziranem in naturaliziranem ogrožanju človekove suverene pravice do samo-določenega življenja. V žarišče je postavljen Subjekt, ki zase in za druge terja (od močnih in vplivnih) učinkovito uresničevanje človekovih (v prvi vrsti ekonomskih) pravic in temeljnih svoboščin, hkrati pa se zaveda dolžnosti in odgovornosti "vseh živih" do "vsega živega" (pa tudi mrtvega).*

Ključne besede: subjekt, strukturno nasilje, kritična viktimologija

Abstract

The article deals with the issue of critical victimisation par excellence, or rather with the structured, systematic, institutionalised and general everyday threat to the basic human right to live one's own, self-defined life. It is focused on the human being who demands for himself and everyone else (from the powerful and the mighty) an effective application of human rights (first of all, economic rights) and basic freedoms while at the same time he remains aware of his own responsibility to 'everyone living' and 'everything living' (as well as the 'dead').

Key words: *subject, structural violence, critical criminology*

Pre-ambula¹

Predigra (karkoli že si), glavna igra je sama na sebi tako sočna, da ne kanim odlašati. Kar sparil se bom z življenjem in – kot trot Vili² – namakal glav(ic)o globoko v bivanjski nektar. Malo bom *lingam* (torej bolj dajal), malo bom *joni* (bolj sprejemal), včasih pa bom preprosto samozadovoljujoč. Samo da bo brizgalo, mlaskalo in utripalo.

Eros-in-jaz? Ne, temveč erozija jaza³. In sebstva⁴. Ustvarjanje sebe kot Subjekta. Vedno znova.

¹ Tekst je prilagojena seminarska naloga, "nastala" pri predmetu *viktinologija* v okviru *podiplomskega študija kriminologije* na Pravni fakulteti v Ljubljani. Avtorjev osnovni navdih za pisanje je izšel iz refleksije vsakdana in iz branja tekstov nosilca predmeta, dr. Zorana Kanduča.

² Iz risanke Čebelica Maja.

³ Turainne (po Kanduč, 2002: 212) "jaz" definira kot "ropotarnico odtujujočih identifikacij".

⁴ Mišljeno je "sebstvo" kot "tisti del osebnostne strukture, ki ga določajo socialne vloge in pričakovanja" Turainne (po Kanduč, 2002: 212).

Duhovni mir – večna ravno-dušnost...? Hm, raje imam napetost, duhovni nemir, razgibano-dušnost – emocionalnost. Ker mi je marsikaj pomembno.

Vrednote in čustva... ne obstajajo! Obstajam le Subjekt, ki vrednotim in čustveno (re)agiram. V tem nisem nič posebnega. Zgolj zato še nisem Subjekt, vendar pa bi brez tega Subjekt tudi nikoli ne mogel (p)osta(ja)ti oz. biti.

Ključ je v povezovanju s sabo, drugimi in svetom na subjektiviziran, tj. individualiziran, svojstven način. Ter v spoštovanju vseh bitij in žitja.

Svoje esence ne odkrivam, temveč jo ustvarjam.

Moja eksistenca je časovno zamejena. Kako torej hočem (volja!) preživeti svoj (določeni) čas?

Svobodno. Samodoločeno. Smiselno.⁵ Namesto pasivne drže tipa “Save Our Soules!”.

Am-bula

Naj konkretiziram, kako nameravam (še naprej) dejavno reševati svojo dušo.

To odgovorno in plemenito poslanstvo sem zavestno pričel udejanjati že pred nekaj leti. Najprej sem s ponotranjene šolske table zbrisal čečkarije in nebuloze osnovno-šolskega učitelja za družbeno-moralno vzgojo, ravnateljevega sina g. Težaka, ki me je ob neki priliki med poukom pozval, naj vstanem, da bom po višini enak sošolcem, ki sedijo v klopih.

Nato sem kritično pretresel preostalo vsebino svoje psihične vreče oz. tisti del, ki se ni skrival v temi nezavednega (“skriti zmaj”) ali prežal v mraku predzavednega (“prežeči tiger”).⁶ V jeziku transakcijske analize⁷ lahko rečem, da sem se skušal znebiti arhe-psihične in ekstero-psihične navlake, ohraniti pa vse tisto

⁵ Ključno moralno načelo v sodobni kulturni optiki je posameznikova volja do svobode in samodoločanja. (Kanduč, 2003: 167)

⁶ Prisposobi sta sposojeni pri filmu “Crouching Tiger, Hidden Dragon” (Ang Lee, 2000).

⁷ Glej Steward, I., Joines, W. (1987): *TA Today: a New Introduction to Transactional Analysis*. Lifespace Publishing, 1987.

“staro” in “od zunaj”, ki je smiselno in koristno. Pri tem mi je pomagala tudi izkušnja sporadičnega eksperimentiranja z marijano⁸, ki mi je omogočala potovanja s “sondo” po labirintih moje duševnosti. S svetilko sem tako pregnal temo iz marsikaterega pajčevinastega kotička svoje psihe. In tam pogosto uzrl prestrašene in samoprezirajoče otroške oči. No, zdaj je moja “neo-psiha” že lep (in dober) čas organizirana okrog absolutnega subjektivnega postulata, da sem vreden in pomemben kot človeško bitje⁹, vendar pa nič bolj in nič manj kot vse, kar živi (...in se *naposled v pepel spremeni ali zgine*). Mislim, da se z moje palube komaj še vidijo otoki mladostniške egocentričnosti (“please me!”) na eni strani in mesijanske altruističnosti (tj. “please you” samozatajevanja) zgodnjega odraslega obdobja na drugi strani. Plujem v dialektični napetosti med lastnimi potrebami in željami na eni, ter potrebami in željami drugih, na drugi strani (“jaz sem pomemben – ti si pomemben”)¹⁰. Verjamem, da imam zanesljivo busolo (tj. prave vrednote, aksiološki kurz). Zaradi tega sem globinsko miren, na površju pa radoživ brbotam (*joie de vivre*).

Sam pred sabo lahko opravičim le kritično-raziskovalni odnos do sebe in življenja, ki je zavezan emancipatornim političnim idealom.¹¹ Verjamem, da je mogočih še nešteto sprememb, da lahko odpravimo številne samoumevnosti in “nujnosti” ter si zagotovimo še ogromno svobode.¹² Ali pa ostanemo sami sebi najhujši ječarji.

Simptomatično je, da mainstream refleksije in kritike nikoli niso usmerjene na (z vidika Subjekta) bistveno.¹³ Jedro problemov na

⁸ Slengovski izraz za marihuano.

⁹ Ljubezen do sebe je potencialno destruktivna za družbeni sistem, zato to čustvo družba socialno negativno etiketira (kot sebičnost, samoljubje, egoizem, narcisoidnost) in krepi razvoj *socialno perverznih emocij*, kot so samoprezir, inferiornost, brezvrednost in samosovraštvo. (Milivojević, 1999: 568, 357)

¹⁰ O tej tematiki govori npr. knjiga *I'm OK - You're OK* (Harris, T., London: Pan, 1973).

¹¹ Če sledimo Chomskemu (1996), kaže identificirati strukture oblasti, hierarhije in dominacije v vseh aspektih (vsakdanjega) življenja ter jih – s ciljem povečanja obsega človeške svobode – odpraviti, če ne morejo opravičiti svojega obstoja (kar najpogosteje ne morejo).

¹² Po Foucaultu (1982) v naši prihodnosti obstaja več skrivnosti, več prostorov svobode in več domislic, kot si lahko predstavljamo.

¹³ “Najpogubnejše oblike viktimizacij ljudi v vsakdanjih rutinah in življenjskih praksah” so “praviloma odsotne v viktimoloških refleksijah”. (Kanduč, 2002: 132)

individualni, medosebni in družbeni ravni ostaja nedotaknjeno. Kot Subjekt¹⁴ pa bom drezal ravno tja, v strukturne določilnice krnjenja moje svobode. Pri tem bom predvsem samokritično¹⁵ ocenjeval stopnjo svoje harmoniziranosti in zlitosti z družbeno "danim" stanjem stvari. Dober (kar je isto kot "slab" v funkcionalistični sociološki optiki)¹⁶ želim in hočem biti na način problematiziranja prevladujočih družbeno posredovanih simbolizacij sebe in sveta okrog mene (ki se pretvarjajo, da niso politične ideje, ampak nekaj samoumevnega in neizogibnega). Zase (in od sebe) terjam več avtorstva pri konstrukciji pomenov oz. realnosti, v kateri živim.¹⁷ Neprizanesljivo kritičen hočem biti tudi do osrednjih družbenih struktur in procesov, ki se vsakodnevno zanimajo zame kot "pijavka za toplo kri" in ki me prepričujejo, da so dobrohotni ali vsaj manj zlohotni kot njihove morebitne alternative.

Ob razmišljanju o "puntarski držī" sem se spomnil na svojega zdaj 5 let starega nečaka, s katerim se pogosto igrava "judo". Napredujoč proces njegovega podružbljanja, kultiviranja in civiliziranja se je jasno kazal v spreminjajoči se intenzivnosti njegovega upiranja mojim "končnim judo prijemom". Pri treh letih se mu je očitno zdelo nezaslišano, da bi priznal "poraz", da bi umiril svoje od borbe izmučeno telo in izustil tisti "predam se!". Nasprotno, vztrajno se je premetaval kot pravkar ujeta riba na ladijskih deskah, se zvijal in vrtel kot neukročeni sveder, in se naposled vsakič "rešil" mojega omejujočega prijema (včasih tudi zato, ker me je premagal smeh ob fascinaciji nad malim "borcem za svobodo"). Danes je fizično že precej močnejši, volja do osvoboditve iz mojih "končnih prijemov" pa je veliko šibkejša. Ni mu več toliko pomembno. Prenese začasni suspenz svobode gibanja. Razvojni psiholog bi rekel, da fant lepo dozoreva. Jaz pa v takih trenutkih pogrešam njegovo nekdanjo

¹⁴ Subjekt je proizvod samodoločenih dejavnosti, priznavanja in spoštovanja drugih ljudi kot subjektov ter upiranja logiki oblasti v vsakdanjem življenju in na javnih prizoriščih (Touraine po Kanduč 2002: 213).

¹⁵ Sistemska logika namreč ni nekaj zunanjega, temveč je vtkana v naše subjektivne psihološke referentne okvire. Sicer pa, kot piše Kanduč (2002: 213), za delovanje sistema ni potrebno, da bi posamezniki v splošnem brezhibno ponotranjili vladajočo ideologijo. Zadošča že to, da jo sprejemajo z "domobransko" figo v žepu ali s sistemu neškodljivim upiranjem.

¹⁶ Glej Touraine (po Kanduč, 2002: 213).

¹⁷ Nesprejemljivo je npr., da zgolj elite odločajo o tem, kaj je družbeni problem.

divjost in se sprašujem, do kod bo šlo toleriranje omejitev lastne svobode. Tako daleč, da mu bo kot odraslemu "dobremu in poštenemu" človeku znosno radikalno strukturno zatiranje njegove svobode v vsakodnevnem življenju (kar je današnja realnost velike večine ljudi)? Hm, upam da se bo v življenju srečal s čimveč Subjekti. Exempla trahunt.

Iz kritične perspektive se mi zdi najpomembnejše spraševanje (in ideje!) o tem, do kakšne družbe imamo pravico. Tovrstna refleksija je nujno gosto preprejena z moralnimi koncepcijami, z vrednostnim sistemom, ki ga želimo afirmirati. Najbolj razčlenjen zbir vrednot, katerih efektivno uresničevanje bi radikalno povečalo populacijo Subjektov v družbi, so mednarodno-pravno priznane človekove pravice (in temeljne svoboščine) ter dolžnosti, ki pa jih nosilci ekonomske in politične moči ter privilegijev nelegitimno delijo na uresničljive in neuresničljive. Žal je zaenkrat bolj "katekirana" (tj. energetsko, emocionalno in motivacijsko nabita) tista politična (zgolj!) opcija, ki ji je vrhovna vrednota ohraniti sedanje (več kot krivično) porazdelitev ekonomskih, političnih in kulturnih virov oz. družbene moči in vpliva. (Re)aktivisti te politične (main)struje se rekrutirajo iz vseh nadstropij družbenega nebo-tič-nika, največ apologetov družbenega statusa quo pa živ(otar)i v 2. nadstropju¹⁸. Gre za srednji razred "moralne" večine, za ljudi, ki so na oltar konformnega življenja žrtvovali že preveč časa, zdravja, energije in suverenih pravic, da se ne bi krčevito oklepali kompenzacijskih potrošniških obličev in da ne bi moralistično zgroženi obsojali vseh tistih, ki s svojim stilom življenja ali progresivno politično aktivnostjo postavljajo pod vprašaj osnovne postulate in premise aktualnih družbenih (ekonomskih, političnih in kulturnih) struktur in procesov (oz. vsakdanje življenje v teh strukturah in procesih). (Več o tem Kanduč, 2003.)

Se iz zornega kota smrtno postelje da sprijazniti s poteklim življenjem, ki si ga zlorabljal kot krotki, samo-disciplinirani kolešček morilskega družbeno-ekonomskega (kapitalističnega) stroja, kateremu si se pustil zapeljati, premamiti, prestrašiti, ponižati, zaslužniti in pasivizirati do te mere, da nisi nikoli oporekal osnovnim pravilom smrtonosne "igre"? Nekdo je rekel: "Življenje človeku škodi. Dokaz za to je smrt.". Sam pa mislim, da mu škodi

¹⁸ Glej film "Pesmi iz drugega nadstropja" (Roy Anderson, 2000).

predvsem življenje, v katerem je zatajil svojo svobodo in potencial za samodoločanje ter svojo človečnost (moralo, sočutje, solidarnost).

Kapitalistično gospodarstvo (in obsedenost z "nujnostjo" stalne ekonomske rasti v nepopisno škodo na račun človeka in narave) se mi izrazito gnusi. Gnus je mogoče opredeliti kot emocionalno reakcijo na mentalno reprezentacijo vnosa neke škodljive (kontaminirajoče) snovi v naše telo (glej Milivojevič 1999: 439). Kapitalizem¹⁹ torej doživljam kot nekaj, kar me vitalno ogroža in kar se mi najintenzivneje gabi. Ker mi – "zavestno in namerno" – brez povoda škodi, me skuša ponižati, reducirati na racionalnega mezdnega in potrošniškega delavca, ne spoštuje mojih človekovih pravic, ker me torej sovraži ali vsaj prezira, ga preziram in sovražim tudi sam.²⁰ Zato ga želim uničiti. Onkraj sovražnega govora: dekonstruirati. Ob njem pa tudi druge oblike strukturnega nasilja, s katerimi se prepleta in pajdaši (npr. tiranstvo heteronomnega dela, konvencionalne spolne morale, jedrne družine kot hegemonске oblike organizacije zasebnega življenja). (Več o tem Kanduč 2003)

Temeljno vprašanje je, kako konstruirati družbeno in zasebno življenje, da bi se progresivne vrednote (ki so žlahtni sadež stoletnih bojev za človekovo emancipacijo in ki jih je poosebljala, politično artikulirala in subverzivno implementirala znamenita kulturna revolucija konec 60-ih let 20. stoletja) kar v največji meri udejanjile. Brez neizprosne kolektivne kulturne zagovornosti teh vrednotnih orientacij in brez individualnega angažmaja za afirmacijo naprednih vrednot (vsaj na delovnem mestu in v sferi zasebnega) nikakor ne bo šlo.

Če sledimo (kot npr. omenjena kulturna revolucija in današnja protikapitalistična²¹ gibanja) tistemu delu zgodovinskega družbeno-kulturnega procesa, ki pomeni osvobajanje človeka, kaže visoko stopnjo pomembnosti pripisati prizadevanju za individualizirano, subjektivizirano, nestandardizirano, ustvarjalno, igrivo, zanimivo, zabavno, vznemirljivo, radoživno, razgibano, večplastno, ležerno,

¹⁹ Ne pozabimo, da smo kapitalizem ljudje. Gre predvsem za (nelegitimna) razmerja med nami (ljudmi) in za človeške nečlovečne vrednote.

²⁰ Več o sovraštvu in preziru najdete v Milivojevič (1999).

²¹ Zdi se, da lahko kolektivna, samoosveščena in solidarna gibanja, ki bijejo nenasilni politični boj, edina bistveno spremenijo vrednostne koordinate sodobnega sveta.

lahkotno, sproščeno, neresnobno, nepredvidljivo, spontano, ekspresivno, sočno, prekipevajoče, skratka – živo – življenje, ki predpostavlja zadostne (materialne, osebnostne, socialne, kulturne in politične) vire in razrahljano disciplino oz. skrčenje prisil in omejitev na minimum. Med ključnimi političnimi vrednotami te optike so človekove pravice in svoboščine (ter dolžnosti in odgovornosti do sebe, drugega in narave), demokratizacija v vseh sferah družbenega, pravna država, svoboda, pravičnost (pravična porazdelitev prednosti in bremen), enakost, enakomerno in pravično porazdeljeno družbeno in naravno ustvarjeno bogastvo, solidarnost, sodelovanje, mir²².

Človek, ki hoče (p)osta(ja)ti subjekt, si mora najprej izboriti svoj čas (ki mu ga še vedno kradejo oz. – še huje – ki si ga odtuji sam), nato pa ga zapolniti z avtonomno osmišljenimi dejavnostmi in vsebinami. V dikciji Kanduča (2003: 89): razširiti “kraljestvo svobode” in omejiti “kraljestvo nujnosti” – s strategijo prizadevanja za strukturne možnosti dobrega življenja. To velja za vsa področja življenja, posebej pa za področje heteronomnega dela, ki ga je nujno skrčiti na minimum in maksimalno počlovečiti.

Potrebe ljudi in človekove pravice (ne pozabimo pa na nujne dolžnosti!) morajo biti na prvem mestu, torej pred interesi kapitala, ki mu je treba nadeti uzde in ga pravno ter politično krotiti, brzdati oz. regulirati, tj. usmeriti v služenje vsem ljudem (ne zgolj peščici mastnoustih). Zelo pro-sistemska in slepo je verjeti, da se to ne da. “Ne moremo” je v primeru govora o počlovečenju kapitala v resnici vedno “nočemo”. Pohlep, lakomnost, ego(centr)izem (in ostale ostudnosti iz repertoara nemoralnosti) ekonomsko in politično močnih rezultirajo v političnih odločitvah, zaradi katerih npr. po svetu vsak dan umre več tisoč otrok zaradi človeku nedostojnih pogojev življenja.

Elementarni pogoji za življenje so temeljna pravica vsakega človeka, kar pa je v koliziji z veljavnimi lastninskimi razmerji (to je vedel že Robin Hood).²³ Kdor to danes (tj. v svetu, kjer je

²² Tudi mir v “mirnem” času – sodelovanje, ne pa vojna vseh zoper vse na ekonomskem področju. (Glej Kanduč, 2003: 266).

²³ Ekonomske pravice moramo imeti za osnovo tega, da postavimo pod vprašaj samo lastninsko ureditev, meni Kanduč (2003: 70). Varnost posameznikov in varnost kapitalistične sedanjosti sta v nepomirljivi koliziji.

– zaradi gospodarskega sistema po meri elit – večina svetovnega prebivalstva revna) angažirano razglaša ter zagovarja smiselno in seveda človečno razlastitev slehernega bogatega “mrhovinarja” oz. radikalne in pravične spremembe na ravni produkcijskega procesa in distribucije (tako pozitivnih kot negativnih) produktov, je etiketiran kot nevaren sovražnik napredka, norec ali utopist²⁴. Ne kaže zgolj pobožno upati, da bo do bistvenih sprememb vendarle nekako prišlo. Upanje je namreč pasivna želja. Aktivno in dejavno (kulturno-politično) si je treba prizadevati, da bo bogastvo peščice na račun esencialno prikrajšane večine kmalu sramotni fosil v muzeju pred-človečne ere. Dokler se vsakomur na zemeljski obli ne zagotovi efektivnega nadzora nad resursi, nujnimi za svobodno (subjektivizirano) življenje, je neproblematiziranje presežka bogastva manjšine nesporno (pravzaprav kolektivno) hudodelstvo.

V družbeno-kritičnih krogih je splošno znano, da moramo – če želimo družbo, v kateri živimo, resnično spoznati – prevladujoče ideološke reprezentacije brezkompromisno postaviti na glavo. Tako se med drugim kristalno pokaže, da globalizacija pomeni točno svoje nasprotje – nove zidove (Žižek, 2003). Namesto da ubogljivo ali celo avtonomno-motivirano pomagamo “zlagati zidake” (ki so v funkciji privatiziranja in fevdaliziranja “pokrajine svobode”), se raje zavejmo krhkosti obstoječega družbenega sistema, ki se (v našo škodo) obnavlja samo zato, ker mi na to pristajamo in si kolektivno ne izpogajamo radikalno novih pravil igre.

Temeljno je vedeti, kaj in zakaj nam je (najbolj) pomembno, ter kaj hočemo. Nepogrešljivo je torej jasno vrednotno obzorje. Bistvene konture tega horizonta, ki smo jih zgoraj že nakazali, nam služijo za detekcijo aktualnih ali potencialnih virov ogrožanja na eni in virov afirmacije našega vrednostnega sistema na drugi strani.

Najhujši viktimizator je v optiki Subjekta srhljivo očiten. Gre za sistem nereguliranega tržnega kapitalizma in njegovo kolonizatorsko (in moralno indiferentno) ekonomsko logiko, ki grenita in odtujujeta življenje vsem. Zakaj bi se s tem sprijaznili, ko pa vemo, da bi nam (tj. potencialno strahotno močni večini) prevladujoči družbeni aranžmaji lahko bili bistveno bolj naklonjeni? Trenutno je morda še

²⁴ Kar pa v resnici tudi je, če privzamemo definicijo, po kateri je utopistika premislek o alternativni, boljši prihodnosti, ki je videti zgodovinsko mogoča (glej Wallerstein, 1999).

zadostno število ljudi dovolj senzibilnih, da prepoznajo neznosno diskrepanco med dejanskim (nemoralnim) in možnim (moralnim), bati pa se je, da bo sčasoma – zaradi perfidnih ideoloških mehanizmov sistema – vse manj tistih, ki se v zasebnem in/ali javnem življenju nočejo sprijazniti z družbenim stanjem stvari.

Nekateri (npr. Žižek 2003) svarijo, da si kapitalizem ne bo mogel več privoščiti sedanjega pojmovanja demokracije, in da se bo to, kar danes definiramo kot človekove pravice in demokracijo, radikalno omejilo. Najbrž ni dvoma, da bo do tega nujno prišlo, če bo kapitalizem ostal kapetan in navigator “ladje norcev”.

Res hočemo, da nacionalna država še naprej izgublja nadzor nad ključnimi razsežnostmi družbenega življenja? Si res želimo manj države? In potemtako več civilne družbe, katere reakcionarnost (v odnosu do Subjektu naklonjenih vrednot) se v zahodnem svetu dramatično ekstenzivira in intenzivira? Se zavedamo, da se z impotenco (še bolj pa s “kastracijo”) države odločanje o ključnih vidikih našega življenja seli v privatne strukture, ki nimajo našega mandata, ki so onkraj političnega nadzora in katerih partikularni motivi niti po naključju ne sovpadajo z javnim interesom?

Če človeštvo – kot kolektivni subjekt – ne bo kritično reflektiralo (in moralno obsodilo) aktualnega razvoja družbe, ter ga z nepopustljivimi političnimi²⁵ sredstvi skušalo preusmeriti, si zaslužimo, da nas vzame “Hanza Panza²⁶”. Ob naporih za rehabilitacijo nacionalne države²⁷ si kaže prizadevati za razvoj močne svetovne države in demokratičnega mednarodnega javnega reda (pravno-politična globalizacija!), ki bosta v funkciji pravičnejše in svobodnejše družbe obvladovala ekonomske procese (in ne obratno). Ne delam si utvar, da je družba lahko nekoč povsem nenasilna, neomejujoča in neprisiljujoča. Lahko pa je (in mora biti!) bistveno boljša. In tudi bo, ko bo ekonomija nehala biti cilj po sebi in bo postala zgolj sredstvo za uresničevanje k pravičnejšemu in

²⁵ V mislih imam politiko kot umetnost možnega v službi moralnih vrednot.

²⁶ Ne me vprašati, kdo je to. Vem samo, da me je, ko sem bil še majhen, z njim učinkovito strašil moj dedek.

²⁷ Državna politika mora prekiniti s servilnostjo. V interesu predvsem človekovih pravic, svobodščin in dolžnosti mora biti sposobna tudi dobesedno vsiliti politične odločitve, ki se širšim krogom šele kasneje pokažejo kot smiselni. Take načelne (a nepopularne) drže naša politična oblast žal ne kaže.

svobodnejšemu²⁸ življenju usmerjene strategije družbenega razvoja.

Prvi in nujni korak pri "izboljševanju sveta" je kritična samorefleksija. "Reichovsko" razmišljanje o rešitvi problema človekove podložnosti in samopodrejanja oz. tragičnega odrekanja slastem življenja lahko skržimo na eno samo vprašanje: ali hočem stati za krmilom svojega življenja in ga v lastni režiji usmerjati kamorkoli že, ali mi je vendarle ljubše, da razvojno ne presežem stopnje pohlevnega systemskega živinčeta, ki mu gospoda v zameno za samožrtvovalno reproduciranje sistema na tla štalinke vsakodnevno vržejo pomije?

Je v igri lastna strahopetnost?²⁹

Bula

Vredni smo – po meri svobode ukrojenega – Življenja.

Kakšna so kaj naša vsakdanja življenja? In naši miselni izdelki?

Odprimo si življenjsko perspektivo. Dajmo se malo z "verige strgat". Pa "fuck our way to freedom"³⁰ in podobno.

Memento mori³¹.

²⁸ Mišljena je svoboda kot širok asortima možnih življenjskih in vedenjskih opcij, možnost "samoupravljanja" in lastništva nad "subjekt-konstituirajočimi" dobrinami (časom, energijo, telesom, duševnostjo...) (glej Kanduč, 2003: 99).

²⁹ "Lacanoško" je dolžnosti, ki si jih človek nalaga, mogoče razumeti tudi kot bojazen pred tveganji, ki bi jih bilo treba prevzeti, če si ne bi naložili najrazličnejših bremen.

³⁰ Seksualnost je pomembno področje političnega boja in medij osvobajajočega delovanja. (Kanduč, 1998: 40)

³¹ "Moment na morji?" ☺ (Iz "anekdotske" situacije s štajerskega konca, ko prišepetavanje pri uri latinščine ni najbolje uspelo.)

Viri

Chomsky, N. (1996). *Powers and Prospects: Reflections on Human*. London: Pluto Press.

Foucault, M. (1982). *Truth, Power, Self: An Interview with Michel Foucault* – October 25th, 1982). Pridobljeno iz svetovnega spleta 18. 3. 2005: <http://www.thefoucauldian.co.uk/techne.pdf>.

Kanduč, Z. (1998). Pravo, spolnost in nasilje: kriminološke in viktimološke perspektive. V Z. Kanduč, D. Korošec in M. Bošnjak, *Spolnost, nasilje in pravo*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani in Urad za žensko politiko, str. 11-138.

Kanduč, Z. (2002). Žrtve, viktimizacije in viktimizacijske perspektive v optiki tranzicije iz moderne v po(zno)moderno družbo. V Z. Kanduč (ur.), *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, str. 125-245.

Kanduč, Z. (2003). *Onkraj zločina in kazni*. Ljubljana: Študentska založba.

Milivojević, Z. (1999). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.

Reich, W. (1985). *Spolna revolucija*. Zagreb: Naprijed.

Wallerstein, I. (1999). *Utopistike ali izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja / Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved*. Ljubljana: Založba /*cf.

Žižek, S. (2003). *Intervju s Slavojem Žižkom*. TV Slovenija, Studio City, 2. 6. 2003.

Prispevek prejet marca 2004.

Vabilo k udeležbi na

**3. slovenskem kongresu socialne pedagogike
z mednarodno udeležbo**

z nosilno temo

Modeli dobre prakse v socialnopedagoškem delu - strokovni izzivi v družbi negotovosti

ki ga organizira Združenje za socialno pedagogiko

*v času od 20. do 22. oktobra 2005
v hotelu Planja na Rogli.*

Spoštovane kolegice, spoštovani kolegi,

organizacijski odbor kongresa Združenja za socialno pedagogiko vas vabi k udeležbi in aktivnemu sodelovanju na 3. slovenskem kongresu socialne pedagogike z mednarodno udeležbo, ki bo potekal od 20. do 22. oktobra 2005 v hotelu Planja na Rogli.

Socialna pedagogika zarisuje široko delovno polje, ki se v zadnjih letih vedno bolj razčlenjuje. Ta širitev zahteva, da si moramo prizadevati za nadaljnjo profesionalizacijo naše stroke. Profesionalizacija stroke pomeni, da strokovnjaki sami razmišljamo o kriterijih kakovosti svojega dela, prevzemamo odgovornost

zanje in sistematično skrbimo za pretok informacij ter za širjenje izkušenj, iz katerih se lahko vsi učimo. Modeli dobre prakse so primeri strokovnih dejavnosti ali projektov, za katere se je izkazalo, da so v določenem času in prostoru delovali. So primeri strokovnih dejavnosti, ki so uspele najti nove, izvirne rešitve problemov, ki so pomenile odpiranje novih poti in osvetlile nove vidike dane situacije. Na ta način so ti modeli obogatili vsakdanjo prakso.

V današnjem svetu, ki se vedno hitreje spreminja in ki ga nekateri poimenujejo z izrazom družba negotovosti, ne more biti strokovnih rešitev, ki bi veljale trajno in v vseh okoljih. Zato tudi v stroki ne more biti trajnih avtoritet (teorij, doktrin, pravil), ki bi dajale večne, nespremenljive in trdne odgovore. Iskanje takih trdnih odgovorov nadomešča spoznanje, da je potrebno za vsak posamezni primer, v sodelovanju z vsemi udeleženi, oblikovati izvirne rešitve življenjskih problemov. Zato organiziramo kongres z osrednjo temo

Modeli dobre prakse v socialnopedagoškem delu - strokovni izzivi v družbi negotovosti

Namen kongresa zastavljamo kot izmenjavo izkušenj in opisov primerov dejavnosti, ki smo jih praktiki, na najrazličnejših področjih, kjer se socialna pedagogika uveljavlja, doslej razvili in preizkusili. K razumevanju izkušenj nam bodo pomagali tudi teoretični prispevki ter poročanje o modelih dobre prakse tistih tujih strokovnjakov, za katere sodimo, da se lahko od njih kaj naučimo in jih bomo zato povabili na naš kongres.

Kongres bo pomenil priložnost za srečanje strokovnjakov različnih profilov, ki delujejo v različnih vrstah organizacij z različnimi skupinami uporabnikov. Pomenil bo tudi pregled stanja naše prakse, inovativnih iskanj, pregled možnosti, ovir in vizij na našem delovnem področju. Za udeležence bo pomenil priložnost za pridobivanje novih znanj, osebno rast, koristno izmenjevanje izkušenj in prijetno druženje.

Vabimo vse strokovne delavce/ke, prostovoljne sodelavce/ke in študente/ke, ki delujete na različnih področjih socialno pedagoškega dela, prav tako pa tudi uporabnike tega dela, da se kongresa udeležite in aktivno sodelujete pri izmenjavi izkušenj in spoznanj ter ustvarjanju novih vizij našega dela!

Delo na kongresu bo potekalo v različnih oblikah. Načrtujemo:

- uvodna plenarna predavanja,
- predstavljanje prispevkov v tematskih sekcijah (v manjših vzporednih skupinah različni avtorji predstavijo svoje prispevke, ki obravnavajo neko ožje tematsko področje).
- okrogle mize na posamezne aktualne teme stroke,
- delavnice (izkustvena predstavitev posameznih pristopov, metod in tem. Delavnice vključujejo možnost bolj aktivnega sodelovanja, običajno manjšega števila udeležencev),
- prikaze posterjev (slikovna in besedna predstavitev projektov, metod dela, itd.),
- prikaze video posnetkov,
- kulturne refleksije (tematske foto razstave, gledališke predstave, multimedialne performanse, itd.).

Poleg prispevkov na nosilno temo bomo v program kongresa uvrstili še prispevke, ki bodo obravnavali teoretske pristope in njihove praktične izpeljave na posameznih področjih socialno pedagoškega dela. Predvidevamo, da bo kongres - med različnimi tematskimi in institucionalnimi področji - obravnaval tudi naslednja: delo v predšolski vzgoji, osnovnih in srednjih šolah, delo v okviru centrov za socialno delo oz. v socialnem skrbstvu, delo v stanovanjskih skupinah in dnevnih centrih, zavodsko in domsko vzgojo, delo v penalnih ustanovah, preventivno delo v okviru različnih ustanov, delo s starši in skupine samopomoči, socialno pedagoško delo v polju varovanja duševnega zdravja, posebnosti dela v nevladnem in profitnem sektorju, posebnosti dela z različnimi starostnimi skupinami (z otroci, mladostniki, odraslimi, v "tretjem življenjskem obdobju") in druga.

Organizacijski odbor kongresa je na osnovi napovedanih prispevkov že oblikoval 14 vsebinskih sekcij kongresa, ostale pa se bodo oblikovale na osnovi prispevkov, ki jih boste udeleženci še prijaviili. Naslovi teh 14 že oblikovanih sekcij so:

- Socialna vzgoja in izobraževanje
- Šolsko svetovalno delo
- Sodobni izzivi zaposlovanja ranljivih skupin
- Socialno pedagoško delo na področju uporabe prepovedanih drog
- Modeli dobre prakse na področju duševnega zdravja
- Prehajanje meja, prehajanje ustaljenega reda - možnosti za

vključujočo družbo in mesto socialne pedagogike pri tem

- Specifike uličnega dela z mladostniki
- Delo z družino
- Otrok med centrom za socialno delo in vzgojnim zavodom
- Strokovno delo v institucijah sistema izvrševanja kazenskih sankcij
- Mladoletniško prestopništvo - alternativni ukrepi – preventiva
- Skupnostno delo: izziv v družbi negotovosti
- Zavodska vzgoja otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami v prihodnosti
- Nefitni menedžment za področje socialne pedagogike

Za prijavo aktivne udeležbe (s prijavljenim prispevkom) je 30. 9. 2005., rok za prijavo znižano kotizacijo pa je 30. 5. 2005.

Več informacij in obrazce za prijavo na kongres ter rezervacijo hotela najdete na www.zzsp.org ali na naslovu:

Združenje za socialno pedagogiko

Kardeljeva pl. 16 (pri Pedagoški fakulteti)

1000 Ljubljana

Fax: (01) 589 22 33

ali na E-mail naslov: mija-marija.klemencic@guest.arnes.si
(organizacijska sekretarka kongresa).

Navodila sodelavkam in sodelavcem revije Socialna pedagogika

Revija Socialna pedagogika objavlja izvirne znanstvene (teoretsko-primerjalne oz. raziskovalne/empirične) in strokovne članke, prevode v tujih jezikih že objavljenih člankov, prikaze, poročila in recenzije, vse iz področja socialno pedagoškega raziskovanja, razvoja in prakse.

Prosimo vas, da pri pripravi **znanstvenih in strokovnih prispevkov** za revijo upoštevate naslednja navodila:

1. Prva stran članka naj obsega: slovenski naslov dela, angleški naslov dela, ime in priimek avtorja (ali več avtorjev), natančen akademski in strokovni naziv avtorjev/ic in popoln naslov ustanove, kjer so avtorji/ce zaposlen (oziroma kamor je mogoče avtorju/em pisati).
2. Naslov naj kratko in jedrnato označi bistvene elemente vsebine prispevka. Vsebuje naj po možnosti največ do 80 znakov.
3. Druga stran naj vsebuje jedrnat povzetek članka v slovenščini in angleščini, ki naj največ v 150 besedah vsebinsko povzema in ne le našteva bistvene vsebine dela. Povzetek raziskovalnega poročila naj povzema namen dela, osnovne značilnosti raziskave, glavne izsledke ter pomembne sklepe.
4. Izvlečkoma naj sledi ključne besede (v slovenskem in tujem jeziku).
5. Od tretje strani dalje naj teče tekst prispevka. Tekst naj bo natisnjen na belem pisarniškem papirju formata A4 s širokim dvojnimi razmikom s približno 30 vrsticami na vsaki strani in

približno 65 znaki v eni vrstici. Prispevki naj bodo dolgi največ do 20 strani (oz. do 35.000 znakov). Avtorji naj morebitne daljše prispevke pripravijo v dveh ali več nadaljevanjih oziroma se o dolžini prispevka posvetujejo z urednikom revije.

6. Razdelitev snovi v prispevku naj bo logična in razvidna. Priporočamo, da razmeroma pogosto uporabljate mednaslove, ki pa naj bodo samo na eni ravni (posamezen podnaslov naj torej nima še nadaljnjih podnaslovov). Podnaslovi naj bodo napisani z malimi črkami (vendar z velikimi začetnicami) in krepko (**bold**). Raziskovalni prispevki naj praviloma obsegajo poglavja: uvod, namen dela, metode, izsledke in zaključke.
7. Tabele naj bodo natisnjene v besedilu na mestih, kamor sodijo. Vsaka tabela naj bo razumljiva in pregledna, ne da bi jo morali še kaj dodatno pojasnjevati in opisovati. V naslovu tebele naj bo pojasnjeno, kaj prikazuje, lahko so dodana pojasnila za razumevanje tako, da bo razumljena brez branja ostalega teksta. V legendi je potrebno pojasniti, od kod so podatki, enote mer in pojasniti morebitne okrajšave. Vsa polja tabele morajo biti izpolnjena. Jasno je treba označiti, če je podatek enak nič, če je podatek zanemarljivo majhen ali podatka ni. Če so podatki v %, mora biti jasno naznačena njihova osnova (kaj predstavlja 100%).
8. Narisane sheme, diagrami in fotografije naj bodo vsaka na samostojnem listu, ki so na hrbtni strani označeni z zaporedno številko, kot si slede v tekstu. V tekstu naj mesto označuje vodoravna puščica ob levem robu z zaporedno številko na njej. V dvomljivih zadevah naj bo označeno, kaj je spodaj in kaj zgoraj, poleg tega pa tudi naslov članka, kamor sodi. Velikost prikazov naj bo vsaj tolikšna, kot bo objavljena. Risbe naj bodo čim bolj kontrastne. Grafikoni naj imajo absciso in ordinato, ob vrhu naznako, kateri podatek je prikazan, in v oklepaju enoto mere.
9. Avtorjem/icam priporočamo, da posebno označevanje teksta s poševno (*italic*) ali krepko (**bold**) pisavo ter z VELIKIMI ČRKAMI uporabljajo čim redkeje ali pa sploh ne. Poševna pisava naj se uporablja npr. za označevanje dobesednih izjav raziskovanih oseb, za označevanje morebitnih slengovskih ali posebnih tehničnih izrazov, itd.
10. Od leta 1999 dalje v reviji Socialna pedagogika upoštevamo

APA stil (za podrobnosti glej čim kasnejšo izdajo priročnika: *Publication manual of the American Psychological Association*. Washington, DC: American Psychological Association.) pri citiranju, označevanju referenc in pripravi spiska literature. Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev/ic oziroma urednikov/ic (oz. naslovov publikacij, kjer avtorji ali uredniki niso navedeni), urejena pa naj bo tako:

- primer za knjigo:
Anderson, B. (1998). *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH Zavod za založniško dejavnost.
- primer za prispevek v zborniku ali knjigi:
Nastran-Ule, M. (2000). Mladi v družbi novih tveganj in negotovosti. V A. Šelih (ur.), *Prestopniško in odklonsko vedenje mladih – vzrok, pojavi, odzivanje*. Ljubljana: Bonex.
- primer za članek v reviji:
Martinjak, N. (2002). Socialni pedagog – poklicni govorec. *Socialna pedagogika*, 6 (4), 395-404.
- primer za zbornik v celoti:
Kanduč, Z. (ur.). (2002). *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- primer za diplomsko, magistrsko ali doktorsko delo:
Poljšak Škraban, O. (2002). *Vloga staršev in interakcij v družinskem sistemu pri oblikovanju identitete študentk socialne pedagogike*. Doktorsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- primer za drugo neobjavljeno delo:
Ambrožič, F., & Hudobivnik, A. (1999). *Citiranje in navajanje virov po APA - Slovenska verzija navodil*. Neobjavljeno delo.
- primer za delo, ki ima več kot pet avtorjev:
Skalar, V. et al. (1991). Zasnova programa socialni pedagog. V P. Zgaga (ur.), *Za univerzitetno izobraževanje učiteljev: zbornik razprav in poročil* (61-65). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- primer za dela, dostopna na svetovnem spletu, brez navedenega avtorja in datuma:
Marihuana. (b. d.). Pridobljeno 1. 2. 2003. s svetovnega spleta: <http://www.drogart.org/default.asp?THC=19>.

- primer za dela, dostopna na svetovnem spletu, z avtorjem in datumom:
Bereswill, M. (1999). *Gefängnis und Jugendbiographie. Qualitative Zugänge zu Jugend, Männlichkeitsentwürfen und Delinquenz*. Hannover: Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen. Pridobljeno 1. 2. 2003. s svetovnega spleta: <http://www.kfn.de/>.
 - več napotkov o navajanju virov iz svetovnega spleta najdete na: *Electronic references. Reference Examples for Electronic Source Materials*. (b. d.). Washington, DC: American Psychological Association. Pridobljeno 1. 2. 2003 s svetovnega spleta <http://www.apastyle.org/elecsources.html>.
11. Vključevanje reference v tekst naj bo označeno na enega od dveh načinov. Če gre za dobesedno navajanje (citiranje), naj bo navedek označen z narekovaji (npr. "to je dobeseden navedek"), v oklepaju pa napisan priimek avtorja/ev, letnica izdaje citiranega dela ter stran citata, npr. (Miller, 1992: 43). Če pa gre za vsebinsko povzemanje oz. splošnejše navajanje, v oznaki navedbe izpustimo stran, npr. (Miller, 1992).
 12. Avtorjem priporočamo, da ne uporabljajo opomb pod črto.
 13. Avtorji/ice naj oddajo svoje prispevke stiskane na papirju ter shranjene na računalniški disketi. Tekst na disketi je lahko napisan s katerimkoli izmed bolj razširjenih urejevalnikov besedil. Če članek vsebuje tudi računalniško obdelane slike, grafikone ali risbe, naj bodo te v posebnih datotekah in ne vključene v datoteke s tekstom.
 14. Avtorji/ice s tem, ko oddajo prispevek uredništvu v objavo, zagotavljajo, da prispevek še ni bil objavljen na drugem mestu ter izrazijo svoje strinjanje s tem, da se njihov prispevek objavi v reviji Socialna pedagogika.
 15. Vse raziskovalne in teoretične članke dajemo v dve slepi (anonimni) recenziji, domačim ali tujim recenzentom. Recenzente neodvisno izbere uredniški odbor. O objavi prispevka odloča uredniški odbor revije po sprejetju recenzij. Prispevkov, ki imajo naravo prikaza, ocene knjige ali poročila s kongresa ne dajemo v recenzije.
 16. Rokopisov in disket uredništvo ne vrača. O objavi ali neobjavi prispevkov bodo avtorji/ice obveščeni. Lahko se zgodi, da

bo uredništvo na osnovi mnenj recenzentov avtorjem/icam predlagalo, da svoje prispevke pred objavo dodatno spremenijo oz. dopolnijo. Uredništvo si pridržuje pravico spremeniti, izpustiti ali dopolniti manjše dele besedila, da postane tako prispevek bolj razumljiv, ne da bi prej obvestilo avtorje/ice.

17. Avtorske pravice za prispevke, ki jih avtorji/ice pošljejo uredništvu in se objavijo v reviji, pripadajo reviji Socialna pedagogika, razen če ni izrecno dogovorjeno drugače.
18. Vsakemu/i prvemu avtorju/ici objavljenega prispevka pripada brezplačnih pet izvodov revije.

Prispevke pošljite na naslov:

Uredništvo revije Socialna pedagogika,
Združenje za socialno pedagogiko,
Kardeljeva pl. 16,
1000 Ljubljana

ali na E-mail bojan.dekleva@guest.arnes.si

Kazalo/Contents

Izvirni znanstveni članek

Mija Marija Klemenčič
Prepoznavanje lastnih
motivov za odločitev za
poklic pomoči 123

Empirical article

Mija Marija Klemenčič
Acknowledging one's own
motives for the choice of the
helping profession

Pregledni znanstveni članek

Alenka Zelenc
Spolno (ne)nadlegovanje na
delovnem mestu 151

Theoretical article

Alenka Zelenc
Sexual (non)harassment in
the working place

Strokovna članka

Dragica Fojan
Zmanjševanje škode na
področju drog 177

Professional articles

Dragica Fojan
Harm reduction in the
field of drug use

Darja Žnidaršič
Drugačnost skozi prizmo
socialnopedagoške prakse 193

Darja Žnidaršič
»Being different« in the light
of social pedagogic practice

Osebni pogled

Mitja Muršič
Viktimizacija Subjekta 207

Personal view

Mitja Muršič
Victimization of the Subject

Informacije

Obvestilo o
3. slovenskem kongresu
socialne pedagogike 219

Information

Information on the
3d Slovenian Congress of
Social Pedagogy

Navodila avtorjem 223 Instructions to authors